

Людмила Миколаївна Овдієнко народилася 1 травня 1948 року в селі Нова Гребля на Сумщині. Має 40-річний журналістський стаж роботи. Член Національної спілки письменників України, член Міжнародної асоціації письменників та публіцистів, член Національної спілки журналістів. Авторка ряду поетичних та прозових книг, лауреат Всеукраїнської літературної премії імені Олександра Олеся та літературної премії імені Петра Артеменка. Живе в Кобеляках на Полтавщині, є почесною громадянкою цього міста.

Людмила ОВДІЄНКО

МІМ НЕ ВОРОГИ

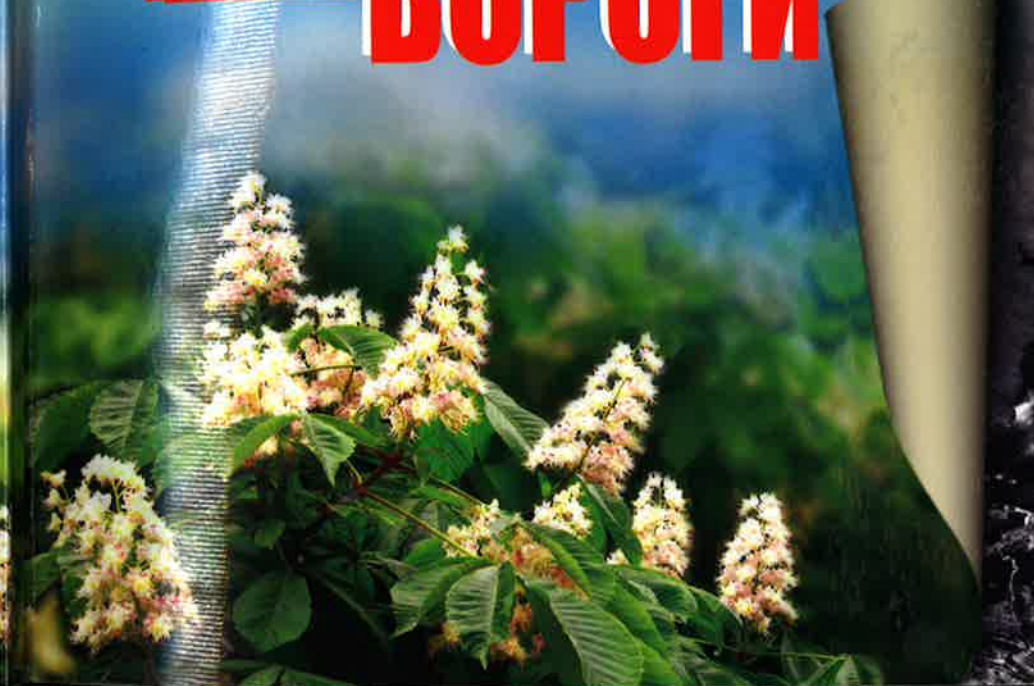
БІЛЬШЕ
WIR SIND
KEINE FEINDE MEHR

добра
долга
дівчачо все
прошево в чий жемчи з
жовта и здорова мама з
дівчачо тебе фото історія
моя і виділа какао з мій
са мамі все козича мах все
мама довіла козичу все
мамама з пошучо і вмі.

Коп.
Пань
Розв.
Діагност.
Істор.
Област.
Адмін.
Укр. мов.
Поро. 1991.

1991

*Пам'яті моїх батьків
Миколи і Парасковії Овдієнків*

Ljudmyla OWDIENKO

**WIR SIND
KEINE FEINDE MEHR
МИ БІЛЬШЕ
НЕ ВОРОГИ**

Poltawa
"Dyvosvit"
2009

Людмила ОВДІЄНКО

**МИ БІЛЬШЕ
НЕ ВОРОГИ
WIR SIND
KEINE FEINDE MEHR**

Полтава
"Дивосвіт"
2009

Ов 31 Овдієнко Л. М.
Ми більше не вороги. – Полтава: Дивосвіт, 2009. – 152 с. +
12 с. вкл.
ISBN 978-966-8036-25-5.

ББК 84 (4Укр – 4 Пол) 6

ISBN 978-966-8036-25-5.

© Л. М. Овдієнко, 2009.
© Дивосвіт, 2009.

КОБЕЛЯКИ. Рік 2006

Був дивовижний ранок. І було те особливе відчуття піднесення, яке інколи виникає невідомо з чого й без найменшої прив'язки до реалій. Ще вчора світ здавався похмурим, робота – каторгою, а ось не йду – лечу на неї, і серце співає. Мабуть, хтось там, на небі, переставив уночі планети у сприятливу для мене позицію і тепер, нарешті, настав мій зоряний час.

Ось і редакція. Мій редакторський кабінет.

– Привіт, подружко! Чекала? – запитую у розкішній троянди, що кожним листочком невидимо зреагувала на мій прихід.

Я про неї піклююся так, приміром, як Маленький Принц Екзюпері піклювався про свою. Тільки його троянда була тендітна й беззахисна, а моя – ого-го! – вже не кімнатна рослина, а справжнє дерево. Воно поступово заповнило половину моєї робочої площі й продовжує рости. А я все відсуваюся і відсуваюся до дверей, аби не заважати гілкам розвиватися. Колись це дерево виштовхає мене геть, а поки що ми чудово вживаємося, ще й навзаєм підживлюємося енергетикою.

Напоїти троянду – то святе. І відразу ж – за стіл, до макетів, коректур, оригіналів, копій, перекреслених і знову початих статей, до чистих аркушів... Для мене це не паперовий безлад, а творча гармонія, бо все, що на столі, включено в роботу, в один чіткий механізм. А ось телефонні дзвінки – це щоразу малень-

ка катастрофа: думка може зірватися з висоти свого польоту, і не завжди щастить її потім відтворити.

Щойно згадала про телефон, а він уже й озвався. Тільки якось не так, як завжди. Зазвичай дзвінок веселий і розкотистий. А цей увірвався раптово, уривчасто, сердито, ніби попереджаючи, що з неприємною місією. Отак і подумалося: який неприємний дзвінок.

*Дзвінок – як скальпель у руці хірурга,
Розріже серце, а зашить не вміє,*

– згадала свій давній вірш.

Рефлекс спрацював оперативніше, ніж інтуїція: доки та підказала не брати слухавку, рука вже зняла її і піднесла до вуха.

Голос був схожий на дзвінок:

– Алло, це редактор? Слухайте, навіщо ви фашистів у газеті розхвалюєте? Чого вони знову приїхали? Що вони тут, у Кобеляках, забули? Стріляти їх треба, як вони колись нас! Ви не знаєте, що таке війна! Ви нічого не знаєте про німців! Я вас так колись уважала, а ви...

Брязь! На тому кінці дроту голосно й сердито відключилися. Абонентку не цікавило, що я відповім. Вона скористалася найвиграшнішим варіантом: сама висловилася, а ти там хоч стукайся головою об стіл.

Ранок посірів. Душа обірвалася.

Я довго сиділа, прислухаючись до того, як перекочується в грудях клубок незаслуженої образи. А тоді, щоб не мучитися німо над цією журбою, рішуче відсунула вбік усе, з чого так захоплено почала свій день. Що ж, не судилося виправдатися вголос, зроблю це на папері. Власне, потреба розставити крапки в темі, зачепленій обуреною читачкою, давно вже визрівала в мені, а дзвінок лише підтвердив, що час настав. Я зрозуміла, що мушу написати цю своєрідну сповідь – і для себе, і для тих, хто поділяє мої погляди, і, особливо, для занадто категоричних опонентів.

За звичкою, набутою упродовж десятиліть журналістської практики, передусім вивела перший заголовок:

ЩО Я ЗНАЮ ПРО НІМЦІВ?

Ще в дитинстві я знала про них головне: це – вороги. А ворогів треба ненавидіти. Бо я ходила босоніж по землі, яка не вичахла від вогню і вибухів. Жила серед людей, осиротілих, скалічених і обездолених війною. Про це були майже всі книги й кінофільми. У 5-му класі я бойкотувала уроки німецької: вважала зрадництвом учити мову ворогів. Пам'ять забігає ще далі: ми з сестричкою сидимо, притиснувшись одна до одної, і слухаємо: мама читає вголос "Повість про Зою і Шуру" (Космодем'янських). Страшно. Я першою починаю плакати. Але тільки мама умовкає, ми у два голоси: "Далі!". А потім, уже під ковдрою: "Я, коли виросту, усіх німців уб'ю!" – "І я!".

Я рано дізналася, що мої батьки зазнали фашистської неволі: обоє були вивезені в Німеччину для рабської праці. Мама – зі станції Талалаївка (нині Чернігівська область), тією залізницею, яку до війни будував її батько, а мій дідусь Михайло Курочка. Цим же шляхом, але зі станції Ромни (що на Сумщині), був відправлений і тато. Звісно ж, вони тоді ще не були моїми батьками і нічого не знали одне про одного.

А познайомилися в Берліні. Туга за домом, страх невідомості, молода гаряча кров підштовхнули їх назустріч одне одному. Романтична душа Миколи Овдїєнка (вже тоді він писав вірші, грав на багатьох інструментах, гарно малював) не могла лишитися байдужою до красуні-землячки, яку подруги лагідно називали Пашкою.

Можливо, дякуючи цій зустрічі вони й вижили. Бо все, що для обох здавалося нестерпним, неможливим і гнітючим, раптом осяяла любов. А любов завжди прагне майбутнього. Одного дня, коли загроза розлуки виявилася особливо реальною (їх постійно перекидали з одного на інший трудовий об'єкт), батько назвав маму своєю дружиною, і німці дозволили їм поселитися в сімейному баракі.

Їхнє життя в неволі могло обірватися кожної хвилини. Але ніжність і відданість стали його оберегами. Через багато років,

коли не все в моїх батьків ладилося, й іноді навіть здавалося, що їхнє подружнє життя вичерпало себе, думаю, саме пам'ять про клятви у вічній любові й вірності, якими вони обмінялися в той страшний час, зберегли нашу родину. Ті клятви, написані в 43-ому, я часто перечитую сьогодні, разом зі щоденниками, писаними по черзі то батьковою, то маминою рукою. Тато навіть під бомбами тримав свої зошити за пазухою. Ризикував головою, та все одно писав. Уже після війни, в 50 роки, він упорядкував усі записи, зробив для них цупку обкладинку, вклеїв туди свої й мамині листи, – і вийшла товстезна книга під назвою "Наша історія". І щоразу, коли я беру її в руки, відчуття таке, ніби торкаюся до оголеного дроту...

"НАША ІСТОРІЯ". Рік 1941

1 травня

Цей день ми з хлопцями вперше святкували по-дорослому: купили чвертку горілки на чотирьох, а закусили сухим сиром. Як-не-як – через два місяці ми вже не студенти Гадяцького педучилища, а повноправні вчителі.

22 червня

По дорозі з Нової Греблі до Гадяча почув звістку про війну. Не вірилося, а в душі так защеміло, мов там виразка.

30 червня

Випуск III курсу. Всі намагалися не думати про війну. Старі викладачі якось із жалістю дивилися, як ми веселилися, мов не перед добром. Мене направляють вчителем у рідне село. На випускному я прочитав свій вірш: "До бою, народе!".

10 вересня

Над нашою хатою сьогодні розгорівся повітряний бій. Ворожий месер збив наш двохмоторний бомбардувальник, і він впав за Сулою. Я теж бігав туди з багатьма односельцями. Весь екіпаж лишився живий, крім штурмана Воропаєва, який пізно вистрибнув з парашутом. Ми його тіло витягли з води й похоронили в центрі села.

15 вересня

Опівдні нашою Бригідівкою прогуркотів німецький мотоцикліст. За ним невдовзі з'явилися машини. За два з половиною місяці війни я вперше побачив німців. Техніка і обмундирування ворогів вселяли жах. Чорний орел на свастиці відтоді став для мене символом смерті...

КОБЕЛЯКИ. Липень 1991 року

16 липня. Рівно через півстоліття після батькового запису, я у своєму щоденнику повторила його фразу: "Сьогодні я вперше побачила німців". Тоді перед ним були окупанти. Нині в Кобеляки приїхала велика делегація. Із миром і дружбою.

Місцевий люд на цей візит зреагував неоднозначно. Молодь – із цікавістю, а ті, кому довелося пережити війну, – з недовірою і пересторогою.

Холодно було і в мене біля серця, коли йшла на офіційну зустріч із гостями. Ішла й рішуче себе налаштувала: ніяких емоцій, жодних асоціацій, ти просто виконуєш свій журналістський обов'язок, об'єктивно й неупереджено.

Ось цього дня у моєму житті й з'явився Вільгельм Вайбель. Не як епізод, а як подія, що зачепила і розум, і серце.

Делегація прибула з міста Зінгена. Якщо говорити мовою війни (а в нас іншого спільного досвіду ще не було), то географічно це – з глибокого тилу колишньої ФРН. Уявіть собі: туди впала всього одна бомба. Це було в 1944 році, на другий день після Різдва. Вона навела такий жах, викликала в благополучних, респектабельних зінгенців таке обурення, що її відтоді зробили музейним експонатом і демонструють посеред вулиці як доказ пережитого страхіття. Ось яке це обійдене бідою місто. На Україні в роки війни таких не було. На нас фашисти висипали стільки бомб, що на них і досі натикаємося в землі частіше, ніж на корисні копалини.

А тепер головне про Зінген. У 1942 році тут мешкало 18 тисяч людей і шосту їх частину складали підневільні робітники. Найбільше остарбайтерів було з України. І найчастіше у їх кар-

точках значилося: "родом з Полтавщини". Працювали ці люди на збройному й сталепрокатному заводах та на фабриці "Maggi", яка випускала супи для Вермахту. Що вони пережили в рабстві? Хто з них діждався визволення, а хто назавжди лишився в чужій землі? Як їм велося після повернення додому?

В Україні відповідь на ці запитання могли б дати лише органи держбезпеки, під наглядом яких перебували колишні каторжани. Але ті своєю інформацією ні з ким не ділилися. Щодо суспільства, то його абсолютно не цікавила доля остарбайтерів. Суспільство, натхненне рідною партією, славало героїв фронту, підпілля, тилу й соромилося людей, що були вивезені в фашистське рабство.

Роки йшли, а правда про цю категорію жертв війни лишалася небажаною і незручною, адже таїла в собі ганебний компромат на тоталітарний режим. Для радянських чиновників прийняти правду означало визнати вину перед сотнями тисяч співвітчизників за те, що влада зробила їх ізгоями у своїй країні, що, пройшовши всі кола пекла у фашистському рабстві, вони, змучені, хворі, зустріли вдома не співчуття, а зневагу й лишилися на все життя психологічно залежними від цієї несправедливості. Але хіба ж комуністи бувають винними? Хіба вони можуть помилятися?

Тим часом у далекому Зінгені краєзнавець Вільгельм Вайбель по крупинках збирав інформацію про невільників з України, вважаючи обов'язком честі написати правдиву повість про війну на основі місцевих подій і матеріалів. Не завжди йому щастило знайти необхідні підтвердження в архівах, адже по війні у Німеччині було знищено багато компрометуючих документів. Тоді він опирався на свідчення очевидців, розширював амплітуду пошуків.

Звісно, найліпше було б вийти на самих остарбайтерів. Але всі зусилля Вайбеля-пошуковця натикалися на бетонну перепону: радянська система не поспішала вносити корективи в уже закоренілі поняття, хто є наші друзі, а хто – вороги. І лише коли горбачовський "процес пішов", зникло багато перепон на шляху людських міжнародних контактів. Ось тоді листи із Зінгена дійшли на Полтавщину й потрапили до рук відомого

журналіста Василя Котляра. За списком, переданим Вайбелем, він відшукав колишніх каторжан, а далі розпочав процес їх гуртування, створення товариства, проведення з'їзду. Центром дій стало місто Кобеляки, бо саме тут Василь Котляр знайшов одноподумців і сподвижників у особах керівників району Володимира Огійчука й Володимира Чернявського.

Листування Котляра з Вайбелем ставало дедалі активнішим. Настав час для живого спілкування і обміну делегаціями.

Ось така передісторія.

Отже, я йшла на офіційну зустріч уже заряджена позитивною інформацією, але соловейки в моїй душі не співали.

Дуже смутно, як в тумані, пригадую процедуру першого знайомства, що відбулася в кабінеті Володимира Чернявського. Там сторони, як кажуть, обмінялися вітальними промовама. Пам'ятаю лише своє оцінення від такого близького звучання німецької мови. І що кляті асоціації аж поперли з мене: перед очима пробігли страшні кадри з кінохронік та кінофільмів про війну... Як усе-таки глибоко сидить вона в кожному з нас! Набігли сльози. Я дивилася на німців і думала: вони приїхали звідти, звідки приповзла колись на нашу землю страшна війна. Куди осліплені від горя матері посилали прокльони за вбитих синів. Представники нації, котра прагнула зробити українців своїми рабами. Співвітчизники тих, хто вбивав, мучив, катував, вішав... Бачить Бог, у нас немає підстав любити їх. Натомість причин для ненависті – більш ніж досить.

Може, тому я й не запам'ятала тоді жодного обличчя.

А ось наступний день вривався в пам'ять до дрібниць. Чесно кажучи, я не чекала такого продовження. Думала, німці поспілюються з нашим керівництвом, поговорять на модну тему дружби та й поїдуть собі. Це був би найпростіший для обох сторін варіант. А виявилось, що Вільгельм Вайбель добровільно обрав важчий шлях: попросив зібрати всіх остарбайтерів, що мешкають у районі. Саме так він захотів: глянути кожному в очі.

Зала Будинку культури була переповнена. Я теж сиділа там, серед похмурих і насторожених бабусь і дідусів, морально з ни-

ми заодно. Дехто ледве придибав, а декого завели попідруч. Хто сам не зміг добратися, прислав дітей. Ось, виявляється, їх скільки (за вперше обнародованою статистикою – 1500, а багатьох уже немає серед живих)! А що коли зараз уся ця маса, пригадавши давню кривду, раптом збунтується і посуне на сцену? Начувайтесь тоді, гості...

Напевне, не мені одній прийшло це в голову. Момент справді був напружений. І коли Вільгельм Вайбель піднявся на сцену і зробив, як хотів – заглянув у людські зболені очі, – то зблід так, ніби вийшов на розстріл. Уже пізніше, добре пізнавши цю людину, я зрозуміла: якщо то й була мить страху, то не за себе, а за долю місії, яку виконував.

Боже, яка тиша нависла в залі! Як брила. Її можна було помацати.

– Німці прийшли. Ця фраза відома вам. Вона колись несла біду. Але сьогодні ми тут як гості й хочемо, щоб віднині, почувши "німці прийшли", ваші серця не стискалися від страху. Ми прагнемо дружби і миру з вами. Давайте спільно долати бар'єр минулого, який зробив нас ворогами...

Вайбель говорив і говорив. Його хвилювання передалося перекладачці Лені Данилюк, і її голос звучав так само глибоко від серця, доходячи до кожного, хто сидів у залі. І ніхто не заскрипів стільцем, не кашлянув, не кинув репліки... Ніколи я ні до того, ні після не чула, щоб промовець і аудиторія стали одним цілим.

Вільгельм Вайбель запевнив, що Німеччина давно вже не така, якою ми, українці, закарбували її у своїй ненависті. Що підросли покоління, яких мучить сором за минуле своєї країни і вони першими роблять крок до примирення, аби разом перейти до стосунків, над якими не тяжітимуть ні гріхи попередників, ні прагнення помсти нащадків. І від імені співвітчизників попросив прощення в колишніх каторжан за все, що їм довелося пережити.

Говорив і про те, яким був здивованим й опечаленим, дізнавшись, що оstarбайтери натерпілися горя не тільки на чужині, а й повернувшись додому, де їх часто вважали мало не зрадниками і ворогами народу, дорікали перебуванням у Німеччині.

Він говорив слова, яких ці люди не чули зроду. Парадокс: німець розумів і жалів цих людей так, як ніколи не розуміли й не жаліли співвітчизники. І вони оцінили і це розуміння, і цю жалість. Ось як буває: коли відпихає рідна мати, може приголубити чужа...

Саме на цих зборах із уст Вільгельма Вайбеля люди почули й особливо радісну для них новину: у Німеччині на рівні уряду ініціюється питання матеріального відшкодування оstarбайтерам за їх підневільну працю, і коли відповідний закон буде прийнято, кожен із них отримає грошову компенсацію.

Вайбель, звісно ж, не сказав, що ініціатива повернення матеріальних боргів Німецькою державою українцям пішла саме від нього. Її підтримав і згодом здійснив уряд. А моральні він узявся повертати сам. Нехай навіть у таких маленьких масштабах, як Кобеляки.

...Удома я розкрила батьків щоденник.

"НАША ІСТОРІЯ". Рік 1942

2 лютого

Хтось у нашому окупованому селі доніс, що я пишу патріотичні вірші й закликаю до непокори. Забирають у Глинськ. Гестапо. Допити. Залякують тортурами, якщо не признаюся, де ховаю зброю, яку, нібито, знайшов біля підбитого літака. Десять днів тримали, прямих доказів не виявили. Випустили. Але не з поля зору...

12 червня, п'ятниця

День сонячний. А на серці чорна ніч. Везуть у Німеччину. О 8 ранку в Ромнах із набитого по зав'язку вагона побачив на пероні свою маму. Вона стояла в натовпі жінок, плакала, махала, як усі, рукою, хоч мене й не бачила... Вдень доїхали до Бахмача, за ніч були в Гомелі.

13 червня, субота

У Мінську.

14 червня, неділя

Сумна білоруська земля. Неорано. Біля Мінська почалися великі ліси. Біля Білостока якийсь хлопець спробував утекти. Його наздогнала куля.

15 червня

У Білостоці проходимо санобробку: стрижуть, миють. О 10-й вечора знову у вагони.

16 червня

Сонячно. 12-а година дня. Варшава. Сильно зруйнована.

17 червня

4 години дня. Переїжджаємо німецький кордон. Берлін.

18 червня

Сидимо в пересильному таборі. За дротяним парканом працюють наші люди. Руками показують нам: у ярмі.

22 червня, понеділок

Сьогодні мене взяли на берлінську фабрику, а всі попередні дні тримали в таборі.

23 червня, вівторок

Перший день роботи.

5 липня

Снився сон, ніби їду в Німеччину возом, а за Новою Греблею віз перекинувся...

6 липня, понеділок

Спека до 40 градусів. Тяжко.

8 липня

З кожним днем роздивляюся хижачьке лице фашистів. Ми для них – не люди. Поводяться як із худобою.

КОБЕЛЯКИ. Серпень 1991 року

У нас сумнозвісне "ГКЧП". І як реакція на нього – лист із Зінгена від мого колеги, який місяць тому приїздив у Кобеляки з делегацією співвітчизників, про що я вже розповідала.

"Дорога Людмила! Із глибокою стурбованістю почув я про сьогоднішні події у вашій країні. Усі, хто був у складі зінген-

ської делегації і міг познайомитися з Україною, занепокоєні дальшим вашим просуванням по шляху демократії. Сюди ж долучається і хвилювання про вихід вашої газети. У думках я з вами і сподіваюся на людяність ваших нових правителів. Якщо події не завадять, вишліть мені, будь ласка, примірник вашого часопису, де йдеться про наш візит у Кобеляки. Незабаром я надішлю набір фотографій про місто Зінген. Напишіть, які зміни відбулися у вас внаслідок нової політичної ситуації. Із дружнім вітанням і побажаннями на майбутнє Юрген Грубер".

Доки лист ішов, ГКЧП лопнуло, як мильна булька, а Україна стала незалежною. Проте голос здалеку й підтримка виявилися для мене дуже доречними: хорошого ніколи не буває забагато. Забагато буває лише горя...

"НАША ІСТОРІЯ". Рік 1942

12 липня

Минув місяць, як попрощався з рідною мамою.

19 липня, понеділок

Сьогодні мене взяли на фабрику "Otto Peter".

26 липня, неділя

Німець Петер дав старі штани й піджак, які я сьогодні цілий день латав. У цеху спека. Дуже втомлююся на роботі. Тільки й просвітку, що проїду Берліном. Супроводжує мене неприємна німка.

3 серпня

На клаптиках паперу понамальовував з пам'яті рідне подвір'я, дім і поприклеював на своєму ліжку. Боюся писати те, що бачу тут і відчуваю.

5 вересня

Як важко кожного ранку прокидатися. Перша думка: я вдома. Друга: який страшний сон приснився. А третя: війна, я в неволі...

11 жовтня

Дощі. Холодно. Теплого одягу немає. Залізна плита постійно обвішана нашими мокрими недоносками. Воняє потом і давлени-

ми клопами. Пізній вечір. А я лежу і думаю: як би хотілося знайти тут собі друга. Деякими думками ділюся з Гришею Яременком та Іваном Паляничкою. Але це не те. Придивляюся до дівчат...

КОБЕЛЯКИ. Жовтень 1991 року

11 жовтня. Щойно відірвалася від батькового щоденника. Дивлюся у вікно, а шибка ніби екран. І бачу той похмурий барак, де мій 20-річний батько лежить на другому ярусі металевих нар і мріє прихилитися до когось серцем, бо воно, бідне, не витримує самотності. Він не знає, що через кілька місяців зустріне мою маму і що саме в цей день, через два роки, стане батьком... А я знаю і про це, і про все інше, що з нами усіма станеться, і мені боляче, боляче, боляче...

Сьогодні теж дощ. І теж холодно надворі. В унісон настроєві – стаття, яку мені передали із Зінгена. Це їхня газета "Південний кур'єр" надрукувала розповідь про перебування німецької делегації в Кобеляках. Усе майже в тому ж дусі, як писала і я: ідея примирення, пошуки спільних інтересів. Гарні слова про українську щирість і гостинність. Але як прикро читати рядки про наші безгосподарність, бюрократизм, злидні. Усе це ще й м'яко сказано. Ми про себе знаємо й гірше.

Але дайте оправдатися: ще ж незалежній Україні немає і двох місяців! Ви приїжджали в СРСР, а нині у нас своя держава, ми тепер у ній наведемо лад і забагатіємо, ви ще нам по-доброму позаздрите!

Такий ось монолог-спіч над чужою газетою.

У газеті є і фотографія, зроблена в Кобеляках: стоять наші жіночки, в хустинках, зігнуті, вироблені, невеселі... Згадалося, як вони тісно обступили Вільгельма Вайбеля, коли той зійшов зі сцени, із якою надією слухали і дивилися, скільки в них зібралось запитань і прохань. Він тоді обнародував списки людей, котрі працювали й померли в Зінгені, показав фотографії їх могил. Разом із тим повідомив і гарний факт: у таборах українці не тільки помирали, а й народжували дітей, підтвердженням цьому – 50 свідоцтв, що зберігаються у мерії Зінгена. До речі, два з них Вай-

бель вручив у Кобеляках Олені Шагало й Миколі Степці. Обоє вони народилися за колючим дротом, але потім удома в Україні їм виписали нові метрики, аби над долями цих дітей не тяжіли чорними печатками згадки про рабство. Тепер обоє охоче взяли документи 50-річної давності як пам'ятки, адже того, що було, усе одно не викреслиш із життя, бо воно – історія.

І ще одна деталь. Хоч зустріч з остарбайтерами тоді дуже затяглася, від жодного з тих, хто хотів поспілкуватися, Вільгельм Вайбель не відмахнувся, проблему жодного не переадресував комусь зі своїх колег, і все, з чим до нього зверталися, старанно занотовував у записнику. Могло здатися, що він просто хоче запоручитися довірою кобелячан, сподобатися їм, – записує, записує. Та хіба наших цим здивуєш? Наші чиновники, коли йдуть у народ, це роблять ще віртуозніше: запишуть, наобіцяють золоті гори, а повернуться в область чи столицю – така амнезія на них нападе, геть усе чисто забудуть. А в людей – чергове розчарування і зневіра.

Проте я помилилася. Вайбель записував не все. І коли, наприклад, кобеляцький священник попросив допомогти на будівництво церкви, він категорично відмовив:

– Церква – це клопіт віруючих. Вона має будуватися і жити за їх кошт. Так в усьому світі. Якщо віруючі її хочуть – мусять жертвувати на спорудження. Якщо церква людям не потрібна, то навіщо її зводити? Ні держава, ні тим більше чужоземні громадяни не повинні в це втручатися.

І тоді я повірила, що він зробить усе, що записав. Бо належить до людей, які мають мужність сказати "ні" там, де це суперечить їхнім принципам чи можливостям, а сказавши "так" – розбіються, а дотримують слова.

"НАША ІСТОРІЯ". Рік 1943

1 березня

Давно примічаю одну дівчину, що живе з Шурою Т. Дуже мені її лице подобається. Який характер – не знаю. Знаю, що звуть Пашою.

10 березня

Сьогодні їду з хлопцями на канал. Чую, і Пашка поїде. У трамваї стояли навпроти. О, я бачу, що й вона до мене не байдужа.

14 березня

Сьогодні я подарував Паши квітку, яку намалював уже давненько. Ця квітка довго висіла над моїм ліжком. Подарував, і був дуже цим задоволений.

15 березня

Сьогодні в моєму житті найщасливіший вечір. Пішов у дівчачий барак. Коли мене потім проводжали, я всіх назад на порозі пропустив, а Пашку затримав. Не стримався і освідчився. Так чомусь стало їй жалко, що в думці поклявся: це навіки.

Пашко! Ніколи цього не забуду: тиша, місяць на нінеба, чорна тінь від бараку і твоя біла хустинка...

20 березня

Як скучаю за Пашкою! Доки її не знав, то й душа була спокійною, не дорожив тут нічим. Тепер щодня перекидаємося записками. Турбуюся, як вона.

27 березня

О 10 вечора – тривога. Почалося бомбардування Берліна. Посипалися бомби й на наш табір. Загорілися бараки. Люди тікали, рідко хто встиг захопити з собою одяг. Я буквально вирвав з вогню свій і Миколи Баклана. Згорів мій учительський документ. Згоріло і все Пашине майно. Я знайшов її аж за табором. Ми сиділи в балці, притиснувшись одне до одного. Душив сморід. Над головами пролітали літаки й дзвеніли пропелерами.

28 березня

Ранок видався мені жахливим. На місці, де стояли бараки, чорніють перепалені груби. Гребуться в попелищі люди. Згоріли всі листи, які я писав Паши. Цього дня я, не криючись від усіх, не відходив від неї.

Квітень, травень

Будуємо бараки. Німіці ще лютіші. Немає ніякої надії, що вирвемося колись звідси...

17 травня

Працюю в нічну зміну.

18 травня

Вранці передали від Паши записку. Вона писала, що скучила, але навіть не знає, чи зможемо побачитися в обід хоч на хвилинку. Яка тяжка неволя!

28 травня

Пашко! Питаєш, чого так схуд. Легко тобі питати. Скільки я тобі говорив, що моє самопочуття залежить від тебе. Я страждаю, мучуся, бо ти не кажеш, що будеш моєю.

15 червня

Моє серденько! Ці рядки я пишу в бомбосховищі. Вийду, подивлюся... кругом гримить. Як гляну в бік бараків: як ти там? Мабуть, злякалася... Напиши хоч слово! Цілую. Твій Коля.

КОБЕЛЯКИ. Листопад 1991 року

Удруге Вільгельм Вайбель приїхав в Україну, зокрема в Кобеляки, з сином Маркусом, який на аналізі нашої економіки готував свою дипломну роботу. Знову зустрічався з багатьма людьми, ділився власними планами на перспективи ділової співпраці, приглядався до нашого життя-буття. І, наперед вибачаючись за різкі судження, зізнався, що так і не зумів збагнути, що ж у нас нині в більшій пошані – паростки нового мислення чи залишки старої системи, які, всупереч маскуванню під демократичні процеси, так і випирають, так і випирають повсюдно?

– Німецькі підприємці готові допомогти вам збудувати заводи чи устаткувати їх необхідним обладнанням. Але капіталісти – чи це будуть благородні, чи безчесні люди – мусять мати впевненість у тому, що вкладений ними капітал не піде прахом, якщо у вашій країні відбуватимуться якісь несподівані зміни, – наголошував Вайбель.

Із перших своїх кроків на нашій землі він закликав кобелячан до вигідної співпраці, гарантом якої з нашого боку має бути діловитість та єдність слова й діла.

– Я пережив у Кобеляках гіркі й щасливі хвилини, – сказав гість на прощання. – Я радів, коли симпатичні мені люди виявляли свою прихильність. У жодній країні Західної Європи, де довелося бувати, я не зустрічав такої зворушливої щирості. І водночас мене на кожному кроці тривожили ваші проблеми. Наша система теж не бездоганна. Скажімо, відчутно зруйновані категорії милосердя і людяності. Але, порівнюючи ваше зло і наше, я з радістю вибираю те, в якому живу.

Вайбель наголосив, що німецький народ, а конкретно зінгенці, хочуть допомогти нам перебороти труднощі перехідного періоду від тоталітаризму до демократії. І це не було голо-слів'ям: услід за Вільгельмом Вайбелем у Кобеляки прибули конвої з гуманітарною допомогою. У себе вдома він організував добровільний збір коштів, на які потім було закуплено в Зінгені медикаменти, медичні обладнання й інструменти, інвалідні візки, продукти харчування, велосипеди для служби соціальної допомоги – і все це відтранспортовано в Кобеляки. За підрахунками, лише один такий вантаж був оцінений у суму близько 700 тисяч німецьких марок.

Віллі (так невдовзі приязно стали називати його кобелячани) рідко приїздив сам, а майже завжди – з одностумцями чи друзями, які відкривали нам нову Німеччину – миролюбну, готову до партнерства. І я побачила людей, яких є за що шанувати, яким можна вірити. І ці люди багато в чому виявилися обов'язковішими, гнучкішими й відвертішими за нас. Навіть у години застіль, де, за українськими звичаями, господарі намагалися довести німецьких гостей "до повної кондиції", ті продовжували висувати ділові пропозиції та прагнули їх обговорити.

Напевне, я більше, ніж мої земляки, заглиблювалася в суть партнерських зв'язків, що зароджувалися, адже як журналіст мусила постійно висвітлювати їх розвиток у "районці". Я писала, що тільки щирістю й добротою можна розтопити айсберги застарілої ворожнечі. Я радила іншим і вчилася цьому також. Бо в мене був свій бар'єр, свій біль, своя невилгойна рана...

"НАША ІСТОРІЯ". Рік 1943

14 червня

Пашко! Як я тебе ждав учора! Дивився-дивився на ворота, доки аж десятеро з них зробилося. Так і пішов на роботу.

1 липня

Пашко! Я чув, що нас будуть вивозити. Куди – невідомо. Це значить – розлука. Я напишу тобі блокнотик. Прошу його зберегти. Коли десь пропаду, перекажи моїм рідним, що я жив думкою про них і надією на повернення. Твій Коля.

3 липня

[Текст із блокнота подано скорочено. – Л. О.] *На пам'ять Паши Курочці. Народився я серед розлогих степів Полтавщини, на хуторі Овдіївка, що належав до Лохвицького повіту. Як розповідає мама, я з'явився на світ у квітні, 10-го дня 1922 року. Тоді ж таки ми переїхали на Сумщину, в село Нову Греблю...*

...1928 рік. У селі скидали з церкви дзвони.

Батько працював завклубом і теж крутився серед атеїстів. Через це моя бабуся не говорила з ним і цілими днями сиділа, підперши кулаком голову. Дуже набожна була. А ми з трирічною сестрою Раєю радісно стрибали по лавах. Лави у хаті стояли так, що по них можна було бігати від покуття до порогу.

...Хтось мені подарував малесеньке зайча. Хоч це було літом, воно весь час тремтіло. Я брав його з собою на піч. Якось уночі випадково придушив. Горю не було меж.

...1930 рік. Хоронили бабусю. Вона ще ніколи не була так гарно вбрана. Бабуся завжди сварилася, якщо ми, діти, вилазили на стіл. А сама лежала там. Я не міг заплакати через сусідську бабу Самсонку, бо вона так смішно кривилася. І взагалі моему горю заважали люди.

...У нашій клуні я організував щось подібне до колгоспу. Щодня ми ділили порівну колоски чи якісь принесені з дому нехитрі харчі. А потім я побачив, що всі потроху хитрують. Я сам цей колгосп і розігнав.

...Хлопчиків на нашій вулиці майже не було. Гратися здебільшого доводилося з дівчатками. Я був тихий, а вони бідові. Що-

дня, приймаючи в свою компанію, заставляли з'їсти кілька жучків-козачків. Іноді я їв, а частіше усамітнювався в лузі.

...У 1931 році я пішов у 1 клас. Жодного свого тодішнього зошита не пам'ятаю. Можє, їх і не було. Пригадую лише одне: зима, дуже багато снігу, я стою біля шкільної вішалки й жду, коли підійде вчителька й запне мене поверх пальта товстою і великою маминою хусткою.

...1933 рік. Голод. Мама лежить хвора. Батька немає в селі. Біжу в сусіднє село Волошнівку до тітки Ганни. Звідти несуч 5 картоплин і вузлик соняшникового насіння. Чужі хлопці перестріли, відібрали. Дома мама побила. Жодного дня не був у школі. У цьому році мені часто попадало від мами. Коли вона не могла мене нічим погодувати, то посилала попросити хоч щось у сусідів. Я не йшов. Мама за це біла, а я кричав: "Не піду! Умру, а не проситиму!". І як тільки вижив – не знаю. Рятували зелені калачики і лопуцьки на ставку.

...1934 рік. Мої однолітки вже в 4 класі, а я йду в 3-ій. Зате став кращим учнем.

...1936 рік. Народився брат Віталій. Я був йому найкращою нянькою. На моїх руках він завжди засинав. Але від чогось у цьому ж році й помер. Для мене це стало потрясінням. І я написав свій перший вірш. У ньому було 200 куплетів.

...У 1938 році я вступив у Гадяцьку педшколу. Чотири курси навчання були щасливим сном. Я вірив, що багато чого доб'юся в житті. Мав для цього усе – і хист, і силу, і бажання.

...Можє, тобі, Пашко, колись випадє відвідати моє улюблене місце, то так і питай: "Куди тут дорога на Залатиху?". Хочу, мовляв, побачити шведські могили. Туди тебе всякий спровадить. Ось там я сидів щодня. Можє, там у давнину сиділи вусаті кобзарі й на потрухлих кістках Карлових полків співали славу землі нашої. Можє, й ми ще стоятимемо колись на вершині тієї могили, обнявшись, як завжди...

10 серпня

Сьогодні оголосили номери людей, які будуть вивезені з Тельтова в Франкфурт. Мій є теж. Пашиного – ні. Коли б якось заручитися перед майстром, щоб і собі лишитися в Берліні. Спро-

бую стати дисциплінованим. Йому тут потрібно кілька хороших токарів. Паша дуже хвилюється.

11 серпня

Ура! Майстер дозволив. Тепер ми разом у Берліні. Це я зробив заради Паши.

5 жовтня

Ледве стою на ногах. Був у нічну зміну. Роботи мало. Весь час ходив між верстатами, бо спати не дають. Заходив у Пашин цех. Порожні місця. Постояв біля її стільця...

6 жовтня

Перевели на новий верстат. Робота важка, деталі великі, з-під різця валує дим, чадно. Верстат з нашого цеху збираються відправляти кудись під Францію. Один француз показав на пальцях, що німці драпають. Дай Боже!

20 листопада

Мене відправлятимуть у Райнау. Буду добиватися, щоб і Пашку взяли. Запишу, що вона моя дружина.

7 грудня

Не міг писати. 3 грудня нас розбомбило. Ми сиділи в цементному бомбосховищі. Три бомби вицілили. Цемент рухнув. Люди опинилися під плитами. Пашу витягли першою, і вона відразу ж кинулася шукати мене. Аби не вона, там би й помер. Прийшов до пам'яті аж у Маглові. Мені придавило ноги, поранило око. Паша ризикнула поїхати за мною. А сьогодні не знаю, де вона. Кажуть, відправили назад. Ходити не можу. Їсти не дають. Оце, мабуть, і все.

9 грудня

Паша передала записку й трохи хліба. О, моя дорога! Я відчув, що хочу жити...

12 грудня

Я розділив хліб між друзями. За це мене о 5 ранку ходячі перекинули через дрот. Рачки доліз до станції. Жандарм прискипався, чого я тут. Я збрехав, що цієї ночі розбомбило табір смерті. Він повірив, бо тривога була щоночі. Так і далі, правдами й неправдами, я добрався до Пашки. Назад у табір. Добровільно. Та й куди інакше?

20 грудня

Око майже вилікував... теплом електричної лампочки. А ноги все ще тягаю на милицях. Тепер ми з Пашею майже не розлучаємося. Днями чув, з Тельтова відправлятимуть велику групу людей.

26 грудня

Сьогодні й Пашку записали на відправку в Райнау. Завтра виїжджаємо. Прощай, проклята фабрико. Прощай, дорогий куточку, де я вперше зустрівся з Пашкою.

30 грудня

Приїхали в Райнау. В щойно збудованому таборі вишикували нас по двоє. Тут розселили по бараках. Хлопців – до хлопців, дівчат – до дівчат, сімейних – до сімейних. Я оголосив себе жонатим. Ось воно яке, сватання. Без батька й матері, без дружок і світилок. А вірніше й краще, ніж за всіма звичаями. Батьками була наша любов, дружками й боярами – фабричні верстати, а світилками – бомби й ракети...

КОБЕЛЯКИ. Рік 1992

На початку червня в Кобеляки завітав обер-бургомістр німецького міста Зінгена Фрідхельм Мьорле з дружиною Бріггітою.

Цей візит можна було б назвати приватним, бо упродовж дводенного перебування високий посадовець не укладав угод, не виступав із публічними заявами. Але, завдяки подиву гідній діловитості гостя, його приїзд усе одно виходив за рамки звичайних гостин, і ті, кому пощастило поспілкуватися з ним, ні на хвилину не забували, що бачать перед собою високопоставлену особу, здатну істотно вплинути на розвиток зв'язків між українським і німецьким містами. Та й сам пан Мьорле, схоже, внутрішньо не розслаблювався від своїх обер-бургомістрівських обов'язків: приглядався, зважував, робив висновки. І все для того, щоб, за його словами, буквально через кілька місяців з'явитися сюди "з метою узаконення акту взаємної співпраці".

Ось інтерв'ю, яке я тоді взяла у пана Фрідхельма Мьорле.

"Пізнаю Україну крізь призму Кобеляк",

– сказав наш гість, обер-бургомістр німецького міста Зінгена, який два дні гостював у райцентрі зі своєю дружиною Бріггітою.

– **Пане Мьорле, коли Ви вперше почули про Україну?**

– Це було 50 років тому, коли я тільки почав ходити до школи. В сім'ї мого діда працювала українка, одна з тих, хто різними шляхами потрапляв за кордон, шукаючи ліпшої долі. А я гостював у діда, і чужинка-найманка не викликала в мені, чесно кажучи, особливої симпатії. Я навіть якось обурився вголос, що її саджають за спільний стіл, де, за сільським звичаєм, усі їли з однієї миски. Дід же мав натуру демократа, отож у відповідь хряснув мене ложкою по лобі. Вчасна наука.

– **І яке ж враження про український характер винесли Ви з того знайомства?**

– Трохи згодом мене вразила надзвичайна доброта вашої співвітчизниці. Пам'ятаю, коли через необережність опшпарився окропом, вона першою кинулася рятувати: миттю порізала на кружальця сиру картоплину й приклала до вражених місць. Мабуть, це ваш народний метод? Отож, вийшло так, що поняття "українці" для мене відтоді асоціюється з тією доброю жінкою. А тепер ось я Україну пізнаю крізь призму Кобеляк. Тобто, від конкретного – до загального.

– **Шановний пане, якщо вже ми почали здалеку – з дитинства, то повідайте, будь ласка, як склалося Ваше життя.**

– Мої предки не були багатими. Батько 40 років працював народним учителем у Зінгені. В юності я дуже захоплювався спортом і сценою, а освіту здобув юридичну, опанував три мови – французьку, англійську й італійську. Довгенько працював у Берліні офіцером поліції.

– **Цікаво, як же Ви стали обер-бургомістром свого рідного міста?**

– У результаті чесної і нелегкої боротьби. У нас, як ви знаєте, на високі посади не призначають, а вибирають. 23 роки тому я зважився виставити на цей пост свою кандидатуру. Випов-

нилося мені тоді 35 – цілком зрілий вік, і я відчував, що здатний поліпшити життя своїх земляків. Передвиборну боротьбу вів за власні кошти.

– *І перемогли?*

– І переміг. Хоч соціал-демократична партія, до якої я належав, висувала й спершу підтримувала не мене, а іншого кандидата.

– *Чим же Ви прихилили до себе виборців?*

– Програмою дій. Я чітко обдумав, що зроблю, ставши обер-бургомістром. У мене була точна концепція: що, як, на які кошти, а не просто декларація. Вирішив почати з комунальних проблем. У Зінгені завжди були добротні очисні споруди й каналізація, але з часом вони застаріли й перестали справлятися з потребами міста, яке виросло. Я підрахував: потрібно 35 мільйонів марок, щоб виправити становище. Де їх узяти? Я ходив до людей і відкрито говорив їм: якщо оберете мене обер-бургомістром – будуть нові очисні споруди, але за умови, що зростуть на стільки-то податки за каналізаційні послуги. Спершу мій план не мав успіху в населення, але згодом люди зрозуміли й підтримали мене.

– *Ви виконали цю обіцянку?*

– Так, як і всі інші. Нині питну воду в Зінгені можна зрівняти хіба що з мінеральною. Ми добилися, щоб у кожній квартирі лічильник підраховував використання води й люди навчилися економити, "нічیه" стало "моїм".

– *Отже, Ви маєте право на власний розсуд встановлювати податки?*

– Це одна з багатьох переваг у можливостях нашої системи порівняно з вашою. Ми приймаємо рішення, порадившись із людьми, заручившись їхньою згодою, і суворо підзвітні виборцям. Самостійно беремо податки й розпоряджаємося ними. Самостійно будуємо дороги, утримуємо лікарні, театри, бібліотеки і т. д. Обкладаємо податками підприємства, адже вони теж користуються загальними благами: водою, дорогами... Це – цільові податки. Частково ідуть у нашу касу й прибуткові (12 відсотків). Із усіх цих надходжень і формується місцевий бюджет. Ми встановлюємо фіксовані ціни на газ, воду і т. п. Сло-

вом, безплатного в нас нічого немає, все, що мають люди (крім навчання), ними ж і оплачено. І це аж ніяк не позначається на загальному благополуччі зінгенців. Воно – високе.

– *Я вже зрозуміла, що влада в обер-бургомістра Мьорле – необмежена. Але комусь же він усе-таки підлягає?*

– Моїм безпосереднім шефом є міністр внутрішніх справ. Але я підкоряюся йому лише наполовину. Розумієте, якщо мене вибирає народ, то міністр, незважаючи на те, що він, скажімо, налаштований проти, змушений буде потиснути мені руку. І, навпаки, якщо я не виправдаю сподівань людей – симпатія міністра не утримає мене на посту. Відкритим голосуванням у нас вибирається, до речі, уся вища законодавча влада, строком на 5 років. Обербургомістр незалежний від неї. Все це складалося історично, наша політична й економічна самостійність бере початок ще з середньовіччя, коли Зінген визнавав лише кайзера й більше нікому не бажав платити данину. Приміром, як російський Новгород.

– *Пане Мьорле, Ви – ініціатор укладання договору на співпрацю між Зінгеном і Кобеляками. Чи вже маєте подібний досвід?*

– Справді, я маю на меті ще в цьому році знову відвідати Кобеляки, але вже з офіційним візитом, на запрошення представника Президента Володимира Чернявського, й узаконити нашу дружбу. У Зінгена вже є міста-побратими в Італії, Америці й на півдні Франції. Але, на жаль, це побратимство суто формальне, воно започатковувалося моїм попередником, і особисто я розцінюю його як акт, притаманний функціонерам. Нині в нас налагоджуються європейські зв'язки, вже на засадах людських контактів, і це дуже радісно. Відбувається те, чого ми не чекали, зближення і взаєморозуміння колись ворогуючих країн.

– *Якою Ви уявляєте нашу співпрацю?*

– Плідною. І обов'язково взаємовигідною. Ми могли б обмінюватися кращими зразками продукції. Мені сподобалися поля господарств, які ми відвідали [гості побували в колгоспах "Радянський" і "Маяк". – Л. О.], отже, знайшли б точки дотику й німецькі та українські агрономи. Вам цікаво було б познайо-

митися з методом будівництва наших доріг, поспілкуватися з фермерами. А головне, ми мусимо разом подумати над тим, як стимулювати наших дітей на майбутні контакти. Необхідне вивчення мов. Із цим поки що туго як у вас, так і у нас. Уже зараз ми готові безкоштовно підготувати в себе медиків чи пекарів, давши вашій молоді не лише професію, а й можливість добре заробити в Німеччині. Критерій відбору – знання німецької. Для цього ми відвідали Москву й Санкт-Петербург, але наслідки жалюгідні, бажаних – тисячі, а тих, хто володіє мовою – одиниці. Кобеляки теж не порадували...

– **Мені здалося, Вас зацікавив і наш Орлицький гранкар'єр. Не виникли щодо нього якісь плани?**

– Ми закупаємо гранпродукцію аж у Італії. Тож це вигідно. Ваше підприємство справді перспективне, з високим потенціалом. Шкода, що слабо, як на мій погляд, оснащене технікою. У нас її, навпаки, з лишком і робоча сила коштує значно дорожче, ніж машини.

– **Скажіть, пане Мьорле, чи маєте Ви побічний заробіток, адже у Вас майже всі займаються бізнесом, якимось підприємництвом?**

– Тільки не обер-бургмістри. Ця посада в Німеччині добре оплачується (сума залежить від кількості жителів міста) і той, хто її обіймає, не повинен шукати додаткових доходів. Як юрист, я не маю права відволікатися на приватну практику, я мушу 24 години працювати на місто. Для цього мене обрали.

– **Ви суворий обер-бургмістр?**

– Швидше – безкомпромісний. Поблажки не даю нікому. Кожен, хто посідає високу посаду, знає, що він зобов'язаний працювати з найвищою віддачею, дбати передусім про людей, бо коли ті будуть незадоволені – я обов'язково стану на їхній бік. Жодна скарга на вищу особу не буде прихована чи зігнорована в моєму апараті.

– **А якщо це анонімка?**

– Таких, як правило, одиниці. Анонімки не характерні для нашого способу життя. Але коли автор усе-таки хоче з якихось

міркувань лишитися інкогніто – адресує листа не в ратушу, а в редакцію. І газета з радістю друкує сенсаційний матеріал. Це – її солодкий хліб.

– **До речі, чи маєте Ви вплив на місцеву пресу?**

– Жодного. Я вважаю, що преса є тоді, якщо вона вільна, в іншому разі – її просто не існує. Коли в газеті мене б'ють так, що аж в очах темніє, як читаю, в мене проти газетярів є лише одна зброя – мовчати, не опускатися до з'ясування чи заперечення. І я за 23 роки перебування на посаді обер-бургмістра не зрадив цій позиції. І завжди у вигріші, бо газетярі самі ж і потерпають від своїх нападок. Річ у тому, що політика, яку я проводжу, користується великою підтримкою в масах, отож, якщо раптом у газеті з'являється критика на мене – читачі на знак протесту не купують газету.

– **За що ж, у такому разі, Вас критикують?**

– О, преса завжди знайде якийсь "смажений" факт. І все одно я люблю газетярів. Хоч у нас жартують: немає такої професії – журналіст, є просто зіпсований характер.

– **Чи мігрує населення конкретно у Вашому районі?**

– Раніше молодь тікала з села, нині йде зворотний процес. Люди, в яких вистачає сил і таланту працювати на землі, беруть її дешево в оренду й господарюють. Це дуже престижно й вигідно.

– **А доводиться Вам стикатися з національними проблемами?**

– Ні. А от із мовними – щодня. Навіть у власному домі (сміється). Я розмовляю суржиком, а дружина – літературною, витонченою німецькою. Та з допомогою жестів нам вдається якось порозумітися.

– **До речі, кілька запитань до Вашої дружини. Пані Брігіто, Ви – головний хірург міста Зінгена. Чи сприяло Вашому службовому просуванню високе становище чоловіка?**

– Не більше, ніж аби він був двірником чи конюхом. У нас людей цінують виключно за ділові якості й професійне вміння.

– **Чи не важко Вам, такий тендітний на вигляд, нести важку ношу головного спеціаліста?**

– Важко, особливо якщо врахувати, що працювати доводиться по 19 годин на добу. Але я роблю це з радістю.

– *Даруйте, але яка необхідність у тому, щоб так перенапружуватися?*

– Розумієте, претендентів на мою посаду багато. Якщо я не буду викладатися повністю, до самозабуття, то завтра, або вже й сьогодні, знайдеться людина, здатна працювати краще й більше за мене, і я муситиму поступитися місцем. От як відчую, що така людина вже "визріла" – сама передам їй скальпель.

– *Ви оперуєте чи тільки керуєте підлеглими?*

– Щороку я роблю в середньому п'ятсот операцій і на трьохстах, які проводять мої колеги, мушу бути присутньою. До речі, не так давно одним із моїх пацієнтів був... обер-бургмістр Мьорле.

– *Чим може подивувати німецька хірургія?*

– Я, наприклад, уже забула, коли оперувала виразку шлунку. У нас добре поставлена профілактика цього захворювання. Розпізнаємо його на початковій стадії і лікуємо дієтою та правильним способом життя.

– *Вельмишановний Фрідхельме, Ви з дружиною побували на німецькому цвинтарі, яке збереглося з часів війни на території колишнього госпіталю в Ліщинівці. Члени делегації, які приїздили з Зінгена раніше, висловлювали бажання благоустроїти цей цвинтар за власний кошт. Ви теж так міркуєте?*

– Ні. Я вважаю, що все там має бути саме так, як є. Треба дивитися на речі тверезо. Мої співвітчизники пройшли цим краєм як завойовники, вони скривдили землю, в якій лежать. Нові покоління німців зобов'язані спокутувати зло своїх попередників, а не ставити їм пам'ятники в Україні. Треба жити майбутнім, але й минулого не забувати.

– *Пане Мьорле, скажіть наостанок, що Ви думаєте з приводу розпаду колишнього СРСР і як ставитесь до реформ в Україні?*

– Вітаю все, що робиться під знаком демократії і розкріпачення людської свідомості. Хоч не всі процеси сприймаю од-

нозначно. Бачу, як непросто вам живеться, тому й старався хоч трохи полегшити цей перехідний період, направивши в Кобеляки гуманітарну допомогу. Вона, звісно ж, як крапля в морі, і я не тішу себе роллю благодійника. Вірю, ваш народ самотужки стане на ноги й заживе, як слід. Колись ми ще будемо економічно рівноцінними партнерами.

– *Спасибі, ми також живемо цією вірою.*

"НАША ІСТОРІЯ". Рік 1944

1 січня

Сьогодні наш перший сімейний день. У бараку, серед чужих людей. У нас є спільне майно: торбина. Просто і скромно, майже по-братськи, ми переспали першу ніч.

2 січня

Нам виділили цілий куточок і двоповерхове ліжко. Райнау здається значно привітнішим місцем. Та й ельзасці – переважно французи – виявляють до нас симпатію.

10 січня

Тепер ми працюємо на новозбудованій фабриці. Я – в нічну зміну. Паша передала в обід листа. Її слова любові зігрівають мене. А деталі нашого спільного побуту зворушують до сліз. Наприклад, у записці Паша зізналася, що зробила шкоду: ненароком зачепила ковдрою листівки, які я приліпив над ліжком, і вони попадали. Чи не серджуся за це? Боже, я кожної хвилини готовий її цілувати.

15 липня

Півроку не писав. Багато чого відбулося за цей час. Вже двічі висаджувався другий фронт. Якою буде далі наша доля? А життя іде: чекаємо дитинку. Зі страхом і надією.

23 вересня

Вийжджаємо із Райнау.

26 вересня

Привезли у Бунцендорф. Тут значно гірше. Ледве впхали всіх у паскудне приміщення. Як худобу. Працюю надворі, надриваюся, переносючи вантажі.

11 жовтня, середа

О 5 год. 32 хв. у нас народилася доня. Ми її назвали, як мою молодшу сестричку, Равчкою. Паша нездужає.

КОБЕЛЯКИ. Рік 1993

Травень. Прибула чималенька делегація із Зінгена. Нові обличчя і... Віллі Вайбель. Коли обговорювали перші кроки партнерства, він сказав:

– Я почуваюся молодим батьком, який довгі місяці чекав народження своєї дитини. Проблеми були і в час вагітності, і при пологах, напевне, будуть і в майбутньому. І зараз я всі прагнення хочу спрямувати на виховання цієї дитини, ім'я якої – Партнерство.

Цікаво, що цього разу приїзд зінгенців майже співпав у часі з візитом в Україну федерального канцлера Німеччини Гельмута Коля. Звісно ж, між цими приїздами не було ніякого зв'язку, окрім логічного – українці й німці продовжували шукати компромісів на шляху дружби. Цей добрий прогрес відзначив і бургомістр Зінгена Манфред Шлегель, який уперше оце прибув у Кобеляки.

Він справив враження надзвичайно добродушної людини. З великою зацікавленістю придивлявся до місцевого життя, не напускав на себе, відповідно до високого чину, притаманної багатом нашим начальникам бундючності, поводився природно й просто. Загалом здавалося, що Манфреда Шлегеля ніщо не турбує в цій поїздки. Проте, як він згодом зізнався сам, у його душі вистачало і болю, і неспокою.

– Нарешті я побував в Україні, яка дуже давно хвилює мої розум і серце. Я сприймав вашу країну діалектично, залежно від розвитку свідомості, і це треба зрозуміти правильно. Тут, на вашій землі, в роки війни загинув мій батько, який із волі Гітлера був солдатом. Батько розумів безглуздість цієї війни, адже він мав мирну професію вчителя. Щотижня надсилав із фронту листи, з них я, власне, й одержав свої перші знання про Україну, про ваших людей. І тепер радий, що знайшов підтвердження батькових добрих вражень. Я розумію, що пережиті вами

страждання ще стоять на заваді нашій дружбі. І не закликаю забути все, що було. Не можна зраджувати пам'яті. Але треба підійнятися над кривдами, адже вже виросли діти тих, хто воював колись між собою. І ці діти хочуть мати у спадок не ненависть, а добрі стосунки. Наші батьки стріляли один в одного, ми ж не будемо цього робити ніколи, якщо подружимося і краще порозуміємося. Цього хочу не один я, а й більшість мешканців Зінгена. Знаєте, коли тільки започатковувалися наші зв'язки, мій шеф, обер-бургомістр Мьорле отримав із Кобеляк у подарунок вишиту сорочку. Схвильований, він пообіцяв носити цю сорочку до підписання договору про партнерство з Кобеляками. І цей день настав. Мені шкода тих людей, які ще не усвідомлюють, яку добру справу зроблено, адже мир усе-таки – найголовніше.

...Ось із такими думками й міркуваннями приїздив до нас пан Шлегель.

"НАША ІСТОРИЯ". Рік 1944

21 жовтня

Раїса наша така ж крихітна, як і 10 днів тому. Я дістав фотографію села Візе, де вона з'явилася на світ. Хочеться побавитися з доцею, але вона то спить, то плаче.

22 жовтня

Раї 11 днів. Не міряли ми її і не важили. І не хрестили. Записав я її в селі Візе. Пологи пройшли в тяжких, ніби первісних, умовах. І чомусь дитя весь час мучиться, плаче. У метриці, виданій бургомістром, вказано, що батьки дитини – остарбайтери. Усе в мені кипить від ненависті: мої діти що, теж будуть рабами?

1 листопада

Мучителі наші змилостивилися, почали давати для дитини молоко. Мене взяли на фабрику. А то досі працював у так званій "гон колоні". Назва від того, що тягав вантажі, які піддавалися тільки при команді "гон".

15 листопада

Раї дуже погано. На личку змінилася. Що з нею?

24 листопада

Доці ще більше погіршало. Нестерпно дивитися на її муки. Ідуть холодні дощі. Життя наше немов завершило.

26 листопада

Раї полегшало! Весь час спала. Яке це для нас щастя! Мрію, якою вона виросте. От би побачили її дідусь Олександр і бабуся Домаха – мої батьки. Раєчка не знає, що вона продовжувачка роду, що до неї були прадідусь Прохір і прапрадідусь Григорій. Рости, кровиночко!

30 листопада

Уранці випав перший сніг. Раєчка знову страждає. Сьогодні після роботи перешитав листи, якими ми обмінювалися з Пашкою.

3 грудня

Річниця, як під бомбами загинуло багато наших друзів-остарбайтерів. Ми теж були приречені і лише чудом уціли.

10 грудня

Досі жили прямо на фабриці, а це нас перевели в барак. Раї лише два місяці, а Паші вже завтра треба виходити на роботу. Серце розривається, як залишимо без нагляду хворе дитя. У Паші не витримують нерви.

17 грудня

Мороз, біло кругом. Ходив по дрова. У бараку собачий холод.

25 грудня

Тут Різдво. Від роботи звільнили й на завтра. Видно, Гітлер богу молиться.

КОБЕЛЯКИ. Серпень 1994 року

Трохи більше року минуло від останніх відвідин нашого району ініціатором кобеляцько-зінгенського партнерства Віллі Вайбелем. І ось він знову в Кобеляках. Разом із ним прибув уже прокладеною дорогою (маю на увазі – вдруге) і його співвітчизник, представник туристичної фірми Хайдо Бласс.

На офіційній зустрічі в голови районної ради Володимира Чернявського, який і цього разу продемонстрував щире готов-

ність до ділового партнерства, гості заявили, що нинішнім своїм приїздом переслідують дві мети: перша – благодійницька, тобто, вручення медикаментів місцевим хворим, друга – домовитися про наступні взаємні обміни делегаціями.

Звичайно ж, німців дуже цікавило, що змінилося в Кобеляках і взагалі в Україні, чи по трьох роках незалежності ми можемо нарешті похвалитися зрушеннями в розбудові держави.

Що ж, перед гостями завжди хочеться не осоромитися і навіть подати бажане за дійсне, щоб не виглядати в їхніх очах безрукими і безголовими. А от себе обманювати й тішити ілюзіями важче. Мусимо чесно зізнатися, що продовжуємо жити у стані невизначеності, ніяк не зважаючи відірватися від тих радянських доктрин, які вже давно і цілком дискредитували себе й не відповідають реаліям сьогодення. Маємо Президента, але хто ризикне точно спрогнозувати, яку політику він поведе? Мали Верховну Раду, яка лише для форми приймала закони про приватизацію. Тепер маємо новий парламент, який узагалі загальмував приватизаційні процеси, ніби не чуючи розумних застережень, що зупинка на шляху реформ бумерангом ударить по Україні. Ллємо крокодилячі сльози за втраченими зв'язками, але мало робимо для структурної перебудови, оновлення продукції, використання резервів її здешевлення. Створили безліч партій, проте ідеологічної державницької політики, яка б згуртувала всіх нас навколо ідеї відродження, у країні так і немає.

Про ці та інші проблеми говорив на зустрічі й голова міської ради Борис Попруга. Він зокрема зауважив, що низи на місцях готові до реформ, але ті, хто не хоче змін у суспільстві й економіці, користуються наївністю і некомпетентністю простих людей. І тому було б дуже добре, якби з часом якомога більше кобелячан побували в Зінгені, подивилися, як живуть люди, і зрозуміли, що й у нас, в Україні, можна досягти такого добробуту, – якщо йти шляхом перетворень, а не тупцюватися на місці. Тоді, збагнувши дійсний стан речей і зрозумівши, що по-старому жити не можна, наші земляки не вибирали б до парламенту представників консервативних сил, бо саме парламент сьогодні "допомагає" нам тупцювати на місці.

– Я відчув до Вас велику повагу, – відповів Віллі Вайбель, уважно вислухавши нашого мера. – У цій же самій кімнаті рік тому я говорив приблизно ті ж слова, які почув щойно, і дуже радий із того. Нам важко усвідомити, що у вас є люди, які не розуміють потреби в перетвореннях. Україна не вирветься з кризи, якщо не діятимуть реформи. І якщо цього все-таки не трапиться, то я навіть не знаю, де межа болю й терпінню у вашого народу. Звичайно, шлях реформ важкий, але це шлях уперед і ним пройшли всі країни, які мають нині високий життєвий рівень. Ми готові допомогти вам на цьому шляху.

Далі розмова велася довкола можливостей збудувати в Кобеляках спільне з німцями маленьке переробне підприємство, яке дуже швидко стало б ефективним, а люди змогли б побачити від того реальну користь – дешеву продукцію...

Гості також розповіли, що в останній рік відбулися прогресивні зміни в управлінні їхнім містом: обер-бургмістра, соціал-демократа пана Мьорле змінив на високому посту член Християнсько-демократичної партії пан Андреас Реннер. До речі, він має намір прибути до нас з офіційним візитом.

Щодо поглиблення контактів, то німці хотіли б приймати в себе в Зінгені не тільки офіційні делегації – вони будуть раді сім'ям, які зважаться на приватні поїздки. Для них такий спосіб спілкування не новий, він уже добре зарекомендував себе на практиці дружби з жителями міст-побратимів Зінгена в Італії, Франції та Словенії.

Ішлося на тій зустрічі й про недалеку в часі поїздку полтавської делегації (в її складі й кобелячани) в Зінген, витрати на яку повністю брала на себе німецька сторона.

Того ж таки дня гості побували в районній поліклініці, де виконали головну місію, з якою приїхали: вручили батькам дітей, хворих на діабет, електронні індивідуальні прилади для вимірювання вмісту цукру в крові, а лікарям – інсулін для цих дітей. Добре слово про благодійників сказав голова районної ради Володимир Чернявський, який їх супроводжував. Віллі Вайбель повідомив, що ліки, привезені в Кобеляки, закуплені на 15 тисяч марок, що їх зібрали в Зінгені дружньо налаштова-

ні до кобелячан люди. Він пообіцяв, що ця медична допомога – не одноразова, що дефіцитний в Україні інсулін буде й далі безпроблемно доставлятися нашим дітям, проінструктував лікарів, як користуватись приладами й препаратом. Завідуючий поліклінікою Валерій Коробейник подякував німцям за щирий вияв милосердя і передав від усіх присутніх тепле вітання усім зінгенцям, причетним до цієї акції.

Віллі Вайбель і Хайдо Бласс повернулися на свою батьківщину, зробивши ще один крок до наших сердець.

"НАША ІСТОРІЯ". Рік 1945

1 січня

Новий рік. Сніжно. Дали й нам вихідний. Але на душі тяжко, гнітять погані передчуття. Прошу тільки одного: здоров'я для Паші з доцею.

4 січня

Зима в розпалі. Морози, хуртовина. Раєчці погано. Заходила медсестра, але крім настою ромашки нічого не дала. Тутешня медицина не для нас.

5 січня

Наші сусіди по бараку якісь непевні люди. Вони недавно втекли до Німеччини з Радянського Союзу, лякаючись наступу Червоної Армії. Кулаки стискаю, коли слухаю їх плітки. Знаю, якщо зірвуся – ніхто не заступиться за мою нещасну родину.

21 січня

Паша сидить біля доці. Раніше Раєчку можна було хоч на руки взяти, а тепер ні, не хоче. Боляче їй усе. Вже ніколи й не посміхнеться. Тільки плаче, плаче. За що їй такі муки? Навіть коли затихне, з лівого очка слізка тече.

23 січня

Цієї ночі Раєчка заснула, то й ми попадали як мертві. А хотів же Паші ботинки хоч трохи підлагодити.

22 лютого

Сніг розтанув, дощі. Робота припинилася. Вантажимо верстати на платформи. Фабриканти втікають. Все відчутніше

гримить на Сході. Стугонить земля. Як ми прислухаємося до того грому й стогону, як ждемо його наближення! Нас знову готують в дорогу. Ніхто не каже, куди. Раї не кращає.

23 лютого

Або сплю, як мертвий, або, як оце зараз, не стулю очей. Ніби й не до того, але чомусь раптом згадалося як я любив грати в спектаклях і коли вчився в педучилищі, і як уже вчителював удома. Наприклад, за рік до війни ставили в клубі "Зайдиголоу" і я був Канупером, саме таким чиновником-кар'єристом, яких на дух не переносу. Всі мене хвалили. Тут, у Німеччині, я загітував друзів по бараку створити театральний гурток. Щоб не забути своє, рідне, і не впасти духом. Я бачив, як швидко дехто з молодих деградував. Це було найстрашніше, морально зломитися. Репетували майже підпільно. Найталановитіше серед нас проявився Олексій Косаренко з села Писарівщина Талалаївського району (це неподалік Пащичино Липового). Йому так хотілося зіграти комічну роль! Текстів не було, перебріхувати класиків я не хотів, тому написав п'єсу сам. Було й спати полягаємо, а Олексій не вгаває: "А в чому я вийду? А давай у кальсонах, щоб смішніше?! А може спробувати зачепитися за стілець?". Якраз ішла репетиція, коли почалося бомбардування. Олексій загинув. А з ним і Надя Зима, яка неповторно грала літніх селянок. У Райнау до нашого колективу приєднався Іван Паляничка, теж талановитий хлопець. Як не дивно, любців жіночі ролі. Були ще Гриша Роєнко, Микола Баклан, Гриша Ярменко... Дорогі мої друзі. Одні вже ніколи не повернуться додому, інших невідомо що іще чекає на чужині...

13 березня

Хмарно, мороз, сильний вітер, а увечері ще й хуртовина піднялася. Почув новину: тиждень тому сотні американських солдатів перейшли Рейн і тепер водна магістраль у руках союзників. Німці несуть великі втрати. Вголос про це ніхто не говорить. Обмінюємося лише значущими репліками: "Весна іде!"

14 березня

Ходив з Роєнком по дрова, назбирали сучків. Дома застав переполох: поліцай і лагерфюрер шукають картоплю, що зникла з

лісових годівниць для диких кіз. Про людей би так піклувалися, що голодніші від тварин.

15 березня, четвер

Погода чудова. Опівдні на фабричному подвір'ї зібрався натовп. Кого там тільки не було: росіяни, українці, французи, італійці. Багатьох відправили на окопи. О 3-ій дня над нами пролетіли наші літаки. Здогадки такі: на Мюнхен. Таки іде весна! Справжжня!

18 березня, неділя

Терпець увірвався, і сьогодні ми вигнали з кімнати рудобородого Смоляка. Паплюжить безперестану все, що нам святе. "Чортові комуністи, – репетував він перед тим як грюкнути дверима. – Не радійте, що німці відступають. Ще побачите, що вас дома жде! Ще не раз кровавими сльозами умиєтесь!"

24 березня, субота

Неохайний мій щоденник... Майже більшу половину його написав десь або в темному куточку, або лежачи. О, як тільки хочеться писати за своїм власним столом! А я дуже люблю чистий і багатий всякими паперами стіл. Це можуть підтвердити мої рідні мати й батько. Я їм у дитинстві добряче набрид, добиваючись свого письмового куточка. Мама сердилася: "Он же в стіл, підійми скатертину, щоб чорнилом не заляпав, і пиши собі вволю". Але це було не те! Я потім сам змайстрував столик і просиджував за ним до півночі. Усе щось творив. А тепер візьму ручку чи олівець, втома така налягає, що й слова не виведу. Що значить у ворожих путах, все втрачає смисл.

31 березня

Сьогодні підстриг Пашу. Без коси до пояса вона вигляділа як дівчинка. Тільки очі як у 30-літньої.

КОБЕЛЯКИ. Листопад 1994 року

Два місяці тому, привізни з міста-партнера Зінгена в Кобеляки ліки для дітей-діабетиків нашого району (до речі, надзвичайно дефіцитні в Україні), Віллі Вайбель пообіцяв, що така допомога матиме продовження. Відколи ми знаємо цього бла-

годійника з Німеччини, його слова ще жодного разу не розходилися з ділом. І ось Віллі Вайбель знову подолав кордон із громіздким вантажом: за час, що минув після його останнього візиту до нас, він зумів організувати в себе вдома чергову акцію зі збору коштів, на які й було закуплено велику партію ліків. У карбованцевому обчисленні це складає 1 мільярд.

Хто має хворих дітей, особливо на діабет, яким медикаменти потрібні не час від часу, а постійно, той, звичайно ж, зуміє оцінити цю допомогу. І не дивно, що мами, які скористалися щирістю і щедрістю зінгенців, зі сльозами на очах дякували дорогому гостеві, а Лідія Скомаровська від їх імені зуміла сказати особливо проникливі й сердечні слова.

Віллі Вайбель прибув не сам, а з новим обер-бургмістром Зінгена Андреасом Реннером. Те, що новий мер дружнього нам міста знайшов за потрібне вже в перший рік свого перебування на високому посту відвідати Кобеляки, дає право сподіватися на його серйозне сприйняття партнерства. На офіційній зустрічі в райраді пан Реннер підтвердив це припущення, запевнивши, що докладатиме зусиль для розвитку добрих стосунків між кобелячанами й зінгенцями.

Ці три абзаци – з моєї статті, опублікованої в Кобеляцькій райгазеті "Колос" 12 листопада 1994 року під заголовком "Знову з місією милосердя".

До речі, у першому варіанті рукопису цієї книги я використала майже всі свої публікації, аби послідовно й скрупульозно охопити події, пов'язані з партнерством та всі акції милосердя з боку зінгенців: хто приїздив, що говорив, скільки й чого надійшло з гуманітарною допомогою. І скоро мої розділи стали нагадувати бухгалтерські звіти й протоколи зборів. За цифрами, предметами й прізвищами загубилася душа моєї повісті. Тобто, саме те, заради чого я, власне, і взялася за ручку. У детальному й хронологічному описі типу "все про все" не було сенсу ще й тому, що до мене це вже талановито зробив Володимир Чернявський, видавши свою "Народну дипломатію" (видавництво "Кобеляки", 2003). Це багатюща фактами книга, у

якій відтворено й проаналізовано ціле 10-річчя кобеляцько-зінгенського партнерства. Тут сильно й переконливо виведено ідею довіри і прощення, обов'язку і відповідальності мовою добрих вчинків і діянь. Автор нічого не пропустив, не перекрутив, не перебільшив і не замовчав. Я не сумніваюся в тому, що аби не ця подвижницька праця Володимира Чернявського, то з часом хронологія подій, що відбувалися в рамках партнерства, лишилася б хіба що в душах небагатьох людей та в архівних підшивках "районки". А тепер, навіть через багато років, цю непросту і хвилюючу історію зможе подумки пережити кожен, хто візьме до рук "Народну дипломатію".

Тому я вилучила частину вже написаних сторінок, залишивши лише кілька перших газетних публікацій, і ось із цього місця буду говорити виключно про те, що пройшло крізь моє серце. З позиції людини, яка сама подолала тяжкий шлях від пункту Ненависть до пункту Примирення. Можливо, саме роздуми, а також висновки, зроблені мною на цьому шляху, а не подробиці всіх візитів, допоможуть іще комусь вирватися з полону за давнього болю і звільнити в серці місце для нових почуттів.

"НАША ІСТОРІЯ". Рік 1945

1 квітня

Німці святкують свою Пасху. Чужий празник. Чужа радість. Чужий бог воскрес. А наша радість тільки в тому, що Раєцькі трішки полегшало.

7 квітня

О 2 год. дня оголосили списки тих, кого днями відправлять у Фрідланд на окопи. Це за 12 км від "нашого" села Візе. У списках і моє прізвище.

8 квітня

Сумний день. Знову розлука. І знову немає впевненості, що це не навіки. Заспокоюю Пашу, а сам як з хреста знятий. Ще й не гримить ніде – ні на сході, ні на півдні.

9 квітня

Попрощався з Пашкою і Раєю. Тупо ние в грудях. Але спокійний. Знаю, від смерті ніде не сховаюся, якщо так судилося. А живий буду – ніщо нас не розлучить.

10 квітня

Фрідланд. Моя ти дорога і незабутня дружино Пашко! Моя і до самої смерті незамінима. Чи думали ми, що знову буде розлука? Здається, цього горя не пережити. Я приїхав сюди і не побачив тут рідних очей, не почув знайомих слів. Тут лише грубість, знущання. Нас посилають бити каміння, копати канави, робити барикади на дорогах і вулицях. Мені досадно. Але вірю, що цими дорогами пройдуть наші. Хотів разом з цим листом передати тобі порцію хліба. Кинувся, а його немає. З'їв, мабуть. Так прикро стало. Поцілуй дороженьку нашу донечку... Сьогодні мені 23 роки.

12 квітня

Передали лист від Паші, датований 9 квітня: "Дорогий мій Колю! Я з доцею ждатиму тебе довіку. Нас не розлучить ніщо. Не забувай! Твої Паша і Рая".

18 квітня

Сьогодні приїжджала Паша. О, моя дорога дружино! Ти додала мені сили жити. Ти поїхала назад і ніби забрала половину мого серця. Не турбуйся. Втечу.

19 квітня

Лист від Паші. Пише, що годують погано, молока дітям більше не дають. Німці не приховують, що фронт уже біля Герліца, і що, коли нам пощастить, повернемося додому. Наші близько! Того-то німці й злі, як собаки, за дрібницю готові вбити.

20 квітня

Паша повідомила, що сьогодні дітям не дали нічого. Дорослим – лише по 5 картоплин.

21 квітня

Зекономив трохи хліба й передав Пашці. Від неї одержав записку. Цей клаттик паперу сховав на грудях.

26 квітня

Сьогодні копаємо окопи, чи скоріше окопчики, у Вілке. Там бачив багато покалічених солдатів з фронту. Наші дали жару!

Земля двигтить (а у них, мабуть, горить під ногами), і я з радістю думаю, що німцям ці окопи вже не знадобляться.

2 травня

Примить канонада. Сьогодні деяким відчайдухам вдалося втекти. Серед них і я. Куцями й очеретами добрався до Бунцендорфу. Назад, до ворогів, бо там моя сім'я.

3 травня

У небі – наші червонозорі літаки. На шляху паніка. Німецькі танки пруть так, що давлять своїх же евакуйованих. У таборі паніка й безладдя, але я нікому не показуюся на очі, знаю, що тут і між нашими є продавники. Фронт за 3 км від Зайденберга.

8 травня

У Бунцендорф увійшла Радянська Армія. Нашому тріумфу немає меж. У всіх на устах: це 2-ий український фронт!

12 травня

Солдати везуть нас у Герліц. Рая майже непритомна. Добираємося до міста. Всюди сліди боїв. По дорогах розбиті машини. Я підібрав дитячу коляску. Нічого, що німецька, аби доцю в щось покласти. Шосе пропахане снарядами.

14 травня

Померла Раєчка. Прокинулися рано, а вона не плаче. Бідолашне моє пташенятко. З великого горя не буду писати подробиць. Прокляті німці!

ПОГЛЯД У СЕБЕ

"Прокляті німці!" – повторила я батькову фразу і наразі відчула, що хоч під серцем і запекло звично, але до тих німців, яких знаю, вона не має жодного стосунку. Несправедливо й безглуздо ненавидіти їх лише за приналежність до нації, з якої виповзла колись фашистська гідра. А не поцінувати того, що ці німці першими зважилися на крок до примирення, означає – не скористатися шансом зробити цей холодний світ хоч трішки теплішим.

Але... Що мені особисто робити з пам'яттю про сумну батькову долю, про мамину ранню смерть і про того безвинного янгола, якого Бог послав мені в сестри, а фашисти перехопили, – про

Раєчку?! Про цю маленьку заручницю війни, яка на останньому подихові у візочку, що спершу слугував якомусь благополучному німецькому кіндерові, намагалася втекти від смерті додому, на ніколи не бачену Україну, та так і лишилася в чужій землі...

Недавно я поділилася думками, які стали просто нав'язливими, зі старшою сестрою Валею. Мені здається, кажу їй, що саме Раєчці я зобов'язана своїм народженням. Може, аби вона тоді не померла в неволі, батьки й не зважилися б на третю дитину, тобто, не пустили б мене на світ, бо ж післявоєнне життя у них складалося важко і морально, і матеріально. Мама рано почала хворіти. Її щоденникові записи рясніють сумними звітами: як почувається, що кажуть лікарі, чим лікується. Лікарі, власне, нічого серйозного, від чого в їхньої пацієнтки танули сили, не знаходили, проте діагнози якісь постійно ставили, весь час щось приписували. І мама з надією все те пила. У 44 роки її не стало. Померла молодою, вродливою, без жодної сивинки в каштановій косі до пояса. Косу незадовго до смерті попросила відрізати – дуже боліла голова. І переживала, чи ж скоро тепер вона відросте...

Мама, мій спорожнідий світ. Так відтоді й не заповнений...

Мої сумніви Валя категорично спростувала:

– І не думай! Ти знаєш, що значила для нашої мами кожна дитина. Вона б і на четверту зважилася. Мене, наприклад, інше мучить: чи був у Раєчки шанс вижити? Недавно в одній телепередачі обнародували свідчення очевидців: у Німеччині на багатьох підприємствах, де в основному працювали каторжани, жінок травили хімікатами, аби вони не виношували дітей: рабинь ніщо не повинно було відволікати від роботи. А якщо ті все ж таки з'являлися на світ, дні їхні були вже пораховані. Такою була расова політика нацистів. І я пригадала, як папа розказував, що, коли відкрився другий фронт, фашисти вночі давали остарбайтерам уколи так званої уповільненої дії. Він уникнув цього, а мама... Потім ще раз, коли вже чути було підхід нашої армії, наказали випити по склянці "вітамінів"...

Що ж, може й справді у Раєчки – своя доля, а в мене – своя? І все ж, і все ж... Років двадцять тому мені приснився сон. Я ба-

чила маму чітко, як живу. І запитала в неї, чи є життя там, де вона. Мама якось швидко, потайки кивнула головою. Ніби не мала права розкривати таємницю. Тоді я поцікавилася, чи довго ще житиму. І мама сказала фразу, яка буквально закарбувалася в моїй голові: "Ти вже живеш не своє життя". Я відтоді часто безсонними ночами підбираю варіанти розгадки цих слів і жду підказки. І одного разу звідкись виринуло: це мама ціною своїх земних мук випросила у Бога для мене відстрочку з того життєвого запасу, який не використали попередники нашого роду. Бо вже кілька разів, коли моє життя трималося на волосинці, хтось наче брав на себе мій біль і віддавав свій подих. Це ти, Раєчко?

"НАША ІСТОРІЯ". Рік 1945

16 травня

Буницлау. Пашу відправили в жіночий табір, мене – в табір військовозобов'язаних. Їх ще називають фільтраційними. Ця назва ображає. Таке враження, наче нас там сортуватимуть, як товар. Хочу жити радістю перемоги, бути в строю, дихати на повні груди, а все складається по-іншому. І знову не ми самі, а хтось чужий вирішує нашу з Пашкою долю. І знову розсипається наше сімейне життя, як піщана хатка. Яке воно не тяжке було, а рідне. І знову невідомість. Як добереться Паша додому? Швидше б!

20 травня

Думав, що Пашка вже в Липовому, обцілована й обласкана своєю ріднею. Клялася, що невдовзі навідає і моїх у Новій Греблі, розкаже про все нами пережите. І раптом щойно дізнаюся, вона досі тут, в Буницлау. Більше того, як і раніше, тяжко працює. Очевидець запевнив, що цей жіночий табір нічим не відрізняється від того, який був при німцях. Мовляв, просто відбулася зміна караулу. Не вірю! Цього не може бути.

21 травня

Лист від Паші. Таке враження, що вона чимось чи кимось сильно налякана. Мене її страх дуже непокоїть. Вантажать

якісь машини. Захворіла. І сльози, сльози. Бідна моя. Написав їй у табір, утішив як міг.

Мене призначили командиром відділення, сформованого з колишніх остарбайтерів. Ходимо на навчання за місто. Іноді посилають на пошуки зброї та різної зброї для обозів, що формуються.

5 червня

Побував на могилі російського полководця Кутузова. Вона за Буницлау. Місцеві жителі переконані, що тут, у землі, лише серце легендарного воїна.

16 червня

Вирушаємо в дорогу. Нас вишикували по чотири в колону. Мені випало нести кулемет Дегтярьова. Просив Пашу, щоб прийшла попрощатись. Чи не змогла, чи не відпустили. Маршрут невідомий. А взагалі – на південь.

20 червня

Підіймаємося на Карпати. Ледве волочу ноги і по ходу викидаю все зайве з торби.

22 червня

Чехословацький кордон. Місто Яблонець. Стільки в дорозі було цікавого, але спека і втома зіпсували всі враження. Скоро став важким і щоденник. Тоді я взяв цей товстий зошит, вирвав і викинув з нього всі чисті листки. Допомогло, як бабі кадило. Чомусь кепсько почуваюся.

28 червня

Відень. Колонд пішла далі, а я лишився у гарнізонному госпіталі. З вікна бачу панораму урядових австрійських споруд.

14 липня

Усе ще в госпіталі. Звідси послав Пашці листа в Буницлау. Дуже непокоюся, що вона досі на чужині. Невже тут немає робочої сили? Невже комусь здається, що вона мало хльобнула горя? Яка потреба тримати дівчат тут, якщо там, удома, божеволіють від переживань їхні матері?

1 серпня

Вийшов із госпіталю. Сфотографувався. Стирчать ніс і підборіддя. А очі десь аж на потилиці.

2 серпня

У 21-ому районі Відня вартував будинок, де буде розміщено наш госпіталь.

22 серпня

Сьогодні мене направили з виздоровчої команди в розподільчий полк, що в Мархеу (біля Відня).

24 серпня

Не полк, а суцільна біда. Їжу солдатам насипають у паперові пакети, а то й прямо в жмені. Увечері перевели в іншу частину.

2 вересня

У паперах, які зберігаю як зіницю ока, знайшов квіточку, яку Пашка намалювала мені в липні 1943 року. Яка ж вона мені дорога! Гляну – і перед очима все пережите нами в Берліні. Вісточки від Паші немає, хоч я давно вже пишу їй на Україну, в Липове. Значить, ще не дома.

5 жовтня

Послав Паші листівку з видом на місто Калькебург. В основі зображення – високі рельєфні гори, а внизу – довгі триповерхові корпуси. Раніше всі вони належали тутешній церкві. А тепер монахи займають лише половину площі. У тій, що ліворуч, розташовувалася наша військова частина. Навіть за короткий час я багато дізнався про цю країну. Вивчаю її не з книг, а з того, що бачу своїми очима. Незвично спостерігати за строкатим політичним життям. Тут багато партій, ідеологічна боротьба розгортається прямо на вулицях. Ряди комуністів малочисельні.

11 жовтня

Сьогодні моїй Раєчці сповнився 6 рік. Аби... Це "аби" я додав до кожної річниці твого народження, донечко. Ось така гірка буде у нас арифметика. Зараз ти б уже тупала ніжками, вимовляла перші слова. Уклався спати. А сльози котилися й котилися. Де та Паша? Не знаю. Уявляю, яка вона беззахисна зараз і самотня. Нічого у неї немає ні на руках, ні за душею, крім довідки про смерть Раєчки, яку нам видали в Kirchhof (церква при кладовищі) в Герліці. Нікому не було діла до нашого горя, наспіх похоронили, розлучили, розіпхали по різних таборах...

КОБЕЛЯКИ. Рік 1995

Новина: вийшов Указ Президента України Леоніда Кучми про нагородження Вільгельма-Йозефа Вайбеля особистою відзнакою Президента за його велику миротворчу діяльність. Це вперше в Україні так високо поцінували заслуги громадянина Німеччини.

Із Зінгена не забарилася депеша.

"Факс від В. Вайбеля для Людмили Овдієнко.

Спочатку хочу щиро подякувати за твоє привітання в газеті. Моє прохання таке: якщо можеш, опублікуй і цей текст звернення до кобелячан:

Вітаю із Зінгена!

Для мене було великою несподіванкою, великою радістю і честю, що Президент України Л. Кучма нагородив мене, німця, з нагоди 50-річчя вашої Перемоги у Вітчизняній війні високою відзнакою. На жаль, я не зміг бути у вашій столиці на врученні, але наш посол, пан доктор Арнот, одержав за мене цю нагороду і передав її мені. Я вважаю, що це надто висока оцінка того, що я досі зробив для людей України, для жителів Кобеляк. Ця нагорода в першу чергу належить усім вам, тому що ви простягнули нам руку примирення. Я щасливий як християнин, як гуманіст, як пристрастний борець за мир, бо можу зробити внесок у поліпшення взаємин між нашими народами, у прокладання для наших нащадків нової дороги миру. Дуже щасливий і тим, що зміг допомогти трохи поліпшити у фінансовому й моральному плані життя колишніх каторжан. Але я водночас поважаю і думку старших людей у Кобеляках, які можуть не розуміти і не сприймати того, що саме німця нагородив Президент. У цих людей я готовий просити вибачення за наше спільне минуле і довіри до себе.

Шлю найкращі побажання з вашого міста-побратима Зінгена".

"НАША ІСТОРІЯ". 1945–1946 роки

21 жовтня

Отримав листа від Паши. З дому! Відразу ж і відповів. Наказав берегтися, відкинути всі хвилювання і думати тільки про майбутню дитину.

Служу на старому місці, у Відні. Втягнувся у політичне життя полку. Маю окрему робочу кімнатку. До пізньої ночі сиджу над паперами: уже написав кілька розділів спогадів, які назву "Під чорним крилом".

7 листопада

Уперше за чотири роки вільно святкую 28-у річницю народження радянської держави. Фасад нашої казарми сьогодні не впізнати: прапори, лозунги, а на даху велика червона зірка з люмінацією. Сьогодні проїжджав центром Відня. Переконався, що Австрія розділена на радянську, американську, британську й французьку зони, тобто, її контролюють чотири союзники. Є люди, які тут називають це окупацією. Невдячні!

24 листопада

Одержав від Паши аж 9 листів. На звороті бойового листка червоноармійської газети написав Пашиці листа: "Дорога моя дружино! Сьогодні одержав листи від тебе і два від сестри Раї. Я прямо сміюсь від радості, коли читаю, як вона тобою любить, які раді мої батьки твоєму приїзду. А як ти образно описала наш дім і свої враження! Цілую тебе, серденько..."

6 грудня

Доц лє як з відра. А на горах біліють шапки снігу.

10 грудня

Їжджу за кореспонденцією у Відень. Провів перше заняття в гуртку "Хочу все знати", який сам і організував. Дуже готувався і тепер задоволений результатом.

10 січня 1946 р.

Я навмисне не зробив після 10 грудня жодного запису. Хвилювався. Чекав повідомлення з Липового. Паша ось-ось мала народити. Нарешті прийшла радісна звістка: у литівській хаті в середу, 12 грудня 1945 року, об 11-й годині вечора народилася наша доця Валентина. Довжина – 44 см. Зважити було ніде. Я щасливий. І дуже сподіваюся, що в Паши відляже біль від серця. Може, це повернулася до нас Раєчка, тільки вже в іншому образі? Присвятив Паши вірш. Вклав у нього всю свою любов до неї. Більше нічого не можу подарувати. Гріє душу, що знову ми – сім'я.

КОБЕЛЯКИ – ЗІНГЕН. Вересень 1995 року

Як не парадоксально, а Кобеляки й Зінген поєднало якраз те, що їх так довго роз'єднувало – тяжка історія війни. А може, нічого дивного й немає в тому, що колишні вороги стомилися ворогувати, а поколінням, які підросли, й поготів не потрібна ворожнеча. Воістину, добра справа завжди знаходить добротворців. Чи навпаки: добротворці беруться за добру справу.

Уже багато німців побувало в нас. Кобелячани теж, навзаєм, пізнавали Зінген. Випала така нагода й мені...

Золотилася осінь, коли наша делегація, основу якої склали колишні каторжани Євдокія Корнілова, Ніна Сердюк, Борис Мелешко і Микола Коваленко з дочкою Євдокією Якимовою, вилетіла до Німеччини. Свої враження я виклала в цілій серії публікацій у рідній "районці". Сьогодні, перечитуючи їх, я маю можливість пережити знову й знову сім незабутніх днів, схожих на казку, в яких сумне переплелось з радісним.

Але – все по порядку.

День перший

Бориспільський аеропорт гуде, як стривожений вулик. Одні прилетіли, інші відлітають. Нарешті й нас запрошують на посадку. Спочатку честі удостоюються валізи й чемодани, котрі, як ми й обіцяли в деклараціях, не начинені ні зброєю, ні наркотиками, ні будь-якою іншою "трясцею", якій забороняється літати. А далі й ми проходимо – спершу в зал очікування, а потім у салон літака швейцарської авіакомпанії. Чому швейцарської? А тому, що летимо на Цюріх. Так дешевше. Уявіть на мить карту Західної Європи. Так ось, Зінген у тій частині Німеччини, що прилягає до Швейцарії. Це, певно, десь там пастор Шлаг за завданням Штірліца прокладав свою лижню з нацистської держави в країну, де ніколи не гриміла війна. На жаль, глянути нам на неї зблизька не вдалося – без швейцарської візи дорога далі аеропорту не світила. Та й пересадка тривала лічені хвилини. В пам'яті лишилася тільки якась особлива атмосфера тамтешнього благополуччя і залите вогнями злітне поле. Вечоріло...

А від швейцарського Цюріха до німецького Штутгарта – палицею кинути. Стюардеси ледве встигли обійти салон із цукерками та напоями, як уже й приземлилися. І що майже неймовірно: наші речі вже чекали нас! Як і автобус, на якому Віллі Вайбель приїхав зустрічати делегацію.

І пролягла наша дорога до Зінгена. Між іншим, із німецької слово Singen означає – співати. І ми співали – з величезним задоволенням – українські пісні. Виявилось, що у Володимира Огійчука і Дусі Якимової просто чудові голоси, ну а ми всі підтягували, як уміли.

До речі, я ще майже нічого не сказала про нашу делегацію. Офіційно вона іменувалася кобеляцькою, але входили в неї й люди з інших районів Полтавщини і навіть Київщини, про яких обов'язково розповім далі, адже задля них, власне, й було організовано цю поїздку.

Довгий день дається взнаки, і коли опиняємося в Зінгені, то майже падаємо з ніг.

День другий

А тепер можна й роздивитися.

Ми живемо на другому поверсі невеликого приватного готелю. Внизу – ресторанчик. Хутенько снідаємо й відразу ж на вулицю: що там і як?

Погода тепліша, ніж у нас вдома, тож на природі тут ще не лежить відбиток згасання. І – ой! – відразу ж перехоплює подих від краси. Все потопає у квітах. Скільки б не було поверхів у будинках, із вікон кожного звисають буйні різнокольорові сплетіння рослин. Яскравості й довершеності картині, яка відкривається нашим очам, додають білосніжні будинки з червоною черепицею гострих дахів, вишукана архітектура і, що найприємніше, – повсюдна чистота, чистота, чистота...

Нас везуть у місто Юберлінген. Це за 50 км від Зінгена. Є нагода помилуватися трасою без жодної вибоїнки й узбіччями без жодної бур'янини, що ми й робимо, прикипівши до вікон. Ми вже помітили, що тут немає бодай метра нічиеї, тобто запу-

щеної землі, все доглянуте, оброблене. І не дивно: земля в Німеччині дорого коштує, а грошей тут на вітер не кидають.

Починаємо екскурс із сумного й не дуже благоустроєного, як на німців, місця – колишніх штолень. Наш гід, пан Бургер, спеціально для цього взувся в чоботи. Ми ж, привчені до своїх доріг, зовсім не відчули дискомфорту. Зате серця наші здригнулися, коли зі скреготом відчинилася металева брама в холодне й темне підземелля. Більше години ходили ми його лабіринтами й слухали вражаючу розповідь. Переповім її так, як зрозуміла.

Ці штольні були задумані як база для нової ракетної зброї, якою Гітлер планував виграти війну. Але події на фронті змусили фашистів відмовитися від планів на перспективу. І тоді у військовому відомстві фюрера вирішили сховати в підземелля чотири військових підприємства, які взяли під приціл французькі бомбардувальники. Для заводів це було найбезпечніше місце, до того ж, дуже зручне: каторжан, які б працювали на виробництві, можна було звозити залізницею з семи навколишніх концентраційних таборів.

На копання штолень кинули 8 тисяч в'язнів, переважно з Дахау. Тут для них швидко спорудили табір і через шість місяців, якраз на кінець війни, каторжани вирили 4-кілометровий тунель. Землю вивозили і зсипали на дно озера (зараз на тому місці кемпінг). Та на кінець роботи каторжан поменшало на 2 тисячі. Хтось загинув під час небезпечних вибухових робіт, хтось – від хвороби чи знущання наглядачів.

Тунель залишився без призначення. З його восьми входів уцілів лише один, решта постраждала від бомбувань. Років 20 тому уряд прийняв рішення зацементувати стелю підземелля (бо вже почалися обвали), щоб зберегти як історичну пам'ятку-пересторогу нащадкам. Тепер сюди приїздять туристи. А екскурсії проводить заступник обер-бургмістра і депутат від соціал-демократичної партії пан Бургер. Екскурси в минуле – то не основна його робота, але цей молодий пан, який досконало вивчив історію жахітливого об'єкта не тільки за секретними архівними матеріалами, а й із розповідей колишніх каторжан, вважає своїм обов'язком донести людям правду.

...Вийшовши з підземелля, ми довго оглядалися на велетенську прямовисну скелю з важкою металевою брамою на вході. Здавалося, що звідти лунає стогін... А вгорі над підземеллям текло мирне життя мешканців одного з найпрестижніших районів міста. Трішки далі ми побачили пам'ятний знак в осінньому розмаїтті квітів – на цьому місці стояв табір каторжан, серед яких, напевне ж, були й наші співвітчизники.

Після обіду долаємо неблизький шлях до іншого міста – Бібераха, з 30-тисячним населенням, де нас гостинно прийняв у ратуші молодий бургмістр (як ми пересвідчилися, молодість не заважає, ба, навіть сприяє німцям робити кар'єру). Ми дізналися, що в цього міста є свої традиційні кольори і що вони, як і в нашого державного прапора, – синій та жовтий, що в Бібераха є місто-партнер у Грузії, що до найвизначніших пам'яток тут належить церква, яка підпорядкована відразу двом конфесіям – протестантській і католицькій (дивовижний приклад злагоди для наших церковників!). Та найбільше, що вразило в Бібераху, – так зване "радянське поле". Це зразково впорядкований цвинтар, де на могильних плитах – російські й українські прізвища, де якщо ступиш необережно, то стопчеш квітку. Весь вигляд цього цвинтаря переконливіше за будь-які слова свідчить, що люди, які бережуть пам'ять про безвинні жертви, цінують мир. Ми познайомилися також із двома місцевими вчителями, які разом зі своїми учнями роками доглядають скорботне місце. Вони розповіли, що в місті довгий час ніхто не знав історії цих поховань. На могилах не значилося ні дат, ні прізвищ. І довелося докласти багато сил, щоб цвинтар перестав бути анонімним. А в ратуші нам показали фільм, у якому зафіксовано три етапи благоустрою "радянського поля". І робилася ця милосердна справа, зважте, в час, коли холодна війна між Заходом і Сходом сягала піку. Тоді одна з католицьких груп міста взяла на себе піклування про цвинтар – на знак протесту проти гонки озброєнь. І миротворці

спільними зусиллями зробили це місце символом примирення, а список похованих був навіть переданий до нас, на їхню батьківщину. Ця ініціативна група також організувала акцію "Повернемо всім загиблим імена", щоб привернути увагу громадськості до боротьби за мир. І тоді відгукнулося багато людей, і було зібрано 50 тисяч марок, які й використали на благоустрій цвинтаря. А завершилася ця копітка праця великим богослужінням трьох церков – католицької, протестантської і православної. Тепер тут завжди багато квітів, особливо перед Різдом.

Ми теж поклали блідо-рожеві сумні троянди – кожен біля якоїсь могилки. Моя квітка лягла на горбочок землі, де покоїться Петя Музиченко, який народився й помер у 1943 році й не міг ще усвідомити свого роду-племені. А ось Микола Терентійович Коваленко довго ходив між рядами, учитувався в прізвища. Він шукав Сергія Запорожця, з яким ділив колись тут і останню крихту хліба, і тяжку каторжанську долю. Та хіба один наш цвинтар на чужині?... А пан учитель (прізвища, на жаль, не знаю), який супроводжував нас, увіткнув квітку на могилі Дмитра Сівідова. І тут же повідав нам історію 14-річного хлопчика Діми з Росії, якого повісили нацисти за маленьку дитячу провину...

О, якби могили вміли розповідати! Про скільки страждань померлих довідалися б нині живі?! Може, тоді вони б відчули більшу відповідальність за кожне життя на землі.

Р. С. Дізналася таку подробицю: захоронені на "радянському полі" – це зокрема й ті 50 оstarбайтерів, документальне підтвердження смерті яких Віллі Вайбель знайшов у архівах свого міста (про це йдеться на початку моєї повісті). Спочатку їх останки лежали в зінгенській землі. Але в 1950 році частину з них було викопано й вивезено. Ким і куди – ніхто не знав. А невдовзі їх виявили в місті Біберах. Місцеві краєзнавці вважають, що було намагання переправити останки в СРСР, але з якоїсь причини не довели. Біберах – вузлова станція.

День третій

*Ми раді не самій дорозі,
а лиш очікуванню змін.
Та наші болі, наші сльози
біжать за нами навздогін...*

Виявляється, заїхати за тисячі кілометрів – це ще не все. Приснилося, що йду кобеляцькою площею. Темінь несусвітна. Якісь зловісні тіні копошаться, сичать, як змії, хоч і в людській подобі. Вдаліні світло. Думаю, що то храм, який зараз будується. Рвуся до нього. Але темрява душить, тіні насуваються... І я прокидаюся.

За вікном ще тільки розвидняється. Але настрої уже зіпсований. Треба перенестися думками на щось хороше. Наприклад, на добрих людей. Вибираю тих, які найближче, власне, за стіною – Євдокію Корнілову й Ніну Сердюк, жінок із важкими долями і світлими душами, нині пенсіонерок, колишніх каторжанок, членів нашої делегації...

Так от, про Євдокію Корнілову й Ніну Сердюк. Обидві вони народилися в селі Мушина Гребля Новосанжарського району. Нині перша мешкає в Полтаві, друга – в селищі Білики Кобеляцького району. Обоє їх окупанти вивезли до Німеччини, де вони працювали на алюмінієвому заводі в Зінгені. Тодішні німці їх, як худобу, пригнали сюди, відірвали від рідних, а теперішні – прийняли як дорогих гостей. Хіба думали колись каторжанки, що Зінген ще простелить їм до себе дорогу дружби, що місцеві жителі підходитимуть і проситимуть: "Перекажіть усім на Україні, що нам боляче за минуле, що ми засуджуємо фашизм і зробимо все для того, аби він ніколи більше не народився на німецькій землі".

Спостерігаю дивовижне перевтілення: Євдокія Василівна й Ніна Софронівна на очах помолодшали. Яке не гірке було життя на чужині, але сьогодні воно для них асоціюється зі щасливою порою юності й викликає приплив емоцій. Аж пояснішали очі, бадьорішою стала хода. Якоїсь миті я навіть відчула себе старішою за них, і тому почала називати своїх супутниць дівча-

тами та опікати їх. Вони ж навзаєм кличуть мене жартома наставницею. Ми дуже подружилися.

Отож іду до своїх "дівчат" просвітлити душу. Вони вже прокинулися і чепуряться. Як спалося? Кажуть, до півночі пробалякали вчора, перебрали, перемацали, мов пір'ячко, далекі дні. Непомітно, слово за словом, втягли й мене у свої спомини, та так, що зникло відчуття часу...

А баритися не годилося: нашу делегацію запросили на весь день на велике свято з нагоди 100-річчя потужного заводу "Georg Fischer".

Кожен із нас, збираючись, уявляв те свято по-своєму. Я гадала, що побачу великий зал з трибуною і президією на сцені. Зал справді був більш ніж великий, оформлений для банкету. За безліччю накритих столів уже сиділи святково вбрані люди. Нам сказали, що то і робітники, і керівники, і гості. Але розпізнати хто є хто не вдалося – всі однаково респектабельні, тримаються з почуттям гідності, але без бундючності й субординацій. Я згадала, як попереджала перекладачка Олена Данилюк, яка вже не раз була в Зінгені, що при першому знайомстві тут не слід покладатися на наші, "радянські", орієнтири, бо найскромніша на вигляд людина може виявитися найвищим чином, адже в Німеччині по розуму не тільки проводжають, а й зустрічають.

– Дивись, он, як і в нас, чиновники з портфелями на сцені сидять, – штовхає Дуся Якимова. Та сама, яка народилася 1943 року в Зінгені в молодого подружжя каторжан і приїхала сюди з татом Миколою Терентійовичем. Але в паспорті в неї зовсім інший запис. То батьки, щоб не зіпсувати дочці біографію, пішли на вимушений обман: повернувшись із фашистської неволі, вони "зробили" у свідоцтві місце проживання місцем народження...

І справді, на імprovізованій сцені півколом сидять поважні чоловіки. Раптом вони дружно підводяться, розкривають "портфелі" (які виявляються папками з нотами) і... лине пісня. Тепер уже я штовхаю Дусю, і ми ледве стримуємося, щоб не розреготатися вголос. "Чиновники" виявилися чоловічою хоровою капелюю! Вона так і залишається на сцені протягом усієї офіційної частини, а промовці всіх рангів просто виходять до

мікрофона, і багатолюдний зал у цілковитій тиші шанобливо слухає кожного. Увага до виступаючих така пильна, що я починаю переживати за Володимира Огійчука, Василя Котляра і Олену Данилюк, яким ось-ось теж доведеться опинитися на сцені в прицілі всіх поглядів. Та й вони схвильовані. Як нас сприймуть? Олена вже не перекладає вголос того, про що йдеться у виступах, – зібралася, зосередилася, як перед стрибком у воду. Ось повідомляють про кобеляцьку делегацію, ось наші пішли, ось уже стоять на сцені, і Володимир Огійчук проривається сказати слово, а оплески не вщухають, і це так приємно, і ми з радістю відносимо цю загальну привітність на адресу України, на підтримку нашого партнерства.

Згодом до нашого столика весь час підходили люди, щоб висловити щирі побажання чи просто привітатися. Серед них був і обер-бургмістр Андреас Реннер. Але хто б подумав, що в цьому залі стільки земляків по колишньому Союзу! Одні недавно приїхали сюди в пошуках кращого життя, другі мешкають у Зінгені з часів війни. І перші й другі знайшли тут достаток, але всі вони хворі на ностальгію, бо туга за батьківщиною – то у слов'янській крові. Один, знімаючи нас на камеру, невтішно плакав. Я впізнала, що це "наш", уже по тому, що він умудрився напитися навіть на цьому банкеті, де подавали лише сухе вино й пиво...

Коли офіційна частина завершилася, почався великий концерт і продовжувався аж до вечора. Нам усім сподобалося, що свято не було заорганізоване, – якщо хто й диригував ним, то абсолютно непомітно й талановито. Все було задумано так, щоб люди провели день відпочиваючи, поповнюючи сили сніданком, обідом і вечерею.

Але пізно ввечері нам не вдалося відразу потрапити до свого тимчасового житла: вхідні двері виявилися замкненими, а на делікатний стук ніхто не зреагував. Довелося погрюкати. Впустили. Потім з'ясувалося, що не треба було й стукати, бо в кожного з нас у сумочці лежали два ключі, видані в перший день господарями готелю (а ми ще й дивувалися, чому два): один від вхідних дверей, другий – від номера. Такий сервіс приємно вразив.

День четвертий

Коли вранці в нашому колі з'явилося двоє вродливих енергійних людей, я відразу ж зрозуміла, що це Катрін і Федерік, про яких так гарно нам розповіли напередодні. Вони приїхали власним автомобілем зі Швейцарії, щоб зняти документальний фільм про візит кобеляцької делегації. У Катрін особлива любов до нашого народу. Її бабуся була росіянкою, але мешкала в Україні. І ось кілька років тому Катрін відважилася вирушити зі своїм колегою в подорож Україною, щоб пізнати нашу землю, звичаї і людей. Вони вибрали для цього оригінальний спосіб: аби краще все роздивитися, відмовилися від транспорту і запрягли... віслюка. Віслюка ж їм презентувала знайома дресирувальниця цирку, мама якої мешкає... в Кобеляках. Ось так, дуже повільно, рухалися Катрін з Федеріком, знімаючи документальний фільм "Україна маленькими кроками" (за нього потім у себе вдома вони отримали 1-у премію). Побували молоді журналісти і в Кобеляках, де теж багато знімали і де їм співали наші бабусі. А в Полтаві Катрін так зачарувалася педінститутським хором "Калина", що невдовзі організувала хористам запрошення зі Швейцарії. І мали вони там грандіозний успіх: люди в залі плакали, слухаючи наші пісні.

Ось такі вони, тележурналісти Катрін і Федерік. До речі, вони у своїй творчій роботі абсолютно вільні, нікому не підпорядковані. Живуть дуже скромно і весь час у русі, в пошуках нових сюжетів, нових героїв.

Катрін чудово розмовляє російською. Вона захоплена ділилася зі мною враженнями про Україну. Погано тільки, зауважила, що у вас замість Бога в оселях – телевізор, і ви буквально молитесь на нього, а за вікном у цей час вирує справжнє життя, в якому ви майже не берете участі, не намагаєтеся зробити його кращим, красивішим.

Мудра маленька Катрін. Як героїчно вона весь день тягла на собі важку апаратуру, скільки сил витратила, щоб "схопити" найцікавіший епізод, коли ми всі разом вирушили на екскурсію по заводу "Georg Fischer".

Це була дивовижна екскурсія. Усі цехи працювали, а широким проходом текло море народу. Не знаю, чи буває сучасніше й ефективніше виробництво, чи є вища організація праці. Наших людей споглядання такого налагодженого процесу може ввести в стан шоку. На жаль.

Найближче до серця сприйняв екскурсію Микола Терентійович Коваленко (нині мешкає в місті Гребінці), який працював на цьому заводі в роки війни. Він так тихо й непомітно тримався досі, і раптом, перекикуючи гуркіт механізмів, почав із хвилюванням розповідати, як тут усе було півстоліття тому. Коли не вистачало слів, заходжувався жестикулювати і невдовзі опинився в центрі загальної уваги.

Цей масовий захід не супроводжували ніякі культурно-розважальні відступи, ніде ми не побачили жодного кіоску чи буфета. Потік людей, які вели з собою дітей, і машин розтягнувся далеко за виробничу територію. Серйозний завод, серйозні люди. І дуже приємно, що саме "Georg Fischer" сприяє, як сказав Віллі Вайбель, розвитку нашого партнерства, бере на себе значні матеріальні витрати, зв'язані з цим. Велика заслуга цього підприємства і в тому, що відбулася ця наша поїздка, повністю оплачена, до речі, німецькою стороною.

А тепер – знову назад, в історію. Віллі Вайбель веде нас до білосніжної церкви з гарною назвою Санта Тереза, що височіє поруч із заводом. Там, де ми зупиняємося, розташовувався колись табір каторжан, у якому народилася не тільки Дуся Якімова, а й Микола Степка, наймовчазніший член нашої делегації (мешкає в Гадячі). А щодо церкви, то краще передам розповідь Віллі Вайбеля:

– У бараках на цьому місці жили каторжани з окупованих країн. У кінці війни, коли прийшла французька армія, їх було відразу ж відправлено додому (останніх – 22 серпня 1945 року). А в бараки поселили колишніх нацистів – військовополонених. Вони опинилися за тими ж колючими загорожами, у жахливих умовах. У 1946 році в Зінгені з'явився французький офіцер графського походження, католик, який став на короткий строк комендантом табору. Уже за одну першу ніч він зро-

бив табір зразковим. Я мав можливість спостерігати цю зміну, мені було тоді 10 років. Цей чоловік був справедливим, до того ж, сам переніс німецький полон і вважав, що з людьми треба поводитися по-людськи. Якось йому в голову прийшла ідея збудувати на цьому печальному місці церкву. Він опитав усіх полонених, хто вони за професією, і організував будівельну бригаду. Цей француз задумав звести церкву як символ примирення передусім між Німеччиною і Францією. Три спеціалісти зголосилися виготовити проект, інші втілювали його в життя. Мені було 11 років, коли церкву освячували, і саме цей день став для мене переходом від війни до миру. А потім, коли табір ліквідували, до цієї церкви ніхто не ходив. Будівля почала занепадати, посипалися стеля й стіни. Земля, на якій стояла церква, належала фірмі "Georg Fischer" і дуже дорого коштувала. Фірма могла б нею розпорядитися вигідніше, тож саме існування церкви опинилося під загрозою. Я це бачив і це спонукало мене до дії. 30 років тому я підключив пресу, радіо, телебачення, політичних діячів – і спільними зусиллями вдалося добитися, щоб церкву взяли під державну охорону. Тепер її не можна просто так ліквідувати. Оскільки на "Georg Fischer" завжди працювало багато італійців, то вони взяли Санта Терезу під свою опіку.

Ось таке повідав Віллі Вайбель.

Ми зайшли в церкву і в ній нас щиро прийняв помічник італійського священика. "Боже, подаруй нам свою любов!" – написано на чудовому пам'ятнику біля церкви. А ще на ньому – дві руки, з'єднані потиском і обривки колючого дроту. Символ примирення.

Боже, подаруй і нам...

Усе той же, четвертий день

Кого завжди приємно бачити, так це Курта Вольфа – він випромінює доброзичливість. Таким приїздив не раз у Кобеляки, і тут, у себе вдома, зустрів нас із розкритими обіймами. Під його опікою вирушаємо на коротку екскурсію містом. Точніше,

йдемо через центр до ратуші, щоб познайомитися з шедевром мистецтва, що є гордістю Зінгена, – картиною "Війна і мир".

Дорогою не втримуємося, і мимоволі зупиняємося біля скляних вітрин магазинів. Та навіть побіжного погляду досить, аби переконатися: ціни не для нас. І все ж спокуса помилуватися товарами дуже велика, особливо для жінок. Тим більше, що вішалки зі светрами, куртками, плащами, сукнями, великі ніші з дорослим і дитячим взуттям виставлені прямо на тротуари. Здається, всьому цьому добру тісно в магазинах і воно вийшло на вулицю шукати свого майбутнього господаря. "Це дорогі магазини навіть для німців", – пояснює Курт Вольф. І тут же цікавиться моєю місячною зарплатою. Подумки переводить на марки і видає: такий заробіток німецька робітниця має за годину праці.

А тепер інформація виключно для тих читачів, які викопують чужу картоплю, перетягують у власні двори з громадських місць лавочки і полюють уночі на білизну забудькуватих господарок. Уявляєте, біля товарів на вулицях не видно продавців! Психологія тутешніх людей якась незрозуміла для нас. Вони не крадуть у ближнього, не обривають телефонного начиння в будках-автоматах і не обписують стіни автографами та непристойностями. Ми переконалися також, що в тих будках спокійно лежать цілі томи довідників абонентів, що на вулицях безпечно ночують елегантні літні меблі для відпочинку та розкішні вазони з дивовижними рослинами, а в, пробачте, громадських безплатних вбиральнях немає соромітьких малюнків, зате лежать із запасом салфетки й рулони туалетного паперу, бо нікому не спаде на думку розпихати їх по кишенях, щоб використати вдома.

Ось так, спостерігаючи та розмірковуючи, і доходимо до ратуші. У залі, де відбуваються урочистості на найвищому рівні, майже всю стіну займає полотно Отто Дікса. Курт Вольф розповідає, що цей художник, на жаль, був змушений залишити Німеччину, бо його переслідували за антифашистські переконання. Потім так і не повернувся. Писати картину він приїздив уже зі Швейцарії, одержавши в 1960 році замовлення від влади міста. Полотно вийшло вражаючим: у центрі зображено

розп'яття, яке символізує страждання, вся ліва частина – сюжети війни, права – миру. Смерть і життя. І я пригадала бачену вдома фотографію, яка зафіксувала в цьому залі, на тлі цієї картини, кобеляцьку делегацію на чолі з Володимиром Чернявським. Є великий смисл у тому, що перспективи на дружбу й співробітництво між представниками двох, ще недавно ворогуючих народів, обговорювалися під художнім полотном, автор якого гнівно затаврував фашизм.

Того дня Віллі Вайбель вперше не супроводжував нас. Ми знали, що він готується до визначної події – презентації своєї книги, яка мала відбутися ввечері і яку він приурочив до нашого візиту. А що вихід цієї книги – явище унікальне не тільки для Зінгена, свідчить той факт, що, як нам повідомили, на презентацію прибули високоповажні гості – посол України в Німеччині Юрій Костенко і член парламенту Німеччини пан Репнік.

Ми до цього не бачили свого посла, але нам хотілося, щоб він гідно представив у Зінгені Україну, нашу красиву, мудру, хоч і не дуже щасливу націю. Адже посол – це як візитна картка держави, дзеркало її гідності й чеснот. Тому ми й чекали з хвилюванням появи Юрія Костенка. І він перевершив наші сподівання – продемонстрував і на прийомі в обер-бургмістра, і на презентації книги високий інтелект, володіння словом і талант людського спілкування. Був, до речі, відповідно до протоколу, з дружиною Людмилою Скирдою, прекрасною українською поетесою.

Перед тим як усі присутні на прийомі зробили записи в Почесній книзі міста Зінгена, високі особи обмінялися промовами.

Андреас Реннер висловив добрі побажання на перспективу зв'язків України з Німеччиною і конкретно Кобеляк із Зінгеном. Він просив посла передати велику подяку Президентові Леоніду Кучмі за визнання громадської діяльності Вільгельма Вайбеля.

Пан Репнік, у свою чергу, теж висловив задоволення з того, що Леонід Кучма оцінив виняткову роль миротворця Віллі Вайбеля в нинішньому процесі примирення наших народів, відзначивши його Президентською нагородою, і привітав місто Зінген з успіхами в налагодженні контактів із Кобеляками. А

звертаючись до нас, запевнив: "Ми знаємо, чим зобов'язані перед українцями і завжди готові допомогти вам". І вручив срібні медалі Вайбелю і Котляру – від своєї фракції в Бундестазі.

Юрій Костенко, віддавши шану господарям, сказав, що радий бачити, з якими приємними людьми дружать його співвітчизники зі співучої Полтавщини. Раніше йому про це розповідав голова Полтавської облдержадміністрації Микола Залудяк, а тепер він у цьому переконався сам. Посол вручив обер-бургмістру Реннеру грамоту від посольства України.

Керівник нашої делегації Володимир Огічук передав вітання і найкращі побажання від голови Кобеляцької держадміністрації Володимира Чернявського і низький уклін від матерів дітей, хворих на діабет, – усім добрим людям Зінгена, з чією допомогою в Кобеляки надходять прямим призначенням дефіцитні ліки.

Володимир Котляр подякував владі Зінгена за копітку працю з розвитку партнерства, а також усім організаціям, підприємствам і громадам, які матеріально посприяли тому, щоб колишні каторжани відвідали Зінген, і вручив подарунки. Безумовно, вродливого Андреасу Реннеру дуже пасуватиме українська вишиванка (кажуть, його попередник Фрідгельм Мьорле залюбки носив таку ж). Віллі Вайбелю піднесли рушник із написом "На щастя, на долю", вишитий колишньою невільницею Зінгена Настею, матір'ю Миколи Степка. Пан Репнік теж одержав гарну вишивку.

Ось такий, короткий, але багатий змістом прийом відбувся у обер-бургмістра. Далі всі перейшли в залу, яка ще кілька годин тому була тихою і порожньою і в якій ми милувалися картиною "Війна і мир".

Тепер у цій залі зібралась уся еліта Зінгена, її духовний потенціал, – щоб привітати й благословити вихід у світ книги Віллі Вайбеля "Тіні над Хохентвілем". На наш радісний подив, початок вечора ознаменувала пісня, відома кожному українцеві, – "Ой, радуйся, земле", яку виконав нашою рідною мовою чоловічий хор Зінгена. Це було чудово!

І знову ми слухали блискучі промови обер-бургмістра Андреаса Реннера й посла України в Німеччині Юрія Костенка – на

користь дружби наших народів та на адресу винуватця нинішньої події. Потім виступив, мабуть, видавець книги Віллі Вайбеля (важко все-таки швидко зорієнтуватися, коли незнайомі особи й нерідна мова, та ще й не оголошують, як у нас: виступає такий-то, приготуватись отакому. Жартую.). З його слів і повідаю вам, що ж являє собою книга "Тіні над Хохентвілем".

По-перше, матеріали для майбутньої книги Віллі Вайбель збирав довгі 30 років. А присвятив він її... колишнім каторжанам, нашим співвітчизникам. Його вразила їхня гірка доля: спершу знуцання в неволі, а потім зневага вдома, на батьківщині, звинувачення в тому, що вони працювали на фашистів, тобто, проти свого народу. Авторіві довелося перегорнути цілі стоси архівів. До того ж, далеко не скрізь йому йшли назустріч. Часто казали, що документи знищені. Тоді Вайбель вдавався до методу опитування очевидців і свідків, зустрічався з колишніми каторжанами, на щастя, цьому посприяла перебудова в СРСР. Книгу свою автор адресував також і німцям, які через прокляту війну пережили багато лиха.

Коли слово взяв Віллі Вайбель, то додав, що передусім свою книгу він присвятив уже покійному батькові, який водив сина-підлітка на місця, де жили каторжани, і навчив його сіяти й плекати ту ніжну рослину, що називається свободою. "Я відчуваю, що маю в грудях дві душі; одна належить мені, друга – каторжанам, – продовжив Вайбель. – Тому я й відаю весь свій час справі партнерства, справі примирення. Я хочу довести людям, які ще вороже налаштовані і в нас, і в Україні, що треба разом нести відповідальність за мир, будувати спільний дім, що в усіх нас є шанс забути чорне минуле в ім'я світлого майбутнього.

Цілковитою несподіванкою для мене стало те, що автор використав у своїй книзі велику цитату з моєї статті, рік тому писаної для німецької газети. Він зачитав її, і це прозвучало в унісон.

На презентації виступив також Володимир Огійчук. Він висловив сподівання, що книга Вайбеля стане основою для будівництва нового світу на підвалинах дружби, миру і довір'я.

Потім усі перейшли в залу, де на столах стояли холодні закуски й вино. І ось тут ми зустріли майже всіх тих, хто за останні п'ять років побували в Кобеляках. Дехто вже навіть устиг змінитися, а ось бургомістр пан Шлегель, навпаки, аж ніби помолодів, і приємно було бачити його здоровим і в доброму гуморі. Ми всі тиснули одне одному руки, дуже хотілося поспілкуватися, але мізерний запас слів (у нас – німецьких, у них – українських) не дозволяв цього, а нашу перекладачку Оленку вже треба було й пожаліти.

До речі, про Олену Данилюк. Цього вечора в неї було неймовірне навантаження. Вона перекладала всіх виступаючих (крім нашого посла), тексти були важкими й довгими, і їй доводилося фантастично швидко "переварювати" їх у своїй милій голівці, прикрашеній косою, заплетеною колосочком. Ну, ніколи не скажеш, що в Полтаві на неї чекає синочок Дмитрик і студенти педінституту, у яких вона викладає німецьку мову. "Лена-Пріма!" – захоплено сказав мені після презентації президент Ротарі-клубу Рудольф Лехнер. Скрізь, де нам доводилося бути з Оленкою Данилюк, майстерність нашої молодой перекладачки вражала німців.

День п'ятий

Легенька мжичка. З неба сіє дрібно, наче з решета. І туман.

"Ein, zwei, drei", – це Віллі Вайбель рахує нас. Як курчат. Цю процедуру він повторює по кілька разів на день, щоразу, як кудись їдемо чи приїжджаємо. Боїться розгубити. "Vier, funf, sechs...". Ну от, знову когось немає. Цього разу мене. Я он там, далеко-далеко, на Hohentwili, що упирається вершиною в сіре небо. Ця гора постійно притягує мій погляд, де б ми не були, і я вже не знаю, чи то ми весь час кружляємо навколо неї, чи вона навколо нас. Зінген лежить біля підніжжя Хохентвіля. Опівдні гора кидає тінь на будинки і вулички. Кажуть, саме через це багато сторінок історії міста покриті таємницею...

Цієї ночі ми вдруге за останні дні перевели стрілки годинників. Перший раз це зробили в Борисполі, пристосовуючись до зінгенського часу, а тепер тому, що вся Європа на годину позадкувала.

Приїжджаємо до затишного котеджу в мальовничому місці. Це резиденція радіолюбителів. Троє з них не так давно побували в Кобеляках і пересвідчилися, що мають у нашому місті гідного колегу – Володимира Антуф'єва. Нині налагоджують нам зв'язок із ним. І з полтавськими аматорами теж.

Усе відбувається дуже швидко. Навіть незворушний Василь Котляр розводить руками: "Ну, хлопці, не знаю, наскільки ефективна робота дипломатів, а от ви долаєте кордон із очевидним успіхом", – і посилає в ефір вітання на батьківщину. Ми всі скучили за нею, бо як у гостях не гарно, а душа приросла до свого краю, і здалеку він стає ще ріднішим, і ще більше болять його проблеми, і ще глибше розумієш, що вирішувати їх треба тільки нам, своєю долею і своїм розумом. І пошли нам його, Боже, побільше, щоб не замакітрилися остаточно наші голови від мітингів і протестів, щоб вистачило сили не тільки шельмувати уряд і владу, а й допомогти їм вивести наш народ на той шлях, яким вийшли інші народи до злагоди й достатку...

Чуємо голос Володимира Антуф'єва. Я згадую, як ще рік тому з газетярською прискїпливістю допитувалася в нього, чи він таки справді може вийти на іншу країну. Якого ще красномовнішого підтвердження треба?

Залишаємо клуб радіолюбителів.

– Я знаю, що ви дуже любите колгоспи, зараз в один такий і поїдемо, – жартує Віллі Вайбель. І серйозно додає: – Вам добре було б і в себе запровадити таку організацію праці.

Коротко – про що йдеться. Кілька сімей кооперуються в одне господарство. Спільна земля, засоби виробництва, спільна й відповідальність. Як воно в них там ведеться – не бачили (певно ж, чудово), а ось у ідальні такого "колгоспу" обідали. Молодий господар – грек, дізнавшись, хто ми і звідки, навіть розщедрився для нас на фірмовий напій – анісову горілку. Я, пригубивши, попередила своїх дівчат, щоб пили посміхаючись, бо з несподіванки можуть своїми гримасами образити грека, який спостерігав за нашою реакцією з-за прилавка. Чесно скажу, пити цю рідину і при цьому посміхатись було вершиною мужності й артистизму.

Я згадала, що колись у наших аптеках продавалися анісові краплі з убивчим запахом і смаком. Утім, про смаки не сперечаються. Особливо з греком. Спасибі йому за щедрість.

Наш маршрут пролягає далі – до будинку Святої Анни. Туман не розвіявся. Мрячка перейшла в дощ. Нам залишилося тут жити два дні. Аж два. Всього два.

Про будинок Святої Анни. Нашими словами це – обитель престарілих. Таких будинків у Зінгені три. Кожен перебуває під опікою якоїсь церкви. "Святою Анною" піклується католицький храм, на території якого й розташовано благодійний заклад. До речі, саме в цій церкві дав торік великі концерти полтавський хор "Калина", про що й досі з захопленням згадують зінгенці.

Щоб стало зрозуміло: їхній будинок престарілих схожий із нашим лише за своїм призначенням. В усьому іншому – як небо і земля. У наш, здебільшого, потрапляють одинокі й немічні, або ті, від кого відмовилися рідні. А тут старенькі оточені такою турботою, яку їм, із тих чи інших причин, не можуть вдома забезпечити рідні. Повірте, коли ми зайшли в це світле багатопверхове приміщення готельного типу, то навіть засумнівалися, чи туди втрапили, – надто вже чисто й гарно. Що ж нас привело сюди? Знову ж таки – минуле, зв'язане з війною...

...Коли Євдокію Корнілову (тоді ще Панасенко), а з нею ще 59 хлопців та дівчат із Мушиної Греблі відправили фашисти в Зінген, більшість із них потрапила на промислові підприємства, зокрема на алюмінієвий завод. Була важка праця, суворий режим, заборона виходити в місто (то вже пізніше, як розповіла Євдокія Василівна, коли фронт почав наближатися до Німеччини, вимоги до остарбайтерів послабшали). Але і в рабстві дівоча душа тягнулася до краси. І коли каторжанам видали якоесь по новій сорочці, Євдокія захотіла вишити її. У цеху робітники користувалися кольоровими шматками тканини для витирання машин. От із них і насмикала ниток. Вишивала вечорами і плакала. За Україною, за рідними, за квіточками зі свого двору, які переносила з пам'яті серця на тканину. Потім ту сорочку побачила фрау Шендлер, яка завідувала на заводі цехом прання й

латання. Вона була вражена вишивкою каторжанки з України. Захотіла й собі такого дива. Відтоді почала Євдокія потихеньку виконувати замовлення. Це поліпшило її злиденний пайок, але водночас могло накликати велику біду і на вишивальницю, про яку слава пішла по всьому заводу, і на тих, хто давав замовлення (адже з депортованими іноземцями німецькому населенню навіть зайве розмовляти не дозволялося, не те що добре ставитися до них). І все ж добрі люди знаходилися й тут. Фрау Шендлер, наприклад, Євдокія запам'ятала на все життя. Може, тому, що в неволі цінувався навіть щонайменший проблиск приязні.

Виявляється, фрау теж не забула вродливу українку. І хоча минуло багато років, вона й досі зберігає вишиванку, зроблену її руками. Як про все це дізнався Віллі Вайбель – важко уявити, але він зробив ще одну добру справу – організував зустріч колишніх наглядачки й невільниці! А оскільки фрау Шендлер мешкає нині у "Святій Анні", то це й стало причиною нашого візиту сюди.

...Дві жінки зустрілися, мов давні подруги. Обнялися. Їм нічого було прощати одна одній, – не вони винні у тій війні, а нині, слава Богу, між нашими країнами – мир, і обидві вони вже стали матерями й бабусями, а той, хто має дітей, думає перш за все про злагоду в світі, а не про ворожнечу. Фрау Шендлер подала кожному з нас сухеньку, майже невагому руку. І вся вона була старенька-старенька, схожа на хмаринку, яка ось-ось розвіється. По-дитячому сплакнула, розхвилювалася, а за Євдокію Василівну, прощаючись, трималася так, як людина, в якій вже немає майбутнього, тримається за своє минуле. І хоч кімнатка у фрау була навдивовижу затишна, захотілося швидше вийти на вулицю, де дощем, вітром, людським наговпом шумить життя...

День закінчився в гостях у фермера Льоля. Сюди нас запросили на свіжину. Дім стояв на горбі в дуже мальовничій місцевості. Я роздивлялася навкруги і не могла зрозуміти, що мене бентежить у тутешній природі, чому постійно здається, що перебуваю в якомусь нереальному світі. Моїм очам весь час було боляче. Таке враження, що до всього навколишнього торкнувся пензель художника і щедро додав фарби: листю – зайвої зелені,

квітам – багрянцю, полям – чорноті, лісам – буйності. Тепер я збагнула, що так і має виглядати природа: незасмічена, доглянута, необпалена Чорнобилем, близька до первозданної. Природа, якій люди постійно віддають свою любов, якій поклоняються.

А яким ви, шановний читачу, уявляєте подвір'я фермера? Ні, я не беруся його описувати. Занадто багато буде знаків оклику. Скажу лише, що тримає Льоля 600 свиней за 200 метрів від дому, але на подвір'ї пахне свіжістю, а не гноєм. Та й не дивно: в свинарнику чисто, рожеві хрюшки аж виблискують ситими боками. Хтось із наших навіть почухав одну за вухом. Кожну з них годують 100 днів. При цьому свинота повинна набрати по 100 кілограмів. Більше не треба, бо вища за цю норму вгодованість дешевше ціниться. Звичайно ж, усе тут механізоване, автоматизоване й комп'ютеризоване. Не тільки громіздкі виробничі процеси, а й, скажімо, збалансування кормів. Окрім цього в Льоля більше 100 гектарів землі і 30 корів, які він тримає на м'ясо. Може, є і ще щось, тільки я вже не стала допитуватися, бо ж запросили нас не на екскурсію, а до вечері. Але на ній теж зациклюватися небезпечно, – раптом хтось із вас сьогодні й не обідав...

...Коли ми прощалися з гостинними господарями, небо вже очистилося від хмар. І я побачила зірку, яку завжди впізнаю над своїм домом у Кобеляках...

*Ой, зоре, зоре, і сльози кануть, –
Чи ти зійшла вже і на Україні?*

І ще багато зірочок маленьких, блискучих, дивилося на мене згори. Кажуть, то душі померлих, а не якісь там астрологічні тіла. Мамо, ти мене бачиш? Ти не гніваєшся на мене?

День шостий

Цікаво, який це мудрець сказав: "Доброго – потрошку"? За п'ять днів ми всі відчутно стомилися від святкового неробства, від надмірних вражень, від порівнянь не на нашу користь і навіть від смачних страв. І скучили за своїм українським скромним побутом і важкою працею, за яку так дешево платять. І все частіше в розмо-

ві між собою ми вже ніби підганяємо час, згадуємо тих, кого лишили, хто є центром нашого тяжіння до дому. У Олени – Дмитрик, який перед самим від'їздом мами занедужав, у Наді Огійчук – внучатко, яке недавно народилося, у Миколи Терентійовича Коваленка – бабуся, яка дуже скучає за ним, а він за нею, у Дусі Якимової – чоловік, якого, за її словами, не можна залишити й на кілька днів, бо обов'язково щось трапиться. Думаю, екстрасенс пояснив би це тим, що в Дусі сильне біополе, яким вона підживлює свого благовірного, і якщо це поле зникає хоч на короткий час, то залежний від нього організм відразу ж стає вразливим...

Дивлюся на цих людей і думаю, що в кожного з них по-своєму складне життя, свої проблеми. Але кожен героїчно бореться з ними вдома. Ось хоча б Борис Арсентійович Мелешко. Він теж зовсім юним був вивезений фашистами в неволю і теж працював у Зінгені. Сповна випив чашу каторжанської долі. Проте зовсім не втратив природної доброти, лагідності й душевності. І йому теж, напевне, складно сьогодні, тим більше, що залишився без супутниці життя, а то чи не найбільша біда – не мати поруч близької душі, яка б розрадила й зігріла. (Так і стоїть у мене перед очима дім із неосвітленими вікнами в Ліщинівці, куди ми ввечері, через два дні по тому, завезли дорогою з Борисполя Бориса Арсентійовича. Погано, коли ніхто не жде...) А ще назавжди в моїй пам'яті збережеться пригода, пов'язана з Борисом Мелешком. У німецькому аеропорту нас несподівано затримали митники. Ми довго не могли зрозуміти, в чому справа. Виявилось, у Бориса Арсентійовича у валізі... холодна зброя. Потім, коли все втряслося, я не втрималася: "І для чого ви брали цей "кинджал"?! "А чим би я сало різав?" – спангелічено перепитав Мелешко. І в його синіх очах застигло щире здивування.

Ось такими людьми славна і багата наша Україна. Люди щирі, розсердні й співчутливі, терплячі й щедрі – це те, чим ми переважно всі чужоземні багатства. Але цим людям потрібне гідне життя, і ось тут ми не маємо чим похвалитися.

...А екскурс продовжується. На черзі – славнозвісний "Maggi", одне з найблагополучніших підприємств світу. І весь світ

їсть його супи та соуси. Крім того, завод бере на себе велику роль у проведенні масштабних соціальних заходів (особливо для дітей) в усьому південно-західному регіоні Німеччини. Є його вклад і в партнерство наших міст. Тут працює 1600 чоловік, восьма частина їх проходить курси навчання за спеціальностями, які необхідні виробництву.

Ми побували в цехах, помережаних стрічками транспортерів, поспостерігали, як наповнюються різноманітними сумішами яскраві пакетики, як вони тут же автоматично заклеюються і пакуються. Заглянули в цех, де працюють "попелюшки" – так любовно називає керівництво робітниць, які роблять те, чого не осилить навіть автоматика, що тут на рівні світових стандартів. Перед жіночками, що сидять на стільчиках, пропливає повільно по конвеєру суцільний шар якоїсь, скажімо, крупи. На перший погляд – абсолютно чистої, вже пропущеної через прилади перевірки. Тепер уже тільки пильний зір може виявити в ній смітинку чи браковану крупинку. Робітниця пінцетом виймає все те, чому тут не слід бути. І так протягом зміни. Справді, "попелюшки". Відповідальність на них за цю, здавалося б, просту роботу лежить велика, бо якщо раптом у продукції знайдуть сторонні домішки – репутація фірми миттю упаде і її "проковтнуть" ринкові конкуренти. Ось тому честь марки – насамперед.

Ми ще встигли помилуватися машиною-роботом, що чітко виконувала задану програму (навантажувалася, розверталася і відвозила вантаж, потім починала все спочатку), перед тим як пролунав сигнал на обід. Миттю все зупинилося, а ще за секунду цехи опустіли.

Характерно, що всі робітники тут працюють в уніформах, пристосованих до конкретних машин. Цей одяг вони скидають, ідучи додому, а наступного ранку він чекає на них випраний і випрасуваний. Санітарія тут доведена до стерильності. Це, мабуть, перший пункт. Другий – охорона безпеки праці. А ще на заводі є лікар, який контролює здоров'я робітників. І остання деталь: крокуючи великим подвір'ям "Maggi", ми побачили ці-

лий ряд пожежних машин, що стояли наготові. Усе передбачено, усе враховано, усе діє.

Що ж до історії, то на "Maggi" теж працювали каторжани. На місці колишнього табору стоїть сьогодні меморіал.

...Пригадую, як років п'ятнадцять тому я одержала редакційне завдання – узяти інтерв'ю в зарубіжній гості. Ця жінка вперше приїхала на батьківщину після того, як була вивезена звідси окупантами. Вона не повернулася в кінці війни додому разом зі своїми співвітчизницями, бо там, на чужині, полюбила такого ж, як і сама, невільника, і вони вдвох знайшли притулок у Швейцарії. В моєму матеріалі вона повинна була ляяти загниваючий капіталізм і захоплюватися нашим соціалізмом. Але... жінка плакала від зворушення, розповідаючи, як зустрілася після довгої розлуки з рідним селом, проте радянський спосіб життя в неї не викликав щонайменшого оптимізму. Її вразило, що й через стільки років по війні селяни дуже тяжко працюють, а достаток і щастя у нас – тільки на лозунгах та на вустах партійних вождів. Відчуваючи, що інтерв'ю "горить", я викинула останній козир: "Зате у нас медицина безплатна, а у вас...". У відповідь жінка посміхнулася: "Шкода, що ви не можете побачити все на власні очі...".

Я згадала ці її слова, коли переступила поріг лікарні в Зінгені. Це старий корпус (Євдокія Василівна Корнілова навіть пам'ятає, як лікувалася тут в останній рік війни), проте оснащений найновішою технікою, препаратами й медикаментами на всі можливі випадки, до того ж, він здатний автономно забезпечуватися світлом, теплом і водою. Якщо б у місті всі ці комунікації одночасно вийшли з ладу (що просто неможливо уявити), то ця біда не вплинула б на роботу медичного закладу. Ми бачили величезні резервуари з питною водою (є тут також резервуари і з пальним) – все про запас, на критичний момент.

Просимося до лікарняних палат. Вони тут невеликі, розраховані на одного-двох хворих. Кожна – з кисневим забезпеченням, із телевизором, туалетом, душовою і телефоном, по якому можна в будь-яку хвилину викликати медсестру чи зв'язатися з іншими палатами.

Обід, який на наших очах принесли хворим, нагадав наш недавній політ у літаку, де так само подавали все розфасоване й запаковане: екзотичні баночки, кульочки, пакетики... Пан, який супроводжував нас по лікарні, зауважив, що все тут робиться для зручності пацієнтів і їхнього одужання. А щодо плати за послуги, то вона абсолютно не відчутна для кишені. З кожного німця щомісяця вираховуються своєрідні внески. Накопичуються суми, які потім і витрачаються на лікування. Це солідарність хворих із здоровими, страховка на випадок, від якого ніхто не гарантований. Тут усе життя можна бути здоровим, але від сплати внесків це не звільняє. У такому законі капіталістів більше гуманності й соціалізму, ніж у нашому декларативному конституційному праві на безплатне лікування.

...Увечері обер-бургмістр Реннер призначив нам побачення в симпатичному кафе. Справи кликали його кудись із міста, і він не міг розділити з нами завтрашньої прощальної вечері, тож вирішив попрощатися сьогодні. Його теплі слова запам'яталися всім. Ми зрозуміли, що атмосфера приязні, якою нас оточували тут протягом тижня, великою мірою створювалася зусиллями цього молодого чоловіка, його вмінням творити політику добра і миру.

День сьомий

В останній день свого гостювання в Німеччині ми відвідали фармацевтичну фірму, де працює і Віллі Вайбель. Неможливо описати, не вистачає слів для повнокровної розповіді. Історія цього підприємства ведеться з 1873 року. Але воно тоді розташовувалося в Берліні й Франкфурті. У 1944 році Франкфурт дуже постраждав, а Берлін роком пізніше було втрачено, – тож велику фармацевтичну кухню на свою землю прийняв Зінген. У п'ятдесяті роки фірма зазнала великих реформ, останні 40 років нарощувала свій потенціал, а нині знаменита на весь світ. Основна база – в місті Констанц, та оскільки земля там дуже дорога, розширення виробництва відбувається тут. А дочірні підприємства є у Франції, Італії, Мексиці, Голландії, Америці... Їх аж 25. В усій цій системі працює п'ятитисячний загін фармацевтів.

Хоч наша екскурсія і затяглася на кілька годин, обійти виробництво не вдалося (його площа – понад 6 тис. кв. м). Умовно воно поділене на чотири виміри: чорний, синій, зелений і червоний. Робітники в міру необхідності й складності процесу виготовлення ліків застосовують різні форми застереження і санітарії. Якщо хоч один елемент буде порушено – фірму відразу ж закриють. Ми бачили людей, які працюють як космонавти – у скафандрах і гігієнічних костюмах, захищених від мікробного середовища (хоч воно й фільтрується) скляними камерами, бачили просто стерильні робочі місця, складну й найпрогресивнішу апаратуру, на якій виготовляються ліки. Контроль за якістю – надзвичайний. Його ведуть люди, комп'ютери й безліч усіляких датчиків.

Фірма розташована просто в лісі, і за крок від її приміщення на деревах стрибають білочки...

...Сьогодні Віллі Вайбель завів нас у будинок, роль і значення якого ми не відразу розпізнали. Було в ньому людно, але тихо, як у читальному залі бібліотеки. За столиками сиділи службовці, до них підходили відвідувачі, щось вирішували швидко і, схоже, із взаємним задоволенням. Віллі Вайбель пояснив: колись у цьому приміщенні розташовувалася ощадна каса, а з легкої руки Андреаса Реннера відкрито громадський будинок. Тепер сюди люди йдуть з усіма дрібними проблемами, з якими раніше йшли в міську раду, відволікаючи керівників від вирішення складніших питань. Але це аж ніяк не означає, що влада "відфутболила" набридливих відвідувачів. Колектив, що працює в громадському будинку, спроможний вирішити всі назрілі проблеми зінгенців, а якщо це не вдається відразу – береться допомогти найближчим часом, підключивши до цього допоміжні служби. Без тяганини й бюрократизму.

Із великою зацікавленістю відвідали ми в кінці дня редакцію "Südkurier", де чарівна редакторка Гудрун Траутман, з якою я бачилася тричі до цього в Кобеляках, пригостила нас чаєм і відповіла на запитання. Зінгенські журналісти процвітають, у них є все необхідне для творчої роботи: абсолютна свобода а незалежність

від влади, високі зарплати, технічна оснащеність. Ми ще не закінчили чаювати, як комп'ютер уже видав сторінку з фотографією, на якій кожен із нас упізнав себе за круглим столом редакції.

...І був вечір прощання. І минув. Як минув цей тиждень. Як минає все. Дуже швидко. І правильно, адже – "довге прощання – зайві сльози...".

День восьмий

Рано удосвіта чекаємо під готелем автобуса, який відвезе нас до Штутгарта. Вулиці сплять. Мимо промчала машина з написом "Südkurier". Як дивно: ще до сніданку зінгенці переглянуть свою газету, надруковану вночі.

Аж до аеропорту нас проводжають Курт Вольф і фрау Віра, яка належить до тих жінок, що ніколи не старіють душею. Вона жартує, підбадьорює всіх аж до тієї хвилини, поки поміж нами виростають скляні двері. За ними – злітне поле. Я йду і весь час оглядаюся назад, натикаючись на чийсь валізи. Вже не видно й високого Курта, лише його прощально піднята рука злітає над натовпом і розпливається, розпливається в очах...

Прощай, Зінгене!

З ЯГОТИНА. Жовтень 1995 року

"Добрый день, Людмила Николаевна. Пише Вам цього листа Євдокія Миколаївна, супутниця по поїзді в Німеччину. А пишу цього листа від себе і від батька Миколи Терентійовича. Чому? Та тому, що хочу вибачитися за такий раптовий від'їзд з аеропорту в Борисполі. Але у нас дуже поважна причина. Наш поїзд Київ-Гребінка відправлявся через 20 хвилин із залізничного вокзалу, і ми на таксі приватника якраз устигли. Всього 5 хвилин чекали на платформі. Ось чому прошу ще раз нас вибачити, що зникли, не сказавши "до побачення". Батько всю дорогу буркотів, що так негарно вийшло. А нас ще й син мій зустрів на вокзалі, він очікував рейс із Німеччини, а ми ж, пам'ятаєте, прилетіли зі Швейцарії. Отакі справи.

А так усе відгуло, відшуміло, як короточасний дощ. І знову життя увійшло в свою колію. Робота, дім, город, діти, внуки. Чоловік у лікарні. Казала ж, що мені не можна його самого кидати, відразу щось трапиться.

Так смішно, дехто в Яготині думав, що я з Німеччини повернуся на тягачі з причепом – стільки добра всякого привезу. А я зійшла з поїзда з тим чемоданом, що й їхала. Отак заздрісників розчарувала!

Ще раз прошу пробачити. Приїзди в гості! До побачення.

Дуся і батько."

Даремно Дуся Якимова так вибачалася. Ми всі, коли ступили на рідну землю, рвонули хто куди. Здавалося, ще будемо зустрічатися, адже це вдома, не за тридев'ятьма землями. А воно закрутило життя, мов на каруселі. І тепер я готова вибачатися в Дусі, що не відповіла на її щирого листа, не приїхала в гості, не запросила до себе й не знаю, чи живий Микола Терентійович...

КОБЕЛЯКИ. Січень 1996 року

У листах на Сумщину описую батькові свої враження від поїздки в Німеччину. У нього сто запитань. Цікавиться, цікавиться, а потім: "Та добре, доцю, нехай зустрінемося, тоді все й розкажеш. Не втомлюй себе зайвою писаниною, хіба мало тобі тієї, що в газеті".

Батько завжди благоговійно ставився до моєї роботи. У ньому жив нереалізований літератор. Власне, хіба тільки літератор? І художник, і артист, і музикант, і краєзнавець. Він усе вмів і за все брався. І ні в чому не розкрився на повну силу. Усі його поривання, короткі злети і важкі падіння нагадують мені потуги птаха з перебитим крилом.

Я довгий час думала, що батькова доля – це окремих випадок, ланцюг трагічних випадковостей. Та коли, завдячуючи журналістській професії, вислухала десятки спогадів і сповідей колишніх остарбайтерів (особливо з інтелігенції), зрозуміла: упродовж післявоєнного життя над усіма цими людьми висіло

важким каменем почуття нав'язаної їм провини. Звідси – нестворені сім'ї, непізнане материнство, нереалізовані можливості кар'єрного росту, і потяг до чарки, як рятівниці від моральних страждань. І чим вразливішою була душа, тим глибшим – падіння. Без вини винний, мій батько щиро хотів "виправдатися" і потерпів фіаско, бо ті, хто вершив суд, не переймалися пошуками справедливості. Диву даюся, як при всьому цьому батько зберіг чисту душу й віру в систему, яка двічі зрадила. Уперше – віддавши на поталу окупантам, удруге – "відфільтрувавши" в список другосортних громадян.

Ось розповідаю йому в листі про те, як у Зінгені зустріла колишнього остарбайтера, його ровесника, котрий після перемоги не захотів їхати додому. Тут здобув авторитет, живе в достатку: великий будинок, два автомобілі в гаражі. Його запросили на спільну вечерю з нашою делегацією, і коли ми заспівали українську пісню, він заплакав, як дитина. А потім у відповідь бадьоро затагнув разом із німцями їхню (ба, давно вже і його), німецьку пісню. Сльози просохли, очі засвітилися. Він не міг поспілкуватися з нами – забув рідну мову.

Батькову відповідь я могла передбачити. Він завжди був патріотом. Голим, босим і з прапором у руках. Цей дух і нам із сестрою передався. Від батька і волелюбність, і оте "умру, а не проситиму". Тільки наш патріотизм прив'язаний до України незалежної, а його – до тієї "прекрасної і сильної", що "в Радянськiм Союзi... щастя знайшла". Навіть розмінявши восьмий десяток, батько продовжує вірити, що прожив у країні, "где так вольно дышит человек", і сумує за нею. Він завжди сліпо вірив партії Леніна (яка, до речі, відмовилася взяти його у свої ряди через зіпсовану перебуванням у Німеччині біографію), і, як за останню ниточку, тримається за свої переконання. Він усі негаразди пояснює так: у верхах приймали правильні рішення, а на низах люди без честі й совісті нездатні були втілити їх у життя. І на цьому готовий стояти до кінця. Інакше навіщо тоді вірив і жив?

Ось і зараз пише: "Мілочко! Не спав, думав про того чоловіка. Ні, я б не проміняв свою країну на чужу. Я рвався додому, на сво-

боду. А були такі, що зоставалися. Але це одиниці. Я їх не осуджую: неволя ще й як хребти ламала... Але вони занастили себе, від них відвернулася Батьківщина, вони загубилися в світі...".

Авжеж, відвернулася. Вона й не від таких відверталася. От тільки мусив би батько вже не раз запитати себе: "А чого ж мого чистого і щирого патріотизму не оцінила Батьківщина?". Не знаю, не запитував чи не почув відповіді...

Уже через багато років після нашого з батьком епістолярного діалогу я натрапила на вражаючі дослідження теми "неповерненців". І дізналася, що це були не одиниці, як вважав батько, а в загальному рахунку близько 200 тисяч людей. Парадоксальні шляхи їх неповернення починаються з моменту звільнення з німецьких таборів праць, катівень і в'язниць. Кажу "парадоксальні", бо з першого разу навіть важко збагнути, чому, вийшовши на волю, наші співвітчизники відмовилися від своєї Вітчизни.

Отже, як було звільнено "ost"-каторжан? Частину, як, зокрема, і моїх батьків, – радянською армією. І вони відразу ж були передані радянській адміністрації. Іншу частину звільнили союзники – американці та британці, – і також передали "червоним", або залишили у своїх зонах окупації розгромленої Німеччини.

Далі. Перша група відразу ж потрапила у фільтраційні табори. На підставі допиту, який проводили тут офіцери Смершу, визначалася подальша доля вчорашніх бранців – повертатися додому чи затриматись "за измену Родине" (це особливо стосувалося полонених), а то й просто за "отсутствие доверия" ще на 7–10 років тепер уже у вітчизняному ГУЛАзі або на розбудовах Магнітки. Без санкції "фільтраційного" відомства неможливо було легально жити, працювати, заводити сім'ю.

Про те, як "сортують" своїх співвітчизників радянські органи, дуже швидко стало відомо учорашнім невірникам з України, що, як я вже казала, опинилися в зонах союзників. Вони бачили й інший приклад: під національними прапорами, часто з музикою, щасливі поверталися на батьківщину французи, бельгійці, голландці, чехи, італійці, поляки, а їх, як і білорусів та росіян, чекала низка антигуманних, принизливих, навіть

жорстоких бар'єрів. І українці почали задумуватися над тим, чи варто повертатися додому й що може їм бути за те, що не відмовилися працювати на ворога, що не загинули, що вижили... Ті, хто прийняв рішення не повертатися, мали можливість перейти в табори для так званих "переміщених". У цих таборах вони потім довгими місяцями і навіть роками чекали дозволу на постійне поселення у країнах Заходу. А до них приєдналися ще й тисячі земляків з України, котрі після німецької окупації, не чекаючи відновлення радянського ладу, цілими сім'ями перетинали кордон. Однозначно, були серед них такі, що прислужувалися німцям і тепер боялися розплати. Але основу цього відтоку складала людина, які прагнули істинної свободи, які хотіли бути незалежними у своїх судженнях і висловлюваннях, – так звана політична еміграція.

Ось як про це пише у книзі "Не загублена українська людина" (Київ, Ярославів вал, 2004) наш відомий письменник Михайло Слабошпицький: "Цей поспішний відступ мирних людей був дуже подібний до панічної евакуації на початку війни. Тоді втікали від німців, тепер – од визволителів, які несли з собою не тільки звільнення від жахів окупації, а й реставрацію страхітливого репресивного режиму, що при ньому найменшу ціну в суспільстві мають людські життя, людські права й людська гідність".

Михайло Слабошпицький повідав про долі більше 50 таких емігрантів, вибравши найяскравіші та найпрогресивніші особистості (і має ще стільки ж матеріалу для наступної книги). Усі вони переконані, що збулися й зреалізувалися лише завдяки тому, що у свій час, хоч і з великим боєм, ризикнули вирушити у вільні світи. Вдома, не мирячись із системою (а пристосовуватися не вміли й не хотіли), вони могли б розраховувати лише на статус політичного в'язня.

Дуже цікаво читати як ці, розвіяні по світу українці (живуть у Канаді, Північній Америці, Австралії, Бразилії, Франції), починали на чужині з нуля, а нині – відомі у світі письменники, архітектори, бізнесмени, журналісти. Знайшовши свободу поза рідним домом, – а саме свобода, як відомо, роз-

криває всі можливості людини, – вони продовжили собі не лише фізичне, а й духовне, творче життя і водночас зберегли національну ідентичність, створили комітети й товариства, що об'єднали діаспору й виступають провідниками українського життя в Західному світі.

Я не оспівую чужину, бо, як і батько, ніколи б не позарилася на її принади. Я оплакую батьківщину, як матір, котра народила дітей, а не змогла їм дати щастя, якого вони були варті, і відпустила у світі. І тужила за ними, як і вони за нею. Бо рідна земля – це святе й вічне.

Прочитавши "Не загублену українську людину", я, власне, отримала відповіді на багато своїх "чому?" стосовно не одного покоління співвітчизників, що не змогли "відбутися" на своїй батьківщині, хоч і мали на це всі задатки. Одних система у прямому розумінні брала грізно за горло, інших лагідно сповивала, як немовлят, по руках і ногах, аби вони були слухняні й безвольні.

Ці відповіді є і в "Нашій історії". Вони і в рядках, і між рядками. Два почерки: мамин – заокруглений, батьків – загострений, – по черзі занотовують буденні подробиці з життя своєї маленької родини, але це водночас розповідь і про час, і про країну, і про фізичні та моральні наслідки війни...

"НАША ІСТОРІЯ". Рік 1952

1 січня, вівторок

Уперше так урочисто зустріли Новий рік. Коля приніс гілочок хвої і зробив у глечик у ялинку. А коли забили куранти, всі поцілувалися, привітали одне одного. Тоді Коля вийшов у сніг й переодягнувся Дідом Морозом. Валя від радості стридала, а Людмила злякалася. Маленька, їй же в цьому році буде ще тільки 4. Поснули пізно. У лікарні вихідний, то я без укола.

3 січня

Уночі випав сніг. Їдуться до вчительської конференції. До вечора малював стінну газету і картину для виставки (діти біля річки). Увечері Паши стало дуже погано.

4 січня

Зостався біля Паші. Думав уже їхати у Андріяшівку по лікарку, аж тут вона сама приїхала. Оглянула Пашу, – нічого небезпечного. Але чого ж їй так тяжко?

5 січня, субота

Болить усе: голова, руки, ноги, спина, в грудях. Приходила лікарка, слухала. Приписала банки. Валя розказала їй вірш "Ядинка", а Мілу як не благали – "нехо". Коля розривається між домом і школою.

7 січня, понеділок

Не піднімаюся. Різдво. Примерзло. Коля сам ставив мені банки, бо фельдшерки не було. Діти дивляться із страхом на цю процедуру. Зробила їм шапочки із зеленого паперу, танцюють у них по хаті.

9 січня

У школі дізнався, що на конференції мені ставили в докір за не проведені одного разу комсомольські збори. Це справді було. І все ж прикро, що таку дрібницю винесли аж на конференцію. Краще б згадали, скільки я зробив усього іншого, за що ніхто в школі не береться. Настрій і без того був кепський, а тепер і зовсім.

10 січня, четвер

Зовсім упала духом. Банки ніякого полегшення не дають, уколи теж. Страшно отак лежати, не знаючи, чим це закінчиться. Так було і минулої осені, і літом, і весною. Легшало на короткий час, а потім знову біль і слабкість.

12 січня

Багато невилазне. Сьогодні провів 5 уроків. Увечері репетиція "Безталанної". Приїхала Пашина сестра Таня, то я тепер можу піти. Дома Пашка показала малюнки дітей. Валя свій ще й підписала: "Валя артистка ось вона". А Мілочка знову зобразила когось із одним оком. І знову плаче, що друге не вмістилося.

15 січня, вівторок

Заметіль. Коля робить ляльки для шкільного театру. Сам написав і п'єсу. З Валею шиемо для цих ляльок одяг. Міла грається уточкою, яку їй купили два роки тому. Сьогодні назвала її Утілією. Моє здоров'я без змін.

16 січня, середа

Прийшов лист з Липового. Тато кличуть Таню додому, там їй накиннули ланку. Що я без неї робитиму?

17 січня, четвер

У селі скарлатина. Учнів у класах наполовину поменшало. Відлига, дощ. Приїжджала в школу медкомісія, зробили дезинфекцію. Паша нездужає.

19 січня, субота

Коля сам себе підстриг, бо збирався на нараду, а я не могла піднятися. Пішов аж у Ярошівку, а багнука ж така, що ноги не витягнеш.

21 січня

Проводжу репетиції до Ленінських днів. Найкраще звучать хорові пісні. Кілька годин удосконалювали "Інтернаціонал". Зайшла В. М.: "Чого вони на словах "и решительный бой" тягнуть угору? Тут треба з сумом, з пониженою інтонацією..." "Так ноти ж такі, – кажу. – Я ж не композитор". Розсердилася. Не знаю, сміятися чи плакати. Ішов додому, тренувався "з сумом, понижено..." не виходить. Але ж директорка веліла!

22 січня

Коля затримався, концерт був. Дівчатка слухали радіо про річницю смерті Леніна. Поставили серед хати табуретку, по черзі вилазять на неї і читають вірші. А потім разом скандують: "Ми за мир! Ми війни не хочемо! Голуб миру!". Далі заходилися танцювати. Їм що день пам'яті, що свято – все одно. По пошті прийшли журнали "Піонерія" і "Перець". Я все ще лежу.

25 січня, п'ятниця

Дістав грипу. Висока температура. Мороз замалював шибки. Як легшає, вкотре перечитую Архипа Тесленка. Прийшов журнал "Вітчизна", в ньому повість Семена Сумного "Дитинство Тесленка". "Проковтнув" за годину.

28 січня, понеділок

З сумом думаю, що треба лягати в лікарню, бо дома немає поправки. А як же не хочеться кидати діток! Таня так і не поїхала, бо на ній тут усе тримається. Лежа плету покривало з шовкових ниток. Крючок зробила із зубка гребінки.

29 січня, вівторок

Провів 5 уроків. На 6-ому понесли з хлопцями в кузню 4 пари лиж – з нічого зробити щось. Посвердлили дірки, прив'язали мотузки і діти почали в них стрибати по повітр'ю. А сніг розтає, слизько. Сьогодні В. М. прийшла телеграма, хтось вдома захворів, просять приїхати. Хоч це й негарно, але всі вчителі порадили. Дуже важко працювати під її диктатом. Але наша радість була передчасною. Не поїхала.

31 січня, четвер

Їздила в Ромни до лікаря Єрусалимського. Кажуть, що це найкращий у районі спеціаліст. Вислухав і: "Ніякого плевриту немає і не було, легені чисті. Це серце". Приписав таблетки БЛО з мий'яком та ін. Дала йому 15 крб. У аптеці купила ліки.

1 лютого, п'ятниця

Майже як завжди, провів 6 уроків. Голова сільради попросив написати резолюцію до матеріалів сесії. Кілька разів переписував, бо, як каже голова, все з високих матерій починав.

9 лютого, субота

Поїхала в Глинськ на рентген, а там наполягли, щоб лягла в лікарню, інакше, мовляв, не встановлять діагноз. Згодилася, але дуже переживала, що не попередила Колю. Він зранку пішов у Перекопівську школу на відкритий урок. Чи ж додзвонюся?

10 лютого, неділя

Учора пізно прийшов додому. Лише трохи підїхав до Чеберяків, а то все пішки. Дізнався, що Пашу поклали в лікарню. І я засумував. Тільки здрімнув, прийшов виконавець із сільради: "Вас кличе до телефону жінка". Не йшов, а біг. Поговорили довгенько, але віддаль спотворювала звук і мені здавалося, що то не Паша. Ніч перекачався, не спалося.

11 лютого, понеділок

Моє ліжко біля вікна. На вікні радіо. Виглянула в обід, бачу, іде мій Коля. Ми обоє розплакалися з радості. Він за вікном, а я в палаті. Сюди його не впустили, бо якраз ішла операція, двері замкнули. Коля приніс гостинців, а тоді тут у магазині купив баночку хамси й трохи сиру. Передав у форточку. Мені полегша-

ло на душі, бо в суботу я не впізнала його голосу по телефону й заснула в сльозах. Сьогодні увечері Коля теж подзвонив, але чергова медсестра не дозволила поговорити. Я так хотіла почути як там дітки! Які бувають жорстокі люди.

12 лютого, вівторок

Коля поштарем передав великого листа, я йому теж багато написала вночі. Змін ніяких. Здаю аналізи.

17 лютого, п'ятниця

Колоть пеніцилін, п'ю таблетки. Температура не падає. Кажуть, ось візьмемо всі аналізи, тоді знатимемо як лікувати. Оглядав хірург. Читаю Короленка, якого приніс Коля.

23 лютого, субота

Усе ще без діагнозу. Знову якісь лікарі оглядали й нічого серйозного не виявили. Передала Колею журнал для Валі, а Мілочці коробочку з-під глюкози, щоб гралася.

25 лютого, понеділок

Нарешті сьогодні був на огляді Малахута. Мені обіцяли, що він точно визначить хворобу. Увечері в медсестрички випитала, що ж він записав у картку. Кажє: підозрює запалення серцевої оболонки.

3 березня, неділя

Скільки вже я випила тут ліків, а три місяця – груди, живіт і спина – продовжують немилосердно боліти. Сталося, що йду в Липовому дорогою від кооперації нагору, і вся ця дорога заслана білою парусиною.

4 березня, вівторок

Завтра мене випусують. Сиджу й плачу. Дітки мене ждуть здоровою, радіють, а я з чим сюди приїхала, з тим і додому поїду. Під ранок приснилося, що я знову в Німеччині і якісь чорноголові пострижені діти (клопоти?) нападали на мене, щоб убити...

6 березня, середа

Коля приїхав по мене підводою. Приїхали, а діти в свекрів. Зварила Колі їсти на примусі, натопила піч, а торф недогорілий потім вибрала й перенесла в плиту, щоб швидше в хаті потепліло. Коля пішов по діток. Я полізла на піч і виглядаю у віконце. Ось веде. Дівчатка, як завжди, тримаються за ручки. У мене руки

тремтіли схопити їх, обійняти. Довго не спали, говорили. А коли стало тихо, я ледве стримувала стогін: боліла кожна жилочка, кожен шматочок тіла.

17 березня

Їздили з Колею в Ромни. Мені робили пробу на туберкульоз. Заспокоїли: немає. З поїзда встали о 9 вечора в Андріяшівці. Чотири години йшли до Нової Греблі. Боялися вовків. Недавно їх бачили в наших краях.

24 березня, понеділок

Холодно, рве з землі сніг. А самого його стільки, що не виберемося в ліс по дрова. Тільки поки що ріпинням, яким обтулена хата.

28 березня

Мокрий сніг. Ліки не дають полегшення. Коля шив мені чоботи. Робив це вперше, але получилось. Потім ходили в ліс по дрова.

31 березня, понеділок

Іде сніг. Сьогодні Валя записала у свій щоденник: "Папа катав Мілоську на лизах. Мілоська упала пилькою в сніг". Так і було, прямо пилькою. Вона стояла ззаду, й не втрималася за Колю. Дов'язала скатерть на стіл. Усе болить.

2 квітня, середа

Весь день шила одяг для Колиного лялькового театру. Вечір. Коля читає вголос "Сильні духом". Валя щось пише. Міла пхикає: "А мені в яку книжку дивиться?". На печі із стелі вода капає в сковорідку. Доли теж. Надворі дощ.

8 квітня, вівторок

Обив'язую кружевцем носовичок. Гарно виходить. Це буде мій подарунок Колі на день народження. Ходила в Свиридівку по крейду. Крейду вже розкупили. Ледве дійшла додому, так боліли голова й серце.

КОБЕЛЯКИ. Липень 1996 року

Аби не зінгенці, я б, мабуть, і не дізналася про існування під Кобеляками німецького кладовища. Припускаю, що інформація про нього навіть доходила колись до моїх вух, але оскільки

ні з чим таким, що було мені важливе, не асоціювалася, то й не зачепилася у пам'яті.

А виявляється, варто було і поцікавитися, і побувати на цьому місці. Та вийшло так, що стежку сюди мені показав не хтось із місцевих жителів, а Віллі Вайбель. Ось так ґрунтовно у себе вдома він підготувався до поїздки в Кобеляки.

Я б цю стежку назвала партизанською, адже довгий час вона існувала лише для однієї людини – Івана Даниловича Чухрая, бо пролягала через його власний город. Тут, у тилу буряків та картоплі, і затаїлася ця безславна пам'ятка війни – кладовище загиблих німецьких солдатів.

Хто такий Чухрай, у районі знають добре. Заслужений ветеран війни, довгі роки був профспілковим лідером у місцевому колгоспі. Словом, авторитетний і поважний чоловік. Але трохи дивакуватий. От навіщо йому, скажімо, добровільно пильнувати місце поховання ворогів? Аби не доглядав його, дивись, уже й переорали б тут землю, знесли з її лиця могили, і не мозолили б вони людям очі. Так отут, у Ліщинівці, подекують.

Іван Данилович міркує по-іншому:

– Мене сусідство з цим кладовищем завжди наводило на роздуми. Це ж отак десь і наші в Німеччині лежать, далеко від рідних, безіменні й не пошановані. Гріх глумитися над могилами. І я нормально сприймав те, що є людина, дідусь-сторож, котрий за платню доглядає це кладовище. Як-не-як, а тут захоронено більше 500 воїнів і, можливо, не кожен із них хотів війни, але змушений був воювати.

Цю останню фразу Чухрай каже не для годиться. У тім, що не всі німці – фашисти, він переконався сам у 1941-ому, коли в їхню Ліщинівку увійшли окупанти. Тоді й трапився випадок, якого він досі не може забути.

...15-річний Іван, аби його не забрали в Німеччину, ховався від фашистів, що безчинствували в селі. Прикидався хворим. А одного разу не пронесло: зіткнувся віч-на-віч із солдатом, та ще й не сам був, а з малою сестричкою на руках. Дитина зі страху заголосила, і хлопець приготувався до найгіршого. І раптом ні-

мець схопив малу на руки й почав голубити, заспокоювати. Він тикав себе в груди й показував їм два пальці: "Цвай кіндер" – такі ж як у нього вдома – "Цвай кіндер". А по щоках текли сльози.

Коли наші солдати визволили Кобеляки й Іван пішов із ними фронтовими дорогами, він заставив себе забути цей дивний випадок, інакше який би з нього вийшов воїн. Бив ворога, як усі.

– На війні ми бійці, а поза нею – люди, – розсудливо міркує Іван Чухрай. – Якось я помітив, що дідусь перестав навідуватися на кладовище. Навів довідки. Виявилось, помер. Нового сторожа ніхто не призначав. І кладовище, яке й до того мало сумний вигляд, ще дужче занепало. Тоді я взяв косу й тихцем від жінки пішов наводити лад. Не всі мене зрозуміли. Та я цим не переймався. Уже звик жити, нікому нічого не пояснюючи. Розумний і так зрозуміє, а дурному чужого розуму в голову не вкладеш. І ось так – два десятиріччя. Лагоджу металевий паркан, підправляю могилки, відгоню кіз, кошу траву, хоч це досить важкенько, адже не розмахнешся між могилами, іноді доводиться й руками бур'ян видирати, особливо біля табличок. Стежу, щоб ці таблички дівора не порозтягувала. Нічого я ні від кого за цей труд жодного разу не мав. Бо це не заробітки, а звичайне милосердя.

Коли Віллі Вайбель уперше приїхав, було теж літо. І йому першому показав Іван Чухрай майже непомітну, лише ним проторену стежечку через город. Пройшли нею слід у слід, навіть бадилинку не зачепивши. А вже коли вів сюди велику делегацію німців, колюче гарбузиння чіплялося за ноги й одєжину, бо воно тут росте дорідне й не звичне до чужого вторгнення.

Кожного разу, буваючи в Кобеляках, німці спершу кладуть квіти до наших святинь, а потім – до могил своїх співвітчизників. Їм удалося (знову ж таки, завдяки пошуковому таланту Вайбеля) встановити по номерах на табличках прізвища тих, хто тут лежить. Одні загинули в бою і їх похоронили самі німці, інші померли в шпиталі, що стояв поруч, і були захоронені нашими санітарними командами вже після боїв у вересні 1943 року.

Хоч німці не забувають цього кладовища, однак облаштовувати його не збираються, аби не ображати ні місцевих жителів,

ні цю, колись скривджену завойовниками, землю. Прийняла вона їх милосердно, то й добре. Нехай спочивають.

А Чухраю німці одного разу привезли теплою кожуха. Іван Данилович спочатку уперся: не візьму, і все. Подіяла дипломатія Віллі Вайбеля. Він запевнив, що це не милостиня. Кожух передав німець-фронтовик, чия душа відгукнулася на мудру політику простого українського ветерана. При іншому розкладі життя вони могли б подружитися. Але війна зробила їх ворогами. Час внести корективи в це поняття.

І Чухрай здався. На полі бою ніколи б цього не зробив. А в мирному житті, він вважає, поступаються добріші й розсудливіші.

Часто, упоравшись на кладовищі, Іван Данилович сідає під деревом і думає, згадує, аналізує... Інколи, ніби сперечаючись із кимось, сердито кидає:

– Яка різниця, хто тут – німці, турки чи японці. Люди...

"НАША ІСТОРІЯ". Рік 1952

8 квітня

Давно не брався до щоденника. Особливо й писати нічого: робота, домашні клопоти. Скрізь негаразд. Паша хворіє, але я вірю, що це тимчасово. Сім'я дає мені насагу. Робота її відбирає. Вчора В. М. на мої несміливі зауваження щодо деяких заведених нею порядків з внутрішнього життя школи єхидно зауважила: "На моє місце мітише, Овдієнко? Забудьте, вам це не світить до кінця днів". Я не мічу. Але й не розумію, чому "до кінця днів?" На що вона натякує? Я охоче хапаюся за все, куди можу застосувати свій хист. Громадською і позакласною роботою перевантажений. Але це не йде в заслугу. Зате найменше упушення виростає в сніжну гору. На мою лялькову виставу прийшло півсела. Я відповідав за все. Навіть сцену сам відкривав і закривав. Паша з Валею пошили лялькам яскраві костюми. У залі лунали овації. А назавтра почув: і те було не так, і те. І ні слова позитивного.

На вулиці багно. Стежки протоптані тільки до сільради і контори колгоспу. Пливе безнадія і хлюпає журба... Яюсь так у Коцюбинського, забув дослівно...

10 квітня, четвер

День сонячний, +2. Сьогодні мені 30. Паша подарувала хусточку, я її поклав у кишеню, до серця. Привітали й дівчатка. Оце й усе.

Учора мав перепалку з директоркою. Образила ні за що, а я не змовчав. Всі колеги були обурені її грубістю й несправедливістю, але ніхто не заступився. Бояться. Я теж не воїн, не вмію ні нападати, ні оборонятися. Тому просто ходжу й тлію серцем. Попало мені за погану підготовку до олімпіади. Хоч це неправда. Роблю все, що можу. До того ж – сам. Висновок: "нічого путнього не зробив для школи".

28 квітня, понеділок

Проводи. Сім років тому померла наша Раєчка. Сьогодні всі йдуть на гробики. Аби була в рідному селі, пішла б теж. Там поховані два мої дідуся, дві бабусі, хрещена... Нічого, їх провідають. А на могилку донечки не прийде ніхто. Ніхто її не причепурить, не посаде квіточок. Десь лежить, така маленька, сама на чужині. Я мучилася разом з тобою, донечко. Я мусила першою померти. Але зосталась жива. А половина мого серця в могилі. Ти мене виглядаєш сьогодні, Раєчко, а я над цим зошитом умиваюся слізьми. Знай, доцю, мама колись буде з тобою і вже не покине.

[У кінці цієї сторінки папиною рукою дописано. – Л. О.]

Рідна моя дитино! Я не пожалів би для тебе нічого. Сьогодні, в день твоєї смерті, я не завдав нікому ніякої прикrostі, тебе не обидив. А мене лихі люди не пожаліли. Добре. Колись поговоримо. Твій батько.

9 травня, п'ятниця

Учора зробив будку для Джульбарса. Собаку цю нам привезли з Тайстрів. Великий. Але сумує за господарем. Не їсть, не п'є. То я його й відпустив додому. Аж смуга лягла. Замість нього приніс маленького Тома. Попросив Пашку й дітей, щоб не випускали з сіней. Чув по радіо повідомлення про знижку цін на продовольчі товари. Але де у нас гроші? Всі з їдає державна позика. Сьогодні ходив по селу, агітував за неї. У одній хаті образили. Думаю, не зі зла. П'яленький господар послав і мене, і позику в певне місце. А в іншій налили чарку за Перемогу і за тих, хто воював. Прозвучало

як докір. А може то просто мої нерви. Став дуже вразливий до розмов про війну, бо вони, як правило, зводяться до одного: був чи не був на фронті. Оте 9 травня, яке я зустрів у 45-ому як найдорожчу подію, зараз стало для мене днем, у який хочеться залізти в собачу будку і вити... Колега, якому розкрив душу, здивувався: "Чого ти мордуєшся? Ти знаєш, що багатьох, хто був у Німеччині, по етапу відправили? А тебе ніхто не займає. Сиди собі, не висуйся, тихенько". Я ледве стримався, щоб не плюнути.

23 травня, п'ятниця

Тепло, сонячно. Цілий день не присідала, хоч усе боліло. У школі екзамени. Коля приніс великі букети бузку. Сьогодні ми удвох зробили могилку в садочку між вишеньками. Діткам сказали, це Раєччина. В головах маленька вишенька. Виклали травною, зробили стежечку для діток. Тепер Валя тут садить квіточки. А мені є де поплакати.

25 травня

Вночі не спала, все боліло. А під ранок приснилася довга немазана хата, в якій, як ніби, будемо колись жити.

12 вересня

Копая картоплю. Наберу відерце, полежу. Потім знову на город. Коля помагає, як не в школі. За цей час їздила ще по лікарнях, пила багато ліків, але так і не знаю, що в мене.

21 вересня, неділя

Уночі написав два оповідання. Випалив увесь керосин у лампі, гніт почав чадіти. Паша спала, а мені так хотілося прочитати їй те, що вийшло. Бо інших читачів у мене, мабуть, і не буде. Тема – голод 1933-го. Про це не тільки не пишуть, а й не говорять. Тітка Марушка, бабуся моєї учениці, майже пошепки переповіла мені дві історії з життя. Я нічого не добавив свого, лише художньо оформив. "Злочин у діброві" – про вдову Явдоху, яка вбила і з'їла свою дитину. "Рогозяна баба" – про таку ж голодну жінку, котра полізла в болото за рогозою, бо корінцями хотіла підживитися, а назад не зуміла вибратися. Так і померла в трясовині, з піднятими руками. Я знаю те болото, ним і досі лякають дітей. Кажуть, сидить там рогозяна баба.

20 вересня, субота

Їздили з Колею в Глинськ до хірурга О. В. Тараненка. Нічого небезпечного у мене він теж не виявив. Дав рецепт, купили ліки, але що з ними робити, коли я й старих ще не допила.

5 жовтня

Безрадісно проходить життя. Ще весною і літом, коли цвіте природа, якось веселіше. А зараз смутком віє з боку яру і від пожовклого лісу. У школу йду неохоче. В. М. зробила з школи казарму. Про творчу роботу немає і мови. Іноді мені здається, що це людина без серця. Їй би не з дітьми працювати...

11 жовтня

Я збираюся в Липове, до діток. Коля трохи поживе в батьків, а потім теж приїде й постарається влаштуватися десь у іншу школу. Роки в Новій Греблі нам були тяжкими. Про хворобу не пишу, – без змін.

26 жовтня

Весь цей час ішли такі дощі, що стало на дорозі місиво, з якого не виїдеш машиною. А підводою не можна – кінський карантин. От я сиджу і жду погоди, все спаковане. Увечері Коля читав уголос "Отці и дети" і на тому місці, де помер Базаров, ми обоє розплакалися.

27 жовтня

Не послухався Пашу, не витертів, прочитав уранці в учительській "Злочин у діброві". Тихо було, як у вусі. Я ждав, наче учень оцінки. Але всі похилилися – хто над класним журналом, хто над зошитами чи конспектами. Ніби їй не чули. Лише колега К. сказав: "Твір повинен бути повчальним, а герой – гідним наслідування. А у вас – божевільна баба. Кому це треба? Добре, що В. М. не чула...". Але вже на великій перерві В. М. була посвячена. І я таки одержав оцінку: "Ви б, Овдієнку, замість паплюжити нашу радянську дійсність, більше таланту вкладали в конспекти, вічно вони у вас якісь... поверхові". Так при всіх і відчитала. Хоч це не правда. Всі знають, що конспекти в мене – зразкові. Але хто посмів би заперечити? Вдома я переписав оповідання в щоденник. Нехай буде, для історії. До обох зробив малюнки. Настрій паскудний.

1 листопада, субота

Коля хворий, а тише вірш, бо завтра в Глинськ на олімпіаду. Вірш вийшов гарний, називається "Паляям війни". Йому дуже хочеться прочитати цей вірш зі сцени.

2 листопада, неділя

Розкочегарила примус, зготувала Колі сніданок і він з температурою 37,7 поїхав у Глинськ. Потім затопила в печі. Дивлюся на небо, коли ж буде погода? Рвуся до діток. Коля приїхав мокрий, засмучений і мовчки поліз на піч. Я нічого не розпитувала.

3 листопада

Мій вірш забракувала В. М. Каже, щось неясно про факел. Стертів. Уночі випав перший сніг. Так біло й чисто. Як колись у моїх спогадах про дід. Але зараз хтось пройде по дорозі чобітьми і багно, що під снігом, проковтне цю білизну. Так, як у природі, точно і в житті.

6 листопада, четвер

Коля прийшов із школи й до вечора писав гасла. Потім пішов у клуб читати лекцію. Я сама дома. І так майже щовечора. Ні подруг у мене тут немає, ні хороших знайомих. Буває, за тиждень ніхто не зайде в хату.

7 листопада, п'ятниця

35-і роковини Великого Жовтня. Я йдосі не поїхала.

КОБЕЛ'ЯКИ. Вересень 1997 року

Коли німець Вільгельм Вайбель підняв завісу забуття над долями колишніх остарбайтерів, вони перестали ховатися зі своїм минулим. Добрі слова, співчуття, вияв поваги, – все це сколихнуло їхні душі з затаєними десь на дні спогадами.

Ці спогади дуже схожі, адже всі вони – про одне. І все ж, що не людина – то окремих, тільки нею пережитий біль. Ось, наприклад, що розповіла Варвара Степанівна Бережна із села Шабельники Кобеляцького району.

– Я все життя тяжко працювала. Змалку. Бо росла у бідній багатодітній сім'ї. У голод нас із шести дітей вижило лише троє.

Батька не пам'ятаю, він помер як мені було кілька місяців. Устиг лише поставити сохи на нову хату. Щоб добудувати її, мати продала воли. А гроші, аби ніхто не вкрав, заховала під припічком у соломі. А потім якось похапцем ту солому сама ж і підпала. Згоріли "воли". Не передати, як вона бідна тужила, як себе картала потім. Але не повернеш. Школа моя закінчилася як тільки навчилася своє прізвище писати. Пішла пасти вівці.

Як німці окупували село, то нашу хату вибрали під свій штаб. Ми переселилися в кручі. Ох і намерзлися там! Маму кликали, щоб подоїла їм корову, – вона у нас бриклива була, нікого не підпускала.

Восени 42-го у селі одне за одним справляли весілля, бо пройшла чутка, що жонатих у Німеччину не братимуть. Я про це не знала і відмовила хлопцеві, що сватався.

Ось і мене викликали в Перегонівку.

– Будеш їхати в Німеччину, – каже староста.

– Так я ж із 1921 року, а беруть 23-ій, – огризаюся.

– А я запишу, що ти теж із 23-го, у мене план, – розреготався.

І записав. І ніщо мене не врятувало. Дуже рідко кому щастило уникнути цієї біди. За мою подругу, Шуру Проскуру, її батьки навіть викуп платили лікареві, аби на комісії визнав дівчину хворою. Потім він виправдовувався, що не впізнав її, розд'ягну, серед інших.

Повезли нас, 10 дівчат, підводою на станцію. А там запхали у вагони товарняка і навіть по потребі не випускали. Добре, що хоч речей не відібрали. А я везла подушку, рядно й гумові чоботи. У дорозі була як не в собі, нічого не пам'ятаю.

У Німеччині я потрапила на завод Пуллера, – був такий хазяїн, – до верстата. По 12 годин вистоювали біля них, а годували погано. Одну хлібину на 8 чоловік та по мисці супу. Така й робота з нас була, за що наглядачі й били. І не хотілося жити. До всього ще й із табору – ні ногою. Я одного разу з відчаю спробувала пролізти під огорожею і вартовий уже підняв автомат. Обійшлося ударами прикладів і на все життя лишилося дві гулі – на плечі й на боці.

Молоді ми були й не витримували каторги. Якось я задрімала і руки потрапили у верстат. На трьох пальцях відтоді так і не ростуть нігті.

Коли німців і наші, і союзники почали бомбити, страждало багато й каторжан. Коли розбили дамбу на водосховищі, вода залила цехи, багато людей потопилося, пропали наші речі. Ми, живі, раділи, що завод зупинився, але нас те не врятувало – погна-ли на окопи. Як налітали бомбардувальники, всі розбігалися, хто куди. А потім у муках шукали дорогу до свого табору, бо куди ж ти дінешся: ноги пухлі, сили немає, ворожа земля, чужа мова...

Нас визволили американці й передали радянським властям. А ті послали на нове трудове відбування – у Білорусію. Там ми носили снопи, копали картоплю. Але це вже було на своїй землі і ми на тій картоплі добряче від'їлися. Дехто потім дома злословив: "Хіба ж їм погано було у Німеччині?". А я привезла додому спідницю й кофтинку майже дитячого розміру, які там носила.

У Білорусії я захворіла тифом. А тут якраз почалася відправка додому. Подруга Галя Квач, із якою нас і гнали разом у неволю, посадила мене, напівпритомну, на відкриту платформу, і помчали додому.

Мама мене не впізнала, думала, якась міняльниця прибила-ся. Плакали ми на весь хутір у два голоси...

І відразу ж пішла в колгосп. Скоро до мене почав залицятися Іван Бережний із сусіднього села. Довідався про нашу любов голова колгоспу Платон Голяник і прямо на жатці оголосив, що ввечері в Перегонівку привезе Івану Бережному молоду. Літні жінки, мої майбутні сусідки, подряпалися об терен, виглядаючи моє придане. Я привезла залізне ліжко з дошками замість матраца і скриню, вона тепер служить для зерна. Та не в добрі щастя, а в злагоді. І ми з чоловіком прожили гарне життя.

"НАША ІСТОРІЯ". 1953–1954 роки

6 березня, п'ятниця

О 6 ранку після гімну повідомили, що 6 березня 1953 року о 9 год. 50 хв. помер Й. В. Сталін. Сум і жаль. Коля каже, що в школі плачуть і вчителі, і діти. Хоронитимуть у понеділок о 12 години.

9 березня, понеділок

Коля справляє радіо, щоб краще було чути. Сидимо всі біля столу – батько, мати, Рая і я. А Колю голова сільради послав на 4-у бригаду, щоб там у обід усі притинили роботу.

13 березня

Призначили переливання крові. Хотіла написати як погано себе сьогодні почуваю. А потім подумала: а хіба не так само було вчора, торік, позаторік? Іноді прокинуся вночі: нічого не болить. Так зрадію. І ось чую, прокидається і біль. І починають самі сльози котитися.

4 липня

Коля в Харкові. Сповістив телеграмою, що склав іспити в педінститут на відмінно. Ми з дітками радіємо. Сьогодні бачила, цвітуть у нас огірочки. По облігації виграла 50 крб. Аби серія була не 12, а від 42-ох – була б 1000. Купила 4 пуди картоплі по 8 крб. за пуд і 1 кг сала за 25 крб. Від Колі вже прийшло 7 листів.

7 липня

Одержала від Колі 9-го листа. Так боліло в грудях, спині й попереці, що не було сили відповісти.

21 липня

Вже більше місяця Коля на сесії. А здається, що більше року. Тягаю з луку дрова, рубаю, підгортаю картоплю. Серце пече нестерпно, але ж треба робити.

31 липня, п'ятниця

Уночі була злива з грозою, набігло повні ночви дощу. І зараз лє. Сиджу біля вікна, досада давить. Коли я вже виздоровію? Дівчиною ніщо ніколи не боліло, а зараз світу не бачу. Дітки ще не повставали, стережу, щоб не злякалися погоди, як прокинуться. Бачу, з того боку, де школа, прояснюється небо...

6 серпня, четвер

Пекла хліб. Наламала в лузі дров, принесла 5 в'язанок. Учора – 6. Перерубала де тонші на хмиз.

7 серпня, п'ятниця

Я першою побачила, що Коля йде лугом, і ми з дітками побігли зустрічати. Радості було на весь день.

14 вересня

Я окрилений вступом в інститут. Пішла в науку й Валя. В новому платті, з портфелем і великим букетом, наша першокласниця була прекрасна. Міла засумувала й попросила купити їй куклу. Це прохання далось їй нелегко. Спочатку довго трусила губка, потім текли слізки і аж після цього зважилася. Я побіцяв. Бо скільки ж можна гратися Утілією.

28 липня, 1954 рік

[Усе дуже скорочено. – Л. О.]

10 година ранку. Останні приготування. Веду школярів у похід. Маршрут: Нова Гребля – Переяслав-Хмельницький. [На жаль, сторінка зі списком команди не збереглася. – Л. О.] Хлопці веселі, на лиці жодного я не побачив невпевненості. Я намалював карту, тому йдемо сміливо вперед. Яке це задоволення, міряти кроками рідну землю!

12 година. Під Голінськими вербами зробили 5-хв. відпочинок. Хлопці попадали на траву й качалися, як малі діти. А мої очі чомусь оглядалися назад. Попри любов до мандрів, з трудом відриваюся завжди від дому!

13 година. Підійшли до села Свиридівка. Ось тут, над шляхом, ще торік стояла дупляста верба з розкішним верховіттям. Ми тоді під нею, ідучи так само в похід, робили перший і останній привал. Але чиясь хижка рука, керована куцим розумом, спершу до чорноти вицвілила дупло, а потім спалила і все дерево. Ми не захотіли зупинятися, хоч і дуже стомилися.

14 година. Хоч і не в мальовничому місці, а все ж зупиняємося. Ліс нерозчищений, з кучугурами пересохлого хмизу. Але нам не пощастило: тричі міняли дислокацію, тікаючи від нашестя мурашок. У тіні під дикою грушею відпочили, зварили кашу. виявилось, що забули взяти сіль. Тоді вкинули замість неї великий кусень сала.

18 година. Рушили далі. Ківшик почав скаржитися на ногу. Признатися, у мене теж заболіла голова. Вперше розкриваємо аптечку. Ввійшли в переліски – мальовничі ліси за Свиридівкою. Дорога обсаджена молодими кленами і старими дубами. Я роз-

казав хлопцям те, що сам чув від 100-літнього діда Головка: про колишніх розбійників, що ховалися тут. Очі в усіх розширилися. З крутої гори милуємося панорамною Лохвиці.

21 година. В селі Яшиниках нас настиг присмерк. Повечерявши хлібом з олією, попрямували до скирти соломи неподалік від догоги. Чергували по черзі. Вночі було жарко, а під ранок хлопці позаривалися в соломі з головами.

29 липня

4 години. Рушили добувати води і дров. І тут виявилось, що в одного немає картуза. Довелось повертатися до скирти й мало не по соломині перетрусити її. Марно. Через ці пошуки не варили нічого, перебилися чаєм. Під час стоянки в лузі побачили чепленят. Мені ледве вдалось запам'ятати їх вигляд, щоб хоч приблизно намалювати, – спритно втікали. Навпростець по дебелий скошеній траві дійшли до Лохвиці. Який жаль: музей Г. Сквороди закритий... Відпочили біля річки. У хуторі Барвінок не зупинилися. А ось обабіч шляху хутір Архипівський. Цим шляхом Архип Тесленко ходив до Києва.

13 година. Всю дорогу роблю замальовки. На ходу. Зробили третій привал у хуторі Діброва. У людей попросили солі, зварили кашу.

15 година. Хлопці поснули. Оце видно, що стомилися. Я тим часом малюю.

18 година. Шлях – на Чорнухи. Перше село – Пізники. Які тут, видно, добрі люди живуть. З кожного двору половина зруб колодязя виходить на вулицю. Прикріплені до палиць ковші лежать на цямринах. Хочеш – бери, пий. Знову підйом на кручу і спуск з гори. У селі Ковалі погана дорога, колись її вимощали паленою цеглою, тепер стирчать гостряки. У Чорнухах почав накрапати дощ. Знову спали в соломі. Це був четвертий привал.

30 липня

4 година. Йдемо на Пирятин. По асфальтівці – легше, але вона швидко скінчилася... Почався дощ. Я зупинив вантажівку. Віддав хлопцям і свій плащ. Вони вкрилися ним з головами. О 12 годині встали в селі Заріччі й рушили до Пирятин. По

автостраді крокуємо в напрямку Києва. Погода чудесна. Під їхали до Яготина.

12 година. Дізнаємося, що вже недалеко Переяслав. На дорозі під вербами робимо п'ятий привал. Їли рибу з кашею.

16 година. Хлопці після відпочинку знову ожили. Ще треба подолати 18 кілометрів. В селі Студени напилися води з водокачки, яку рухає вітровий двигун. Село впорядковане і культурне. Тут ми сіли на машину. Чим ближче під їжджали до історичного міста, тим більше було лозунгів і транспарантів про дружбу народів. Як і раніше, ночували в скирті.

31 липня

4 ранку. Ще сонце не зійшло, а ми вже в місті. Історичний музей відкрився о 9 годині, і ми роздивилися все, що можна було. Я спробував потім відтворити підпис Богдана Хмельницького, вийшло один в один. Перемалював усю зброю, зробив ескіз площі, де відбувалася Переяславська Рада. Все це використаю на уроках. Находившись, надивившись, рушаємо назад. Під вечір уже були в Яготині. Вперше спали в приміщенні, зустріли землячку Суйменко Ганну Данилівну, яка прийняла й нагодувала. Вночі була дика гроза. Я довго не міг заснути.

1 серпня

8 година. На Пирятин. Пощастило добрий шмат дороги під їхати. 13 година. За Пирятином робимо привал. Нічліг – під Чорнухами.

2 серпня

У Ківшика негаразд з ногою. Більше відпочиваємо, ніж ідемо.

3 серпня

Добралися до хутора Овдіївка. Тут заночували в глинобитній хаті, де я народився. Ця хата вже не раз приймала мене з дітьми-туристами. Скоро будемо дома. А я так зріднився з хлопцями, що й не відпускав би їх від себе. Що то коли довго турбуєшся про когось, то ніби береш і надалі на себе відповідальність... Скільки ми за цей час переговорили, скільки всього я їм розказав з прочитаного і пережитого! Я думаю, це буде пам'ятно. А я вже живу Новою Греблею. Побіг би...

ГЛИНСЬК (Острів). Рік 1997

Мій батько, якому 75, живе на Сумщині. На околиці села Глинськ, яка називається Островом. Це справді такий п'ятачок суші, взятий у кільце спершу лісом, а потім водою. І лише одна дорога через місточок вводить сюди й виводить із села – до центру, де є і клуб, і лікарня, і сільрада. Але йти далеченько, про автобус тут і не чули. Бог, мабуть, створював цей райський куточок для відпочинку багатих людей. А селяться в ньому, навпаки, переважно бідні. Тут єдина ознака цивілізації – маленький магазинчик із синьою поштовою скринькою на стіні. Та ще залишки колишньої ферми. Ба, навіть цвинтар надзвичайно маленький. Я ще й дивувалася: де могили людей, які померли? Певно, одиноких стареньких забирають до себе їхні діти, які вчасно звідси повтікали. А мій батько, всупереч логіці, сам на старості подався на Острів – як у добровільне вигнання. Не інакше, це ностальгія потягла його туди, де востаннє був щасливий. Адже саме на Острові він 25 років тому вдруге одружився на вдові з трьома дітьми, і різко змінив професію з учительської на колгоспну. Пішов обліковцем на ферму (бо дружина Ольга Данилівна працювала там дояркою), а невдовзі став її завідуючим. На Острові народився їхній спільний син Сашко. Тоді батько ще прагнув чогось кращого, перспективнішого, тож перебрався із сім'єю до мене в Кобеляцький район. Але Ольга померла, своєї хати не було. Так знову на карті батькового життя засвітився Острів.

Ще коли батько мешкав поруч, в Україні почалася акція зі збору документів колишніх оstarбайтерів для виплати їм Німеччиною компенсації за перебування у рабстві. Почувши, що за каторжну працю німці збираються заплатити, мій батько скипів:

– Я відмовляюся від грошей із кривавих рук! Це аморально! Щоб я?.. Та ніколи!

Але правду кажуть: ніколи не кажи "ніколи". Сьорбнувши на Острові на свою мізерну пенсію і холоду, і голоду та побачивши, що всі, такі ж як він, не погребували компенсацією, батько в

листах до мене почав обережно випитувати, чи не запізно ще пристати й собі до тих остарбайтерських списків. Прописка в нього лишалася кобеляцька, то й звертатися належало до Полтавського фонду примирення, що координував цю діяльність. Там мені порадили поспішити. Але на руках у батька не було документа, що підтверджував би його перебування у неволі.

– Знаєш, – сказав він розгублено, – таких документів, вочевидь, і в природі не існує...

Мій найвний, довірливий батько. Він думав, що про цю сторінку його біографії знало лише близьке оточення. А те, що на його кар'єрному шляху (талановитого, фанатично відданого своїй справі педагога) виникали постійні перепони, сприймав не як закономірність, а як шкідництво окремих лихих людей. Він навіть не підозрював, що завжди залишався в полі зору службистів і всі його шляхи-дороги постійно просвічувалися їхнім рентгенівським зором.

Спонукаю звернутися до архіву – сумнівно хитає головою. Ще й сердиться: "Я що, пропав безвісти, щоб мене шукати?". А згодом дивується, як дитина: "Уявляєш, прислали з архіву довідку, а в ній все точно як було: де, коли, допоки..."

Ще б пак.

Але все одно у нас без паперової тяганини жодну справу не зсунеш із місця. Полтавське представництво захотіло перестраховатися: оскільки батько нині мешкає в іншій області, то нехай візьме довідку про те, що він там не отримував компенсації або не значиться в списку на неї. Тобто, що він не шахрай, який прагне двічі "озолотитися". Навіть говорити йому про це не стала, бо знаю, що смертельно образиться за таку підозру. Пишу сама в аналогічне Сумське представництво. Звідти резонна відповідь: мовляв, ми не могли мати справу з документами вашого батька, оскільки він не має сумської прописки, тож і довідку не збираємося давати, нехай ваше представництво не вигадує і не шукає нам зайвої роботи. Після такої не досить делікатної відповіді довідка Полтавському представництву стала ну просто життєво необхідною. І я її врешті добилася, хоч багато часу ви-

тратила на листування і хоч як було прикро брати участь у змаганні бюрократичних амбіцій. А головне, збігав строк, відведений на прийом документів від остарбайтерів. Далі пішло ще гірше: виявилось, що батько при переїзді втратив паспорт, а без нього про заповнення анкети не могло бути й мови. Тож тепер у своєму Глинську-Острові він почав клопотатися про отримання нового. Сфотографувався, але в сільраді сказали, що чорно-біла "карточка" вже не годиться – потрібна кольорова. А отже, треба чекати, коли з райцентру приїде спеціальний фотограф... А коли й це фото зробили, з'ясувалося, що в батька є борг за радіоточку (яка зроду не діяла) і за клопоту землі, тож треба спершу розплатитися... Щодня на милицях (почав боліти хребет) батько стрибав тією єдиною довгою дорогою до сільради, а проблемам не було кінця. Як і витратам на їх вирішення.

Та врешті-решт паспорт і всі необхідні документи у мене. Везу їх у Полтаву, оформляю. Батько попереджений: щойно гроші надійдуть у Кобеляцький банк, він негайно приїздить для отримання. І тут як грім з ясного неба: видача компенсацій припиняється. Не хочу й зосереджуватися на цій гидкій, горезвісній історії: столичний банк украв гроші остарбайтерів...

Із червня по листопад 1997 року батькові листи дихали то розпачем, то надією.

...щось мені не віриться, що одержу гроші. А коли б вдалося, я б ними розпорядився мудро... І тобі б віддячив, і на книжку поклав, і підлікувався.

...з моїм здоров'ям стало гірше. До всього, що мучило, додалися нестерпні болі в хребті, а вночі судомить ноги...

...якщо зможеш, поклади в конверт лезо для бриття, не ходитиму такий зарослий. В селі не продають.

...нічого мені на зиму не треба, биті валянки є, це головне. А з старого одягу я можу пошити заморські тапки, туфлі, рукавиці, фуражку... І все руками.

...я ніколи не переживав, де жити. Був учителем – при школі давали скрізь квартиру. І так прожив без власного даху. А люди, як ластівки, ліпили своє житло, трималися за клопоту землі.

Мають власність. А я – за бортом. Ось до чого привело служіння пролетарям усіх країн.

...цукор у магазині як корова язиком злизала, консервувати ніяк, фрукти падають і гниють. Зате наш колгосп у цьому році відмовився від вирощення цукрових буряків. Як ти на це? На Полтавщині не так господарюють?

...доцю, аби в мене були гроші, я б придбав журналістські лотереї. Кажуть, це спосіб розбагатіти. Як ти думаєш?

...ще не одержав пенсію за три місяці. Це більше 100 гривень. Для когось дрібниця, а для мене великі гроші. Мені тут кажуть, добре тобі, що з Полтавщини пенсію одержуєш, хоч і затримують, але всю віддають, а на Сумщині розривають на 60 і 40 процентів.

...читав у газеті, що остарбайтери пікетують банки щодня. То вони може чого й доб'ються. А кому я потрібен на цьому Острові?

...отримав від тебе посилку з ліками. Тепер я житиму! Читаю інструкції, радію. Особливо витиранню. Доробляю плити, щоб не мерзнути зимою.

...Саша захотів жити своєю сім'єю, без мене. Навіщо їм нахлібник, бідний і хворий. Пішли, забрали все...

...ще ніколи не жив так тяжко. То тішу себе надією, то впадаю у відчай. Ці гроші могли б стати моїм порятунком, може, тоді й Сашко знову б до мене прихилився.

...у мене довгі безсонні ночі. Проживаю вдруге своє життя, – подумки. Але не знаходжу зв'язку між собою колишнім і собою нинішнім. І думаю, що прожив кілька життів. Одне закінчилося зі смертю мами-Паші. Ти ж пам'ятаєш, я тоді й школу покинув, більше не вчителював. Пішов спершу працювати у будівельні організації і вперше мав два вихідні. У школі їх у мене ніколи не було. Крім того, я зрозумів, що серед простих людей більше щирості й доброти, ніж серед інтелігентів. Ніхто не топтав мою гідність. Тоді мені захотілося ще більшого – заїхати світ за очі, щоб забути все тяжке й болюче. Мені завжди хотілося мандрувати, пізнавати світ... Моя романтика закінчилася в Казахстані в "белом безмолві" вершин Тянь-Шаньського хребта. Не було більшого щастя, як стояти біля підніжжя льодовика Семенова, а ще

далі сребрився, як божество, вічний Хан-Тенгри. Я підіймався сам вище хмар туди, де на кришталевих вершинах висіло небо, а внизу ширяли блискавиці. Це – неповторне видовище, диво. Але після нього тягне до людей, до простого земного, на батьківщину. З тієї експедиції я міг і не повернутися. Мене ж узяли туди як ловця скорпіонів. А це смертельно небезпечно. Може, було б і краще. А які я привіз звідти щоденники. Ех, чому не віддав їх тобі? Тут, на Острові, я пішов фуражиром на ферму, а через рік став її завідуючим. Тоді навіть вина в рот не брав. І знову скотився вниз, уже по інерції. Далі ти мене підтримала, прилаштувала мою сім'ю в Кобеляках. Це була моя остання спроба. І ось я знову на Острові, як у засланні...

...знаю, що нічого від тебе не залежить, ти зробила все, що могла. Мені залишається лише поцілувати твою розумну голівку і померти.

...вперше в житті я залежу від грошей. Завжди умів без них обходитись і гордився цим. Німці знову зробили мене рабом. Хоча, не вони ж винні. Приходив Саша, питав, коли ж буде компенсація. Їм потрібні гроші, щоб викупити хату. Що я йому міг сказати...

...я зостався сам тоді, коли людині найбільше потрібна родина. Мабуть, таку заслужив долю. Відколи Сашко одружився, я йому став не потрібний. А він же був моєю надією...

...снилася новогребельська хата. Не розвалена, як зараз, а ще зовсім нова. І чийсь незнайомий голос каже: "Не треба стукати, двері відчинені"...

...все, що було – як марево. Та є таке, що чітко тримається в пам'яті. Бачу, як ви з Валею, взявшись за ручки, підходите і прохально заглядаєте мені у вічі: "Папо, а можна ми підемо на гору?". Згадую і течуть сльози. Ідуть. Тільки не надовго...

Чекання, переживання і хвороба виявилися надмірними. Батько не міг зрозуміти, як це: вороги дали, а свої – забрали й розтринькали. Помер раптово, за кілька днів до Нового 1998 року. А щойно поховали, зателефонували з банку: "Хай Микола Олександрович Овдієнко бере паспорт і приходять за компенсацією".

Ну чому, чому не на тиждень раніше?

Компенсацію отримав батьків син Олександр. Ми з сестрою відмовилися від цієї гіркої спадщини на його користь.

Сьогодні картаю себе. Може, треба було мені ще на початку, коли виплати проводилися справно, не розводити з батьком полеміку щодо моральності цієї процедури, а взяти ініціативу в свої руки? Тоді, можливо, помер би він без кривди в серці, а, може, й не помер би, потішений і підбадьорений дуже необхідними в його ситуації грошима?

Думаю, таких ходінь по муках зазнав не лише мій батько. Знаю багатьох людей, які навіть не дочекалися в себе на батьківщині архівних довідок і необхідні документи для них шукав аж у самісінській Німеччині, знову ж таки, Віллі Вайбель. І знаходив. Відшукував могили померлих, свідоцтва народжених. Ви знаєте когось із наших співвітчизників, хто б так переймався чужими проблемами? Не напружуйтеся – не згадаєте.

...Новенький батьків паспорт, вистражданий ним за кілька місяців до смерті, так йому й не знадобився. Сашко згідно з законом здав цей документ у сільраду. Разом із кольоровою фотографією, яку не здогадався відклеїти. На ній у батька очі такі втомлені й нещасні, як у людини, якій більше нічого втрачати. Паспорт знищили – з такими очима не живуть.

...Ми вже ніколи не зустрінемося у днях наступних. Зате у нас є спільне минуле. І я знову розкриваю "Нашу історію".

"НАША ІСТОРІЯ". 1956–1958 роки

29 березня

Сніги лежать нерухомі. Хуртовина. Дітям продовжили весняні канікули.

30 березня

Несподівано блиснуло сонце й запахло весною. Ходив у Глинськ на семінар істориків.

31 березня

Ходили в кіно "Солдат Іван Бровкін".

1 квітня

Читаю Джека Лондона. Це моя улюблена тема – мандри, підкорення світу.

10 квітня

Сьогодні мені 34 роки. Проводив у школі піонерський збір, присвячений Дню птахів. На замовлення клубної агіткультбригади написав пісеньку для дуету.

1 травня

Мілочці 8 років. Подарував їй красиве видання "Фауста".

3 травня

Мене не було вдома, Паша зібралася в Липове. Ми давно планували виїхати з Нової Греблі, але вдвох. Тепер вся її любов перейшла в гнів, і вона не хоче мене ні чути, ні бачити. Зізнаюся, пив я горілку ганебно. І не більше інших, але чомусь був найдурніший. Я не жалів свого здоров'я. Досить мене було комусь образити, і я заливав цю образу спиртним. Але я завжди знав, що у мене є сім'я, яка мене не покине.

4 травня

Пролежав увесь день, морально розтрощений. Паша поїхала. Штучно підігриваю обиду на неї, хоч знаю, що винен тільки сам. Я клявся їй не кривдити і захищав у Німеччині, а тут, вдома, віддав на поталу хворобі й недобрим людям, які лізли з порадами. Я не захистив її і від своїх батьків, які дуже часто були несправедливими до неї, а зі мною носилися, як з красною писанкою. Я заливав свої печалі горілкою, а вона терпіла і тільки просила отямитися...

5 травня

Досада їсть душу. Був у Глинську. По дорозі назад повечеряв у Луїція. Здається, ще добавив у Павленка. Спішу додому, радий, що ніхто мене не баче. Біля Василя Панасовича стало погано, упав...

6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 травня

Я дуже перехворів – прогресивна форма вегетоневрозу. Паралітичне явище спостерігалось в кінцівках рук, ніг, середній частині язика. Була сильна легенева спазма. Викликали з Липового Пашу. Одна вона мені співчувала... Я примостив голову на її колінах і ждав смерті.

О, Всевишній, ти зглянувся на нас! Ти бачив, як я припадав до дорогих колін. Ти знаєш, що наше життя в розлуці неможливе. Ти знаєш, що ми живемо одне для одного. Вічна тобі дяка, що повернув мене до життя. Я ніби знову народився. Я змінився! Більше спиртного і в рот не братиму!

5 серпня

З Новогребельської школи розрахувався. В. М. зобразила радість на обличчі. Що ж, я дав їй у руки всі козири зневажати себе. Вона виявилася правою: школа без мене обійдеться. Тепер живу із сім'єю в Липовому.

8 серпня

Ще ніде не влаштувався. Уперше оце так надовго відірваний від роботи і громадського життя. А я ж звик до напруженого ритму: уроки, наради, гуртки, лекції, концерти, походи з дітьми по рідному краю. Мені здавалося, що я якийсь значимий гвинтик у суспільстві. Та ось мене викинули, а механізм працює і далі без збою. Ніхто не помітив, що я вийшов зі строю. От аби між людьми був зв'язок, як між пальцями руки. Один урізав – усій руці боляче, кров іде. Тяжко. Розраджують Паша й дітки. У житті нашому знову лад і любов. Я дотримуюся своїх обіцянок.

12 серпня, неділя

Знічев'я ходив на Талалаївську станцію. Там якимось веселіше, ніж у селі. У кишені – ні копійки. Почитав у вітринах газети, послухав на базарі цобзаря. Якийсь я сам собі не потрібний.

17 серпня, п'ятниця

Одержав призначення у Галківську школу Талалаївського району. Між Галкою і Липовим лежить село Корінецьке. По невеличкій багноці потелінався в школу. Хати тут топтані. Село було повністю спалене німцями. Бідність.

12 вересня, середа

Уже 12 днів працюю. Придивляюся. Засмучуюся. У школі гостра конфронтація: директор проти педколективу. Чи навпаки. Постійні конфлікти. Чоловіків мало, жінки якісь агресивні не в міру. Ні серед учителів, ні серед учнів немає дисципліни. Рівень знань низький. Маю досить уроків, дали керівництво 7 класу. О,

тут доведеться попотіти. Але я стараюся. Найпершим здав виховний план. Організував гуртки – хоролий і фізкультурний, про які тут раніше і не чули. Дали інструменти – скрипку і баян, – граю. Паша з дітьми ще в Липовому. Їжджу до них велосипедом, доки знайду квартиру.

15 жовтня, понеділок

Посварився з тестем. Приїхав наїдпитку і замість сидіти тихо, почав дебоширити. Тесть почав мене вигонити. А я його. Паші пояснив, що це просто такий випадок, дуже заморююся в обстановці внутрішкільних сварок, які все розгортаються. Іншого ж варіанту немає.

26 липня, п'ятниця, 1957 рік

9 місяців не писав у щоденнику. Зима і весна минули у напруженій роботі. Мені не вдалося ні здружити клас, ні підняти дисципліну та навчання. Двох моїх учнів виключили з школи, у чотирьох низька поведінка, чотирьох залишено на другий рік. Я думаю, це не вихід, цих дітей уже запізно перевиховувати. Ми живемо в шкільній кімнаті, тримаємо маленьке господарство.

23 березня, 1958 рік

Нічого не писав, бо те, що було за цей час, мало схоже на життя. Я не заблудився, а перебориць. За цим потягнулися неприємності. Хочу забути їх. Мені ж іще тільки 36...

24 березня

Паша пішла з Валею у Липове ще вчора. Дуже сильно я їй досадив. Міла вдома грається з подругами "в лікарню". О 3 годині мене щось як підштовхнуло: зараз Паша і Валя вийшли з хати, повертаються. Я швидко одягнувся і пішов назустріч. До Корінецького в мене очі заболіли вибирати з людських постатей дві найдорожчі для мене. Переїхав човном річку (заплатив 1 крб.) і рушив далі на Липове. Задубіли руки. Онуча в правому чоботі видно зсунулася і п'ята теж задубіла. Щоб не замерзнути, я дійшов до першої липівської хати. Потім горбом повернувся до Корінецької дороги. Подивився назад – ніде ні ляльки. Хотів іти на Галку, але не пустила думка: а раптом вони оце тільки виходять. І так я 5 разів ішов і по-

вертався. Нарешті зрозумів: ще трохи і залякну. Від корінецької оглянувся згори – ідуть двоє, більше і менше. Це вони! Я повним ходом – до Липового. Доходжу до канави біля першої хати і бачу, що одне карячконоге, а друге взагалі недоуґе. Тоді я, вже не оглядаючись, рушив на Галку.

25 березня

Мороз 16 градусів. Ходив знову зустрічати. Зустрів біля Корінецького. Зрадів без міри.

5 квітня

Вітер з півдня. Потекли струмки. У клубі ставили "Безталанну". Я виконував роль Гната.

7 квітня

Летять журавлі. Сьогодні ходив до діда Лукаша, малював йому картину до ліжка. На озері бачив справжній пташиний базар. Довго стояв, дивився. Якими там тільки голосами не розмовляють. Це на мене подіяло як бальзам.

12 квітня

Директор закомандував дати увечері в клубі концерт. Я пробував переконати, що в передвеликодній вечір ніхто не прийде. Так і вийшло. Лише в першому ряді сиділи активісти. Мої фізик-культурники померзли роздягнуті.

18 травня

Готував учнів до піонерського збору в Талалаївці. Дома читав замітки про Пржевальського, Обручева... О, коли б я мав на це право і відповідні знання, я продовжив би їхню справу!

25 травня

Сьогодні я бачив справжню природу, як водив учнів на спартакіаду по стрільбі. Йшли лісом, глухими хащами. Чули солов'їв, зозулю. Яка краса! Сьогодні у нашому сільському парку повно людей. Тут такий звичай: приходять з їжею, сім'ями, сидять до вечора, гомонять, співають. От і зараз...

Я пишу, а кіт приліз, порозкидав мої зошити. Тварина, а заохотіла зі мною погратись. Став ловити кистями мою руку, потім вкусив і втік.

7 червня

Зелена неділя. Були в Липовому. Хотіли там хоч на трохи залишити Мілочку. Та куди там! Виплакала. У Корінецькому ми побачили на електричних стовпах угорі велетенських кукол у жіночому одязі. Подібного ніде не бачив. Що це тут за звичай такий?

12 червня, четвер

Фарбую школу. Важка і брудна робота. Скільки я вже тут перефарбував усього за два роки! Виникла з Пашею сварка. Для неї важливе тільки одне, щоб я не пив. А мені, щоб я не пив, треба дуже багато. Але, як і в Новій Греблі, не відчуваю радості від роботи. Може, іншим цього й не треба. Працюють, отримують гроші. А я так не можу. Так я вже працював у Німеччині, коли наді мною стояли з нагайкою. І там мріяв про зовсім інше – цікавий, творчий колектив, духовність і розуміння. Немає. А з Пашею... Не можу я жити в розладі з нею. Один день і той довгий.

27 липня, неділя

Вже місяць у Сумах на курсах учителів малювання. Вони дали мені багато, особливо з методики викладання малюнка і техніки виконання його. У практичній роботі використано ці знання. Але ще більше мені тут дала бібліотека. Я знайшов і прочитав те, чого зроду б не побачив у селі. У мене лишилося тільки 20 крб. На дорогу. А так хотів купити гостинців.

КОБЕЛЯКИ. Рік 1998

Коли з маминих записів я дізнаюся якою слабкою і безпорадною була наша медицина, то не дуже й дивуюся, адже йдеться про складний повоєнний час. Але ось минуло майже півстоліття і виявляється, що в Кобеляцькій районній лікарні операційний стіл, який активно мало не щодня використовують, родом усе з тих же 50-х років. Лець "молодші" наркозний апарат і апарат ультразвукової діагностики, але і їх уже знято з виробництва. Тож нашу лікарню швидше назвеш музеєм архаїчного обладнання, аніж діючим лікувальним закладом. І не дивно, що всі зінгенці, приїжджаючи, були неприємно вражені

умовами, в яких працюють кобеляцькі лікарі. І дивувалися, як при цьому нап'хирург Олег Аркадійович Данилець робить фантастичні операції, рятуючи життя людей.

У березні цього року, перебуваючи в Зінгені в складі кобеляцької делегації, наш головний лікар Микола Мельник мав можливість на власні очі переконаватися, що таке справжнє сучасне медичне обладнання. Мабуть, він багато б віддав, аби хоч щось із того було в Кобеляках...

Віддавати не довелося нічого, восени із Зінгена прибув дорогоцінний вантаж: на заміну старому – нове сучасне обладнання, виготовлене фірмами світового рівня. Як завжди, на цю гуманітарну допомогу кошти збиралися всім зінгенським миром. І як завжди, в Україні були затяжні проблеми з розмитненням. Німців дивувало і ображало те, що митні бюрократи вимагали сплатити мито за вантаж, який вони привезли в Україну як подарунок.

Тільки-но у себе в Зінгені Віллі Вайбель одержав повідомлення, що вантаж нарешті в Кобеляках, він вилетів літаком із двома своїми співвітчизниками В. Сіверс і З. Шайбеле, і ті упродовж тижня готували ці апарати (крім названих, ще був інкубатор для виходжування новонароджених) і обладнання до роботи, інструктували наших медиків.

Як уже й зарікалася, не перераховуватиму решти привезеного, просто скажу, що це були ліки й гроші. А ось на ще одному подарункові трохи зупинюся.

У Кобеляцькій лікарні були великі проблеми з транспортом. Пробували загітувати населення міста на збір коштів на придбання "швидкої допомоги". Не вийшло. Гадаю, не тільки через сутужність із грошима в людей, а й, зокрема, через їх недовіру до медицини. А ось зінгенці виявилися гуманнішими й довірливішими. Вони подарували лікарні новенький "Фольксваген", обладнаний носилками та кріслом. Можна тільки уявити, для скількох кобеляцьких хворих цей автомобіль став порятунком у критичній ситуації, адже вчасно надана допомога – вже половина успіху в лікуванні.

"НАША ІСТОРІЯ". 1960, 1965 роки

11 січня, понеділок

Був у РВНО. Приніс перевід у Липівську школу. Варіант небажаний. Становище безнадійне. Жалкувати мені в Галиці немає за чим. Я віддав багато уміння, але його не оцінили. Вчителі тут були постійно під страхом. А я не можу ні перед ким схилитися.

12 січня, вівторок

Перший день на роботі у Липівській школі. Вся обстановка тут сподобалася. Перевезли з Галки майно і порося та козу.

28 січня

Паша почала вишивати велику картину – дівчину з оленем.

31 січня

Возив колектив на огляд художньої самодіяльності вчителів району. Зайняли 1 місце.

28 травня

Їду в Харків. Як завжди мені в дорогу, йде дощ. Буду знову вступати в інститут. Цього разу – іноземних мов.

10 червня

Закінчилися екзамени. З української мови я писав твір на тему "Комуністична партія мудрість народу і крила орлині дала". Оцінка 4. З німецької – 5. Історія СРСР – 4. Приймальна комісія засідатиме 25 червня. Їду додому.

14 червня

Провідую батьків. Дивуюся: село вже електризоване. Є й радіо. Ще недавно всім відома була стежка через Лазориху на Ярошівський ліс. Її топтали ще наші діди й прадіди. Зараз немає. Бо немає потреби туди ходити. Двічі на день у село йде автобус. А я ж раніше всі ці дороги – на Ярошівку, Волошнівку, Чеберяки, Андріяшівку, Глинськ, Перекопівку і т. д. виходив пішки.

Доходжу до двору. На хліві сидить батько і прикрючує парки.

29 червня

Повернувся в Липове. Допомагав Паші годувати шовкунів. Здоров'я її тут значно краще, ніж у Новій Греблі, проте проблем чимало. Не можу далі чекати, їду в Талалаївку на пошту. Є! Я

прийнятий! Цього разу вже не покину навчання. Завтра їду на сесію. [Після цього інституту був ще один. – Л. О.]

1 липня

Сьогодні дізнався, що наш інститут віднині називатиметься Харківським державним університетом ім. О. М. Горького, факультет – романо-германських мов.

26 липня, вівторок

Сесія закінчилася. Сьогодні купив квитка до Талалаївки. Тепер він заважає мені спокійно жити. Він мене з страшною силою тягне додому, до сім'ї...

28 липня, четвер

Радіо, що крім навчатися, за цей місяць прочитав у дореволюційному виданні твори Сковороди, щодня потроху (по 30 тактів) переписував ноти дитячої оперетки Лисенка "Коза-дереза", – докладу сил, а поставлю її в школі. А ще з цікавістю перечитав підшивки довоєнних газет.

1965 рік

Все погано, гірше не буває. Університет покинув. Працюю в Качанівській школі Гадяцького району. Живемо в шкільному будинку. Розумію, що пити мені не можна, дається взнаки поранення в голову. Пашко! Ти мене врятувала – навіщо?! Чи ж варто було жити? Краще б я загинув тоді, або щось собі заподіяв...

...На цьому сумному записі закриваю "Нашу історію". Бо далі йде ще сумніше. І все більше в маминих записах зафарбованих рядків, а в батькових усе рясніше обіцянок, і все зрозуміліше, що їм ніколи не збутися... І все ближче кінець цій трагічній життєвій історії, – через три роки мама помре...

Чи ж варто було жити? – повторюю я за батьком.

І пригадую...

ПОСТРІЛ ІЗ ВІЙНИ

Я вже переконалася: якщо доля хоче звести тебе з якоюсь людиною, то всі ангели небесні позлітаються і посприяють цьо-

му. І тоді, всупереч перешкодам, визріють умови, складуться обставини, зійдуться дороги...

Саме так я познайомилася з Василем Прокоповичем Шафоростом. Хоча познайомилася – трохи не те слово. Ми мешкали в одному невеликому місті, тож просто не могли не знати одне одного в обличчя. Але шляхи наші не перетиналися, і ми при зустрічі не віталися. У мене склалося своє враження про нього: стриманий, малослівний, суворий, умовно застебнутий на всі гудзики. Він і справді так ходив, бо носив міліцейський кітель. Словом, цей чоловік був абсолютно поза моїми професійними й життєвими інтересами.

Якось я понесла в ремонт свій наручний годинник. І завмерла з розкритим ротом: на стіні цокало зо два десятки ходиків. І всі – секунда в секунду. Видно, добре знав майстер свою справу. Та головне, посередині цього годинникового парадусу висіла моя давня мрія – годинник із боєм. Великий, у футлярі, під склом. Хоч і не антикваріат, а гарний.

– Не продаєте? – із надією запитала у майстра.

– Я – ні. Моє діло ремонтувати. Але вам пощастило, хазяїн цього добра хвалився, що хоче його позбутися. От із ним і домовляйтеся.

Так у моїх руках з'явився папірець із телефоном Шафороста.

Спокуса була велика, але перед очима виник суворий образ і ентузіазм мій притух.

Я не зателефонувала ні того, ні наступного дня. А на третій подумала про цей годинник як про чергову мрію, якій не судилося збутися.

І раптом дзвінок. І коротко, чеканно:

– Вас ще цікавить мій годинник? Приходьте. Жовтнева, 32. 50 карбованців.

Поясню. Це було перед крахом Союзу: товарів мало, дефіцит з-під прилавків, ціни високі, зарплати малі: 50 карбованців якраз складала четвертину моєї, відносно ще й пристойної, платні заступника редактора райгазети. І все одно я не роздумувала.

Боже, як мало ми знаємо про тих, хто живе поруч! Як часто за маскою мнимого благополуччя вони приховують від нас свій

нестерпний біль чи велике горе. Приховують, бо так, зібравши волю в кулак, їм легше триматися. Я кажу про людей сильних. Бо є ж і такі, що плачуться в кожну жилетку, нав'язують свої проблеми іншим і всі від них сахаються.

У Василя Прокоповича була причина тримати душу в панцирі.

Коли я прийшла на Жовтневу, 32, його не було вдома. Жінка невизначеного віку, що впустила в хату, провела мене до господині. Вона лежала хвора. Ми розговорилися. Виявилося, що хвороба не тимчасова, а тягнеться вже багато років. По господарству порається родичка, але в основному все на чоловікові.

– Я теж завжди любила годинники з боєм, – зізналася жінка. – Їх у нас кілька. Недавно чоловік відремонтував старовинний, а цей ось виявився зайвим, чого б не продати. Я вночі часто не сплю і слухаю, як годинник б'є. Буває, немає сили терпіти біль, треба якось по-іншому лягти, але ж без сторонньої допомоги я не здатна й поворухнутися. Чоловіка будити жалко, він за день дуже втомлюється. Робота важка, а вдома і за няньку, і за сиділку. Думаю, потерплю ще 10 хвилин. Через 20 уже хоч кричи. Ось годинник б'є чотири рази... Радію, до ранку близько, це дає сили ще терпіти. Потім п'ять... А коли гукаю, то значить вичерпалися всі мої резерви.

Прийшов Василь Прокопович. Звідки я взяла, що він суворий? Просто стомлений, виснажений, почорнілий від турбот.

Забевкали годинники. Той, що мій, теж. Я його забрала, розплатилася.

Господар вивів мене на ганок. Я зібралася ще раз подякувати й попрощатися. Але...

– Раз уже так склалося, що ви самі прийшли... Вислухайте, що розкажу. Ні з ким не міг про це... А зараз щось підштовхує до відвертості. Присядьте отут, я зараз.

Лавочка у дворі тепла від сонця. На столик упала маленька спечена грушка. Дерево трохи давало затінок.

Василь Прокопович виносить з хати папку. Розкриває, там зовсім небагато паперів, кожен скріплений із конвертом.

– Передмова. Колись я у своїй домашній бібліотеці натрапив на комплект плакатів-фрагментів із музею "Бородинська

битва". Одна картина вразила мене. Ось вона, дивіться: цей чоловік зібрався себе покалічити. Виявляється, був такий випадок у 1812 році. Щоб не служити ворогам, полонений російський селянин зробив те, що й античний герой Сцевола – відрубав собі руку. Мене мов громом ударило. Це ж саме зробив і мій батько, коли його забрали в Німеччину на каторжну працю.

Батько мій, Прокіп Титович, був великим трударем. Але ще в дитинстві йому випало батракувати в пана. Хльобнув біди. Потім скільки й жив, радів, що не повернуться ті часи і я, його син, не знатиму, що таке підневільна праця. Як почалася війна, був уже не дуже молодим і здоровим: ще як воював проти Денікіна, одержав тяжке поранення. Як зараз бачу довгий шрам на його спині. Перед окупацією батькові доручили відігнати худобу в тил. Але коли він повернувся, у селі вже хазяйнували німці. Батько мав намір знайти дорогу до партизанів, але місцеві поліцаї випередили, під дулом гвинтівки повели в управу, а далі відправили в Німеччину. Може, він і не дався б у руки, але тоді під загрозою опинилася б сім'я. Пам'ятаю, я прихворів і лежав у дворі на лавочці. Був травень. Батько взяв мене на руки і сказав: "Сльози відмінюю. І запам'ятай, сину, я ніколи не буду рабом". Біля сільської управи, куди зігнали людей для відправки, він хотів звернутися до земляків, але говорити йому не дали.

Через місяць із міста Алленштайн, що в Східній Пруссії, нам прийшов лист від односельця О. Д. Борецька, якого теж тоді забрали в неволю. Він написав, що батько, аби не працювати на ворогів, спершу відрубав собі праву руку, а потім повісився. Той чоловік, як ніби, бачив і його могилу. А німкенья, котрій батька дали в раби, ще й скаржилася, що витратилася на його похорон.

Оце й уся інформація. Після війни я не раз зустрічався з односельцем. Він повернувся додому, живе, як і раніше, в селі Хорішки Чорнухинського району. Але чогось нового не почув. Той теж мало що знав, бо німці не давали оstarбайтерам спілкуватися, кожен із них мусив трудитись, як віл, і все.

Минуло багато років. Не скажу, що я думав про це постійно, але й забути не міг. То виправдовував батьків учинок, то подум-

ки картав його за те, що не витерпів там, де терпіли інші, й лишив мене сиротою. Чи то обставини справді були немилосердні, чи така горда натура... Зараз усі ці почуття в мені загострилися. Може, тому, що сам інколи почуваю себе безсилим перед обставинами. І вже не сумніваюся: батько – герой. Прикро тільки, що його вчинок не поцінований. Невідомий воїн Бородинської битви ввійшов у історію, а людина з конкретним іменем – не відома. От під впливом того Сцевола я й почав пошуки батькової могили. Ось мої листи-запити. Але дізнався тільки одне: місто, яке колись носило назву Алленштайн, тепер називається по-іншому: Ольштин. А знаходиться воно в тій частині Східної Пруссії, яка після війни відійшла до Польщі. Мені порадили звернутися до Правління Червоного Хреста. І ось відповідь: потрібний офіційний запит, на приватний ніхто не зреагує. Я зрозумів, що це справа безнадійна. Ще аби стосувалася фронтовика, воїна, може, хтось би й зацікавився, а особа остарбайтера сприймається з підозрою. Мовляв, не кував перемогу ні в тилу, ні на фронті.

Василь Прокопович дбайливо зав'язав шнурочки на папці й поклав її біля мене.

– Напишіть про мого батька. Ви вмієте. Люди прочитають, і вже це буде йому поминками. А мені полегшає на душі. Може. Вибачте, що затримав.

Щойно мав зажурений вигляд, але взяв себе в руки і знову – суворий, відчужений, офіційний...

Я написала. Надрукували в газеті. Чи так у мене вийшло, як хотів Василь Прокопович – не знаю. Але я старалася. Він не озвався, а самій мені було боязко вриватися в його трудне життя.

Папка довго лежала на редакційному столі. Вона в мене й зараз. Пишучи ці рядки, я час від часу заглядаю до неї, пересвідчуюся, чи нічого не переплутала.

Мені нікому повернути ці документи: Василь Прокопович Шафорост застрелився з табельної зброї. Такий він знайшов вихід зі своїх бід. Сто других чоловіків знайшли б сто інших варіантів. Він знав лише один, – занадто довго культивував у собі образ батька-героя.

...Це був постріл із війни.

А той годинник не йде. Хоч я знаю, що в будь-який час його механізм можна запустити. Це ж не серце людини...

ЗІНГЕН. Лютий 1999 року

Лютий. Десятого дня у себе в Німеччині Вільгельм Вайбель написав лист-звернення до кобелячан із нагоди 80-річчя з дня заснування районної газети "Колос". Надрукований у нашому часописі, він узяв за душу читачів і був схвально сприйнятий. А про мене годі й казати – чи не вперше за багато років мою журналістську працю було гідно оцінено й визнано публічно.

"Мудрість віку: 80 років "Колосу" в Кобеляках

Якщо ось так, як я, перебувати в осені свого життя, то це справжнє збагачення – зустрітися з людьми іще похилішого віку, які в гармонії з собою, зі своїм оточенням і своїми набутками підійшли, можливо, у лютому 1999 року до святкування власного 80-річчя. Що може подарувати нам така особистість, яка вже готується розміняти 9-ий десяток буття? Чи варто подивитися на обличчя, зоране зморшками власної життєвої історії? Чи варто заглянути в очі, котрі вісім десятиліть бачили нашу спільну історію?

Я сьогодні абсолютно впевнений, що цим престарілим людям варто подарувати і увагу, і час. У першу чергу я маю на увазі тих літніх чоловіків і жінок, з якими доля звела мене в Україні, в Кобеляках, – це подія, яка мене знову й знову збагачує.

Що нам скажете, чому навчите ви, тепер уже 80-річні мудреці нашого народу? Коли ви прийшли у світ, щойно закінчилася 1-а світова війна. Війна, яка забрала 8 мільйонів життів: німецькі окупанти вдерлися 2-го квітня 1918 року в Кобеляки, а через кілька місяців були вигнані. А після війни зрозуміло яка ситуація: голод, холод, розруха.

Політичні зміни, диктатура наклали відбиток на образ народу. Частині громадян це пішло на користь, а інших принизило. З кращих переконань багато цих людей служили своїй системі,

що декларувала високі цілі. А потім – знову страшна війна. Знову переживання та горе випали на долю українців, великою мірою й тих, що були вивезені в Німеччину на примусові роботи. І знову мої земляки-окупанти в Кобеляках: 15 вересня 1941 року сьогоднішні 80-річні були юними й повними надій на щасливу долю, а натомість зіткнулися з тяжкими випробуваннями. Але й німці зазнали горя, і їхні матері втрачали своїх синів, котрі теж молодими безглуздо вмирили на полі бою далеко від батьківщини. Взаємна ненависть і прагнення помсти засліпили нам очі, заставили забути, що ми – діти одного Творця.

Коли закінчилася війна, ті, котрим сьогодні 80, і у вашій, і у моїй державі не покладали рук, аби швидше залікувати рани від лихоліття. На це пішли довгі роки.

І ось знову німці насмілилися з'явитися у Кобеляках. Так, саме насмілилися. З двояким почуттям, – це були радість і страх, – ми ступили 12 липня 1991 року на українську землю не як завойовники, а як посланці миру і взаєморозуміння. Понад усе ми хотіли зустрітися з колишніми каторжанами, аби загладити вину своїх співвітчизників. Ми стали німцями, що вперше прибули сюди без зброї. Наші руки були відкритими для потисків, а серця – для дружби.

І це відбулося якось раптово: багато людей в Україні й конкретно в Кобеляках відгукнулися на нашу щирі ініціативу, і серед них перш за все ті, що зараз стоять на порозі 80-річчя. І хоч тяжкий досвід накреслив глибокі сліди на їхніх лицах, хоч їм довелося страждати й поневірятися, але вони піднялися над особистим і в ім'я своїх дітей та онуків зголосилися на примирення, зустріли нас як гостинні господарі. Мудрість сивин!

Але ми добре розуміємо, що є старі люди, які не можуть перебороти ворожості. Можливо, їм на заваді стають занадто тяжкі спогади. А можливо, вони просто не вірять у наші добрі помисли.

Усім їм висловлюємо таку ж повагу.

Моє заповітне бажання – подарувати цим чоловікам і жінкам свою довіру і наше запевнення: зрозумійте, якщо помиримося ми,

то нашим дітям і дітям наших дітей буде легше жити з рівними правами у спільному європейському домі! Заради цього варто поступитися і образами, і амбіціями, і болем пам'яті.

Проте не тільки люди стають 80-літніми. Нині в Кобеляках святкує цю дату і газета "Колос". Варто задуматися, як тісно переплітається шлях цієї газети з дорогою життя її ровесників! Злети і падіння були постійними сунутниками і людей, і часопису, і журналістам доводилося нелегко маневрувати в умовах політичної диктатури; нині газета потрапила в іншу залежність – економічну. Але попри всі ці негаразди, я бачу в ній і мудрість зрілості, і просвітлене розуміння своєї мети, і виважений підхід до ключових моментів, і палке бажання стати місточком, що з'єднає думи і серця людей.

Щодо налагодження мостів порозуміння між кобелячанами і зінгенцями, то тут "Колос" виконав грандіозну роботу! Без його публікацій дружба між німцями й українцями була б неповноцінною. Людмила Овдієнко, як керівник газети й душа цих публікацій, силою своїх здібностей зробила все, аби ми, представники ворогуючих колись держав, почули одне одного і порозумілися. І я бажаю газеті "Колос" і її редактору Людмилі, а також всьому колективу, щонайбільше благ. Я бажаю "Колосу" і далі сягати вершин мудрості!

Найсердечніше вітання посилають також обер-бургмістр Андреас Реннер і всі громадяни нашого рідного міста Зінгена, передусім, звичайно ж, ті, хто вже хоча б раз подолав довгу дорогу дружби в Україну, в Кобеляки.

Наш подарунок до ювілею – це наше запевнення у дружбі й співробітництві, котрі будуть і далі міцніти й розвиватися. Ми охоче допомагатимемо кобелячанам долати труднощі економічного становлення і це буде не як милість, а як вияв щирої дружньої підтримки.

Спасибі "Колосу"!

Спасибі Людмилі Овдієнко!".

...А вже через два місяці Віллі Вайбель був у Кобеляках.

КОБЕЛЯКИ. Травень 1999 року

Уявіть таку ситуацію. Німці-благодійники привезли в Україну ліки. Безкоштовно. В аеропорту Бориспіль їх чекав автомобіль з Кобеляк. Але спершу треба було дати раду ящикам. Не проблема: у всіх аеропортах світу є візки для перевезення вантажів. І у нас теж. І теж безплатно. Проте знайшлися ловкачі й запросили з німців 2 долари. Не гроші. Але ж із якої речі? Ловкачі теж подумали, що мало і назвали нову суму: 20 доларів. Що це не чесно, їх узагалі не хвилювало. Німці були настільки обурені нахабною обдиралівкою, що взагалі відмовилися від візка і вручну перенесли весь вантаж.

Ось із такого неприємного моменту почався цього разу для Віллі Вайбеля та його друзів Удо Вегенста й Еккехарда Альбрехта візит у Кобеляки.

Згадуючи цей інцидент, Віллі зробив наголос на тому, що його в цій ситуації найбільше вражає:

– Аби у нас подібне трапилося, негідники втратили б роботу, а у вас на них хіба що досваряться пальцем. Тобто, зло процвітатиме й далі, бо побори в малому дають зелену вулицю поборам у великому...

Воно у німців може й так, – подумає читач, – а у нас же все навпаки: з голови рибка...

Звісно, у чужій країні своїх порядків не заведеш. Але у себе вдома Вільгельм Вайбель категоричніший. Пригадую, подібну його реакцію я вже спостерігала в Зінгені. Одного разу хтось із каторжан згадав підприємство, з працею на якому було частково зв'язане його перебування в Зінгені. Цей об'єкт не входив у програму наших відвідин чи екскурсій. Тоді Вайбель із доброти душевної запропонував звозити нас туди власним автомобілем. Але не пощастило. Була неділя, ворота зачинені, а охоронець, що вийшов, відмовився впустити бодай у двір. Даремно Вайбель спокійно, але наполегливо пояснював як це важливо, показував на схвильовану українку, – охоронець відвертався і тупо повторював своє "nein".

Вайбель тоді дуже розгнівався, хоч і стримував у собі емоції. Нам сказав:

– Це питання не стільки культури, як моралі. У нас зазвичай так себе не ведуть. Дуже часто по нахабній поведінці або, навпаки, по звичці терпіти приниження ми впізнаємо людей, котрі довго жили на території Демократичної Німеччини. На жаль, хоч ми і єдина нація, мусимо по-новому звикати одне до одного. І, звичайно ж, боротися з негативними проявами. Ось узяти цей випадок: об'єкт не є закритим, просто охоронець надумано завищив свої права, продемонстрував неповагу й зверхність, чого не можна прощати. Я цього так не залишу.

До теми: у моїй уяві НДР завжди асоціювалася з повним достатком і високим рівнем усебічного розвитку. Але недавно на одній із зустрічей Андреас Реннер розвіяв цю ілюзію. Коли в нього хтось із кобелячан запитав, що дало злиття Федеративної і Демократичної Німеччини, він сказав, як є:

– У плані національному в нас немає розходжень. Але є дуже великі економічні проблеми. НДР, на території якої 50 років будовався соціалізм, стала за цей час відсталою країною. Тепер мусимо кинути туди всі ресурси, аби підняти виробництво і його якість, дати людям хороші заробітки. Але на всю цю реорганізацію та вирівнювання економіки піде не менше десяти років.

Усе пізнається в зрівнянні.

Але повернемося до ящиків. Аби охоронці-молодці з Бориспільського аеропорту знали, як чекають цього вантажу кобеляцькі діти, вони, напевне, б не повелися так негідно.

Це була чергова партія дефіцитного на той час в Україні інсуліну. Наші місцеві ендокринологи знали, що з ним робити, але консультація професора, спеціаліста в галузі лікування цукрового діабету Удо Вегенста виявилася дуже доречною. Гість із Німеччини дав багато практичних порад і медикам, і хворим. Останнім, до речі, він підняв настрій, зізнавшись, що теж має цей недуг. Люди підбадьорилися. Звісно ж, не від такої інформації, – їм сподобалося, що у професора здоровий вигляд, що він веселий і бадьорий. Значить, можна з діабетом

нормально жити й не вважати себе нещасним. Удо Вегенаст це підтвердив:

– Головне – правильно лікуватися, берегтися й не падати духом. У Німеччині люди з цукровим діабетом доживають до глибокої старості.

Досі головною підтримкою Віллі Вайбеля в Кобеляках були його друзі по партнерству та колишні каторжани.

У травні 1999-го до них приєдналися і ветерани війни з села Радянське. Із ними німецькі гості зустрілися біля Дніпра, на місці колишніх тяжких боїв. І порозумілися. І разом випили по чарці за тих, хто тут загинув. І другу – за те, щоб ніколи більше німці й українці не вбивали одне одного. Третя – обов'язкова: за коханих жінок і матерів наших багатостраждальних.

ЛИПОВЕ – ОСТРІВ – КОБЕЛЯКИ. Рік 2000

Колись давно-давно мої батьки вірили, що нерозлучними будуть і на землі, і на небі. Про небо не знаю. А щодо землі, то провідувати їх я їжджу на різні, далекі одне від одного цвинтарі. Щоправда, це в один бік, однією дорогою, унізаною з дитинства дорогими мені назвами: Лохвиця, Андріяшівка, Перекопівка, Ромен, Талалаївка... Ось і щойно звідти. Проїшлася старими слідами, назгадувалася, наплакалася...

А тим часом Кобеляки приймали нову делегацію німців. Цього разу гостей було багато. Удруге прибув обер-бургмістр Андреас Реннер, а щодо Віллі Вайбеля, то навіть важко порахувати, вкотре це він нас навідав. Гості привезли радісну для колишніх остарбайтерів новину: їм ще раз виплатять грошову компенсацію, на це зголосився німецький фонд "Пам'ять, відповідальність, майбутнє". Якщо хтось із цих людей помер (але тільки після 16 лютого 1999 року), компенсацію віддадуть їхнім рідним. Тому й приїхали на зустріч із німцями всі, хто міг приїхати. Це були ті ж люди, що й на аналогічній зустрічі в 1991-ому, але дивилися на гостей уже не похмуро й із підозрою, а щиро і вдячно. Бажаючи виходили на трибуну, щоб сказати від

серця хоч кілька слів. Серед них була й відома в Кобеляках активістка Тіна Попкова. (Я люблю цю жінку вже за те, що вона – ровесниця моєї мами. Тому про неї – окремі сторінки).

...Сидячи в залі й дивлячись на звеселілих колишніх остарбайтерів, я подумала, що мій батько, аби прожив хоч на три роки довше, теж нині отримав би 5000 дойчмарок, як усі, хто змушений був працювати на фашистську промисловість. Фантастична й нереальна для нього сума.

Смерть виявилася реальнішою. І він, і мама вже там, де гроші не мають ціни, де гривні, дойчмарки чи долари – все одно що торішнє пожухле листя...

ОПТИМІСТКА ТІНА ПОПКОВА

Гадаю, люди ще від народження, а не від того, як у кого потім складеться життя, діляться на оптимістів і песимістів. Ось тому одні й у скрутних ситуаціях ніколи не падають духом і посміхаються, хоч їм боляче, а інші навіть мед їдять із кислотою міною на лиці й "дістають" усіх своїми "ахами" та "охами".

Тіна Андріївна Попкова – оптимістка. Навіть усе погане їй бачиться з гарним кінцем, як індійське кіно. Вона вірить у високі ідеали й у чесність політиків. Для неї минуле – святиня, яку гріх топтати. Надто ж ті роки, коли відала в районі шовківництвом і нагороджена за це медаллю "За трудову доблесть". Вона слабо орієнтується в сьогоденному зоряному часі нових українців, а за вірець досі має тих колишніх трударів нашого хлібного краю, в лексиконі яких не було слова "бізнес".

А ще Тіна Андріївна – жінка без віку. Не треба заглядати в її паспорт, – яка різниця, що там написано. Всупереч рокам вона сміється молодо, носить прозорі сукні, шиті ще років 20 тому, кокетливі шляпки, з-під яких золотяться локони, й усе це їй до лица. Вона – істинна представниця прекрасної статі й такою буде завжди.

Тіна Андріївна економить на всьому, тільки не на пресі. Випише кілька улюблених газет і бурхливо реагує на публікації,

з якими не згодна. Вона азартна й недавно виграла в газеті "Голос України" ящик пива, а тепер тратить гроші на те, щоб добитися його доставки. Міжміські розмови з редакцією, чого доброго, перекриють вартість виграшу, але Тіні Андріївні дороге не пиво, а сам факт його отримання. З редакцією "Колоса" у Тіни Андріївни вже 40-річна дружба і як читачки, і як дописувачки. Пише про все, що хвилює її серце, і не ображається, якщо за браком місця якусь кореспонденцію не надрукуємо.

Особисто мені Тіна Андріївна симпатична всіма переліченими якостями. Мене зворушує той добрий, правдивий і трішечки наївний світ, у якому щиро розкошує її душа, далека від заздрощів, злоби та всіляких судів-пересудів, якими часто грішать її ровесниці. Здається, що ця жінка живе просто в іншому вимірі. Якось я спробувала дізнатися, що їй дає сили, з якого джерела вона черпає енергію, аби завжди світитися до людей приязню, і ось тоді-то й переконалася, що оптимістом таки треба народитися, що ця риса характеру – така ж милість Бога як талант, краса, гідність чи благородство.

А народилася дівчинка Тіна – по метриці Костянтина – 1923 року в Кобеляках у сім'ї Єлизавети та Андрія Попкових. До речі, її батьки вінчалися у Свято-Миколаївському соборі, який пізніше, в 37-ому, розрушила радянська влада, аби не був опіумом для народу. А народу потім довгі роки вбивали в голову атеїзм, поставивши на місці звергнутого храму пам'ятник Леніну. Чим це закінчилося – знаєте.

Батько Тіни був старшим від дружини на 10 років, але пережив її на цілих 20. Помер на ногах і якраз на місці колишньої церкви. Можливо, відчуваючи кінець, прийшов сюди як на сповідь. Фронтіві баталії Вітчизняної війни зробили його інвалідом, але жив Андрій Попков із тим самим оптимізмом, який передав у спадок і своїй улюблениці-доньці. Війна по родині Попкових проїхалася як танк по хлібному полю. Андрій Григорович пішов воювати у перших рядах мобілізованих співвітчизників. А коли фашисти окупували Кобеляки й почали вивозити в Німеччину молодь, то в перший ешелон невірних

ків потрапив 16-річний Святослав Попков. Там, у Німеччині, його під конвоем водили щодня на роботу, де змушували виготовляти бомби. І хлопець ризикнув утекти. За це був відправлений у концтабір. Там його знущаннями довели до виснаження, а потім відпустили з довідкою додому помирати.

Як приїхав Святослав у Кобеляки – рідні жажнулися; ходячий скелет. Звістка про те, що з Німеччини повернувся хлопець, розлетілася миттю не тільки по місту, а й по навколишніх селах, і матері, чий діти теж були вивезені в рабство, потягнулися до Попкових. Кожній хотілося розпитати, чи не зустрічав десь її дитини і як воно там у неволі. Хлопець спершу в подробицях усе розказував. Лежав, бо був дуже кволий. А люди все йшли. Тоді він відвернувся до стіни й замовк, бо вже просто не мав сили говорити.

У травні 1943-го прийшла й Тінина черга. Забирали молодь біля тодішнього Народного Дому. Останнє, що відбулося в очах дівчини, коли саджали на підводи: брат Святослав уголосо ридав, прихилившись до телефонного стовпа. Знаючи, що таке неволя, він був переконаний: сестра там не виживе.

Справді, в сім'ї Тіна росла татовою пестункою і мало що вміла робити. Вдома її жаліли, а у ворогів працювати довелося поволячому. Всіх дівчат розподілили по господарях на місця, що звільнилися: попередні невірні або померли, або похворіли й були відіслані додому. Тут виявилось тяжче, ніж на заводі, де хоч вихідні давали. Коли Тіна, котрій доводилося не присідати з 4 ранку до пізнього вечора, плакала й просила відпочинку – господиня сердито зауважувала, що корови, свині, індики та гуси, яких годувала дівчина, їсти хочуть що в понеділок, що в неділю – без вихідних. А крім роботи в сараях, було ще безліч обов'язків по дому й на городі. У господарстві Шютте тримали 12 корів, 56 великих і малих свиней (чотирьох годували для фронту), безліч птиці й кролів. Трудилися, щоправда, і самі господарі та їхні діти, але найтяжче припадало на руки дармової сили. Так Тіна, котра до цього мала лише одну практику в полі – разом з однокласниками збирала колоски пшениці під Кунівкою, навчилася і снопи в'язати, і молотити.

Доки Тіна поневірялася на чужині, радянські війська звільнили Кобеляки, і її брат Святослав Попков, набравшись на цей час сил, добровольцем пішов разом з армією на фронт. Сім'я зберегла півтора десятка солдатських трикутників, на яких, крім штемпелів польової пошти, ще й позначки військової цензури. Святослав писав мамі часто, знаючи, як тяжко їй одній: чоловік і син на фронті, дочка в неволі. Скупі листи, в яких абсолютно нічого про війну. І нічого – про смерть, яка ішла за ним по п'ятах. Тільки синівська турбота і любов. Кожен листочок, у більшості написаний олівцем, починається лагідним: "Здрастуй, моя дорога мамочко!" і обов'язково закінчується гарячим привітом бабуні Жені. Тільки у двох листах емоції хлюпнули через край: 4 січня 1945 року Святослав із якимось дитячим відчаєм написав: "...я тебе прошу лише одне – пришли своє фото, бо я дуже скучив", а двома днями пізніше похвалився, що нагороджений орденом Червоної Зірки і приклав вирізку з газети, де про це надруковано. 10 січня він знову пише мамі, дякує за два отримані листи і знову нагадує про фото. 26 січня Єлизавета Митрофанівна нарешті сфотографувалася й повідомила синові, що як тільки знімки будуть готові... Цей її лист повернувся в Кобеляки на Ярмаркову, 5 із поміткою "адресат вибув": 1 лютого 1945 року Святослав Попков загинув.

Йому не було й 20. Смерть сина підточила здоров'я Єлизавети Попкової, і вона померла на 50-ому році життя. Лишилися пожовтілі трикутники, політі її сльозами. Де писано чорнилом – плями кольору чорного горя. Тепер ці листи зберігає Тіна Андріївна і за себе, і за матір, і за батька.

Після війни її життя склалося так, що головною радістю стала робота. Непосильна фізична праця в неволі далася взнаки: довго боліла й не згиналася рука, а через пошкоджену ногу почала накульгувати. Заміж не вийшла...

Напевне, в неї бувають і сумні дні, і гіркі години, і пекучі сльози. Але про те знає тільки вона сама – така мужня і така захищена в цьому світі – оптимістка Тіна Андріївна.

МОЯ МАМА ПАРАСКОВІЯ КУРОЧКА З ПОДРУГАМИ

с. Липове, 1935 рік.

Берлін, 1941 рік.

Тельтов, 1943 рік.

Тельтов, 1943 рік.

*Мама-школярка (у першому ряду ліворуч). с. Липове Чернігівської
(на той час Сумської) області.*

Моя мама до війни...

...й після, 1948 рік.

Знімки з документів, виданих моїм батькам у неволі.

*Мої батьки Паша
й Микола Овдієнки.
Тельтов, 1943 рік.*

*Випускний курс Гадяцької педшколи (Полтавська область).
Другий ліворуч у третьому ряду – Микола Олександрович Овдijenко. 1941 рік.*

Мама. Райнау, 1943 рік.

Батько. Австрія, 1945 рік.

*Ми з сестрою все ділили на двох,
і навіть ляльку.*

З мамою в липівському садку.

*Микола Овдієнко.
1947 рік.*

*З мамою і її братом, дядьком
Яковом. 1951 рік.*

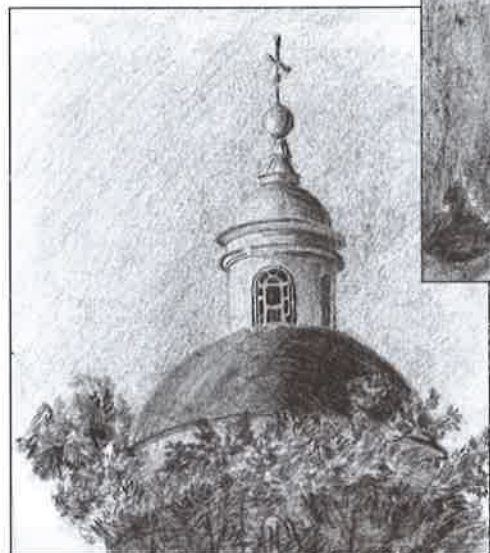

*Педагогічний колектив Новогребельської семирічки.
У першому ряду крайній справа – Микола Овдієнко. 1953 рік.*

*Мій батько (третій справа) серед учителів і учнів.
с. Нова Гребля, 1955 рік.*

МАЛЮНКИ МОГО БАТЬКА

У Зінгені колишній українець підійшов до мене, але не зміг висловитись, забув свою мову...

Вільгельм-Йозеф Вайбель на полтавській землі.

У Кобеляках цвітуть каштани. Значить, приїхав Віллі Вайбель.

З ветеранами.

Перекладачка Олена Данилюк (праворуч).

*Віллі Вайбель з обер-бургомістром Андреасом Реннером (праворуч).
Обидва – почесні громадяни Кобеляччини.*

Німецькі гості в Опішні з професором Олесем Пошивайлом.

Володимир Чернявський (праворуч) із гостями.

Перші дружні обійми. Віллі Вайбель і Володимир Огійчук, 1991 рік.

Прогулянка по Дніпру для гостей із Зінгена.

Колишній фронтвик, громадський діяч Зінгена Курт Вольф.

КОБЕЛЯКИ. Рік 2000

Для багатьох кобелячан головні події цього року асоціюються із землетрусом. Як на мене, балів на 10 за шкалою Ріхтера. Ні, землю з-під ніг не вибило. Але в плані руйнування людських душ і стосунків було завдано великої шкоди. А офіційно це називалося всього лиш зміною влади: після майже 10 років керівництва районом пішов у відставку Володимир Чернявський. Узагалі, це був час масових кадрових перетрубацій по всій Україні: так вдруге обраний Президент Леонід Кучма карав очільників областей та районів, чий електорат на виборах проголосував "неправильно", тобто, не за нього.

Я шанувала Чернявського за його демократичність (як редактор, мала повну свободу для творчості), уміння дослухатися до людей і гуртувати навколо себе не прислужників, а прогресивних однодумців. Тому завжди казала, що наш район тримається на порядності голови. Не буде цієї опори, цього орієнтиру – стануть у пріоритеті діаметрально протилежні поняття і цінності.

Мої погані передчуття справдилися. Але говоритиму зараз лише про партнерство. А воно стало нагадувати обезкровлений організм: життя ніби й теплиться, але немає ні бажання, ні енергії. Справа в тому, що, передаючи наступнику свої керівні повноваження, Чернявський передав і право вирішувати стратегію і тактику партнерства, оскільки воно з нашого боку носило не приватний, а офіційний характер. І відразу ж зникла рівновага, баланс, який утримували з одного боку Володимир Чернявський, з іншого – Віллі Вайбель. Чисто в людському плані вони доповнювали один одного, і це працювало на досягнення спільної мети. І ось тепер відчулося, як багато важить людський фактор і як багато може втратити справа, не підкріплена душевною чутливістю і добротою. І як іноді важко замінити того, хто вмів своєю енергетикою наснажувати й консолідувати. Словом, дружні взаємини із зінгенцями ще трималися в польоті, але вже на одному, німецькому, крилі, бо наше "крило" не мало ні енергетики, ні організованості. І в повітрі запахло прохолодою.

КОБЕЛЯКИ. Рік 2001

На кошти, зібрані зінгенською спільнотою, уже на початку року було повністю перекрито дах інфекційного відділення Кобеляцької райлікарні. Головний лікар Іван Супруненко дбайливо розпорядився фінансовою допомогою німецьких благодійників.

Улітку подивитися на ці приємні зміни приїхали Віллі Вайбель, Ернст Шлосар, Карл Доль, Карлхайнц Шварц і Еккехард Альбрехт. Особливо цікавилися, як використовується медичне обладнання, доставка котрого їм так важко далася у травні 1999-го. Виявилося, що все активно експлуатується, має доглянутий вигляд. Віллі Вайбель не стримався й сів за кермо подарованої німцями в тому ж таки позаминулому році "швидкої допомоги". Завів, послушав як чітко працює мотор і задоволено посміхнувся: "Gut!".

Німці радо повідомили, що знову привезли інсулін. І з прикрістю додали, що знову його не довезли до Кобеляк. Десь розмитнюється. Віллі навіть невесело пожартував:

– Я вже починаю звикати до ваших бюрократичних перепон. Вони стимулюють до боротьби за виживання. Чого доброго, мені їх не вистачатиме вдома...

А ще Вайбель із притаманною йому делікатністю нагадав: час би вже визначити нові напрямки партнерства, не зациклюючись на лише історичних спогадах...

Справді, етап примирення – вже пройдений етап. На ньому зінгенські німці щедро розплатилися не за свої гріхи. Грати далі ролі винуватців і жертв – лише принижувати чужу й свою гідність.

ЗІНГЕН. Рік 2003

Виповнилося 10 років із моменту підписання угоди про партнерство між Кобеляками й Зінгеном. У нас із цього приводу урочистостей не було, а ось німці порахували за потрібне відзначити дату. У Зінген на святкування поїхала кобеляцька де-

легація на чолі з головою райдержадміністрації Олександром Копельцем. У подарунок повезли й нашу газету "Колос", випуск якої був повністю присвячений ювілейній даті. Тут було багато спогадів (за 10 років накопичилася ціла історія) і багато надій на майбутнє в плані дружби й співробітництва.

Особливо значимою здається мені стаття Володимира Чернявського. Що вона конкретна й аналітична – це одне, а крім того, думки автора перегукнулися з думками Віллі Вайбеля, висловленими тут у нас позаторік: треба розширювати рамки співробітництва. "Ми багато хотіли, – пише Володимир Чернявський. – Ми прагнули встановити контакти співпраці в різних галузях економіки, культури, освіти, наблизити рівень нашого життя до рівня цивілізованої Європи. Але нам у цьому плані мало вдалося. І зовсім не через невміння. Біда в тім, що наша економіка не адаптована до європейських стандартів і перестрибнути через цей бар'єр виявилось не під силу. Тут проблеми і цін, і митниці, і різних галузевих дозволів і багато всякої нашої бюрократії, яка не просто гальмує, а знищує задумане".

На жаль, це так. Спроба інтегрувати Кобеляки в Європу (а от би втерли носа державним інституціям!) не вдалася.

Зінгенська газета "Південний кур'єр" теж багато місця відвела публікаціям про урочисту подію і приїзд кобеляцьких гостей. У ній, як і в "Колосі", віддавалося належне заслугам основоположника партнерства Віллі Вайбеля, розповідалося про те, як міцніли двосторонні зв'язки і які тепер у них перспективи.

Та невдовзі виявилось, що перспектива в зінгенців саме з цією командою – нульова, позаяк грянула чергова перетрубація і районну державну адміністрацію очолив Анатолій Таранушич.

Є така поговорка: нове начальство завжди гірше від старого. Наскільки ця усна народна творчість правдива, я мала можливість дослідити на практиці, адже за 37 років журналістської діяльності в Кобеляках (16 із них – на посаді головного редактора газети) була свідком "пришестя" дванадцяти перших осіб району. Так ось: теорія "гірше старого" у нас спрацьовувала чітко через раз. Якщо це містика, то пояснити її можна хіба що

так: і в Бога, і в Лукавого є на землі своя квота і тверда домовленість про почерговість допуску своїх людей до влади.

Анатолій Таранушич – людина явно від Бога (як, до речі, й Олександр Ісип, котрий уже друге десятиліття керує містом). Його прихід поклав край темному царству, де панували закони підступних замислів, шантажів та інтриг, де боязких тримали у страхові, непокірних – у немилості, а підлабузників та нашіптувачів – у стані активної діяльності.

Я б і не ворушила цих неприємних спогадів, аби не одна болюча обставина: якраз тоді несподівано перестала відчувати досі завжди рівне й доброзичливе ставлення до себе Вільгельма Вайбеля. Це було так явно, що не виникало жодних сумнівів: щось трапилось. Незнання мови не давало можливості порозумітися віч-на-віч, дошукатися причини прикрої метаморфози. І тому я, не відчуваючи за собою ніякої провини, просто мовчки віддалилася. Якщо таким чином хтось хотів зробити мені велику кривду, то він досягнув мети, хоча й узяв на душу гріх. Із приходом Анатолія Таранушича, моральна обстановка в районі стабілізувалася. Тож, усе ніби вирівнялося, мої дружні стосунки з Вайбелем відновилися, але великий знак запитання, – що ж то було? – для мене досі зависає у повітрі й усе ще болить.

ПРОТЕЗ ДЛЯ АФГАНЦЯ

Німців легко звинуватити в багатьох наших бідах: розбомблені міста, спалені села, закатовані люди, вбиті солдати... Усе це сліди фашизму, якого німецька нація, до речі, зреклася і за безчинство якого попросила вибачення в половини Європи. І сотням тисяч колишніх остарбайтерів сплатила компенсацію за примусову працю.

Але німці аж ніяк не винні в бідах молодого чоловіка із села Радянське Кобеляцького району Юрія Богомаза. Не вони послали його в Афганістан. Не вони в нього там стріляли і зробили інвалідом. А проте саме до них звернувся Юрій за допомогою і отримав її, бо в Україні його "не почувли". Це сором на-

шої держави, – не подбати про таких людей, залишити їх наодинці зі своїми бідами і при цьому декларувати високі принципи гуманності.

Ось що розповідає Юрій Богомаз:

– Я – українець, народився і виріс серед мальовничої полтавської природи. Зовсім на іншу землю закинула мене доля під час служби в армії: виконував інтернаціональний обов'язок. Тяжкий слід залишила в серці ця війна: у 20 років зробила мене інвалідом. Додому я повернувся на протезі замість лівої ноги.

Сьогодні колишні афганці практично наодинці зі своїми проблемами. Частина з них нам розв'язати не по силі й не по кишені. Про мою біду, точніше – потребу в зручному протезі, знав наш сільський голова Володимир Горбенко. Під час однієї із зустрічей із німецькою делегацією він передав Віллі Вайбелю офіційного листа з проханням посприяти у придбанні протезу для інваліда-афганця.

Час ішов. Відповіді не було. І я вирішив, що шансів отримати допомогу в мене вже немає. Та одного разу задзвонив домашній телефон, і я не повірив тому, що почув. Телефонували із Зінгена, щоб пересвідчитись у правдивості написаного, уточнити деякі деталі. Я все підтвердив.

Згодом було ще кілька розмов. Мене просто вражала пунктуальність німців, їхня обов'язковість і доброзичливість. Вони до дрібниць обговорили кожен момент: куди краще переказати кошти, чи зможу поїхати в Полтаву і т. ін. Усе це я переповідав сільському голові, і ми з нетерпінням чекали, що буде далі.

А невдовзі гроші справді надійшли. На Полтавському протезно-ортопедичному об'єднанні виготовили протез на замовлення вартістю 10 тисяч гривень. Звичайно, ми з мамою ніколи б не назбирали такої суми з наших пенсій.

Я повернувся до активного життя. Але не минає і дня, щоб не згадав вдячним словом Віллі Вайбеля, доброта якого не знає кордонів, і всіх невідомих людей, які в далекій країні пройнялися милосердям до мене, українця.

ЗІНГЕН. Рік 2004

Вільгельму Вайбелю – 70. Ця подія в Зінгені була відзначена урочисто й сердечно. Вшанування відбулося в історичній каплиці Святої Терези, за збереження якої ювіляр боровся роками. Сьогодні вона – символ німецько-французького примирення, пам'ятник миру.

Як повідомила зінгенська газета "Південний кур'єр", редагована Гудрун Траутман, яка також не раз відвідувала Кобеляки, кульмінаційним моментом свята було вручення Вільгельму Вайбелю ордена Федеративної Республіки Німеччини "За заслуги", – так високо Президент Йоганес Рау оцінив вклад свого співвітчизника у налагодження взаєморозуміння між колишніми воюючими народами. Нагороду вручав обер-бургомістр Андреас Реннер. Ювіляр почув багато схвальних слів на свою адресу.

Шкода, що до цих вітань не могли долучити свої голоси сотні кобелячан, для яких Вільгельм Вайбель став уособленням та взірцем доброти і справедливості. Але хіба не їхню волю виконав ще в 1995 році Президент Леонід Кучма, нагородивши Вільгельма Вайбеля українським орденом за безприкладну на той час миротворчу діяльність?

КОБЕЛЯКИ. Рік 2005

Виступаючи на офіційній зустрічі з владою нашого району й міста, Віллі Вайбель не приховував свого розчарування в тому, що програма партнерства між Зінгеном і Кобеляками за роки, що минули, не реалізована в тому широкому аспекті, який був задуманий ним на початку співпраці. Ряд запропонованих німецькою стороною проектів, що посприяли б, на його думку, відродженню місцевого виробництва, не знайшли у нас гідної підтримки. Звичайно, головну причину, що стала гальмом, можна зрозуміти: в маленькому районі важко було започаткувати щось нове, якщо вся країна жила хоч і з новими гаслами, але в старому режимі. Тому і Віллі Вайбель, і президент Рота-

рі-клубу міста Зінгена Петер Генслер висловили глибоке задоволення помаранчевою революцією в Україні, яка дає надію на по-справжньому демократичні зміни в нашій державі.

Говорити про своє розчарування Віллі Вайбелю було нелегко, адже він знав, що від нього, як гостя, критики не чекали. Проте й тут не зрадив сам собі: передусім – правда.

Значно приємнішими для німецького гостя стали зустрічі з українськими людьми.

"ВІЛЛІ ТА ІВАН ПОБРАТАЛИСЯ"

Людей ріднять не тільки кровні узи. Буває, що чужа-чужина стає тобі за брата чи сестру в найкритичнішу в житті годину. Точнісінько як у історії, про яку піде мова...

...Іван Коваленко знав про Вільгельма Вайбеля рівно стільки, скільки знає про нього кожен пересічний мешканець нашого міста: що це німець, який займається миротворчою діяльністю і вже більше десяти років здружує кобелячан зі своїми співвітчизниками та ініціює надходження із Зінгена гуманітарної допомоги. Ця інформація хоч і була важливою, однак в особистій долі нашого Івана ніякої ролі не відігравала.

А Вільгельм Вайбель про Івана Коваленка взагалі не знав нічого. До того дня, коли в Кобеляках до нього підійшла тендітна жіночка з двома дітками й розповіла про нещастя, яке спіткало її родину. Так німець довідався, що є на цьому білому світі 33-річний Іван Коваленко, над яким нависла смертельна небезпека. Врятувати молодого чоловіка могла лише термінова операція з трансплантації нирки.

Навіть далека від медицини людина знає, що це таке: потрібен донорський орган і багато грошей. Дуже багато.

Половина проблеми відразу відпала: Іванова сестра Алла Маник готова була поділитися власною ниркою. А ось потрібної суми родина зібрати не могла.

Уявіть увесь трагізм моменту: близька людина, ризикуючи здоров'ям, віддає частинку себе самої (чи може ще існувати на

світі дар, рівнозначний цьому?!), але немає якихось нещасних папірців із грошовими знаками – і ціна героїчної самопожертви зводиться до нуля.

Ось тоді Лариса Коваленко, дружина хворого, і ризикнула звернутися до Вайбеля, котрий якраз приїхав у Кобеляки.

– Це дуже непросто – просити. І боляче, і соромно. Але коли опиняєшся перед вибором: віддати чоловіка на поталу смерті чи врятувати – такі поняття, як сором, просто нівелюються, стають другорядними, бо є головна ціль. Та й потім... Можливо, до когось іншого я б і не наважилася підійти, але Віллі Вайбель – людина, яка переймається чужими болями; він уже стільки добра зробив кобелячанам, що став своїм серед нас. Ось тому я вдихнула глибоко повітря й перепинила його біля Будинку культури, – з хвилюванням згадує Лариса.

А у Віллі Вайбеля ось які враження zostалися:

– Наша розмова з Ларисою тривала в межах п'яти хвилин. Я слухав перекладача, але очі цієї гарної жінки мені говорили більше, ніж слова. У них я побачив страх і розпач. Я відчув, що вона доведена до відчаю і що бачить у мені останню надію. Проте пообіцяти нічого не міг. Більше того, навіть майнула думка, що я з цим не впораюся. Розумієте, у своїй країні я людина середніх статків і не можу виступати меценатом чи спонсором. У мене був лише один шлях: оголосити в Зінгені збір пожертв. Але де гарантія, що люди відгукнуться? Тобто, я поїхав додому з великими сумнівами. І там доля Івана не виходила в мене з голови. Через три місцеві газети я звернувся до земляків, розповів цю історію. Якраз із Кобеляк підоспіла фотографія сім'ї Коваленків. Я хотів, щоб наші люди самі побачили обличчя тих, хто чекає від них підтримки. І це мало великий ефект: абстрактне стало конкретним. Підключилися й журналісти. Вважаю, без преси не було б шансу. Дуже важливе те слово, яке йде не від руки, а від серця. Отже, почався збір коштів. Я боявся лише одного: що не встигнемо.

Встигли. П'ять тисяч євро (якраз половина суми, потрібної на операцію) із Зінгена не запізнилися. Тим часом і кобелячани

не дримали. Від 10 грудня 2003 року, коли в районній газеті "Колос" з'явилося проникливе звернення до земляків завідуючого райполіклінікою Валерія Коробейника, люди почали приносити прямо в редакцію гроші на операцію Івана Коваленка. Приносили по гривні, по три, по десять, дехто – трохи більше... Збирали всіма вулицями, всіма селами. І прізвище кожного добротворця було названо в газеті. Із номера в номер журналісти "районки" коментували ситуацію й уповали до людського милосердя. Таким чином редакція з великою радістю передала Коваленкам цілих 10 тисяч гривень. Децима коштів зібралася й на відкритому для Івана Коваленка рахунку. Отак гривня до гривні й склали необхідну суму. І слава Богу, бо стан хворого вже перейшов критичну межу. Тим часом почалася весна 2004 року...

16 березня Іванові Коваленку робили довгу і складну операцію в центрі трансплантації клінічної лікарні в місті Запоріжжі. Далі був важкий шлях реабілітації.

Минув рік. І знову в Кобеляках зацвіли каштани. І знову в місто приїхав Віллі Вайбель. Цього разу в програмі його візиту була й зустріч із сім'єю Коваленків.

Як готувалася до цієї події вся Іванова рідня! Разом стяглися на багатий стіл, запашним короваем зустріли дорогу людину. Віллі Вайбель уже знає, що таке українська традиція: самі можуть перебиватися з хліба на воду, а для гостя в домі – всі щедроти. Такий ми народ: є – віддамо останнє, немає – позичимо, а гідності доброго господаря не втратимо.

Синіми пролісками цвіли щасливі Ларисині очі. Дітки Сашко і Яна були по-дорослому зосереджені. Іван хвилювався, його сестра Алла, попри перенесену операцію, виглядала красунею. Усім хотілося говорити, висловлювати почуття вдячності, і Валерій Коробейник, на якому лежали обов'язки перекладача, не мав ні хвилини перепочинку. Келихи підіймали за здоров'я Івана, за добре серце Віллі Вайбеля, за сестринський подвиг Алли, за мужність і самовідданість Лариси...

Хтось скаже: рідних можна зрозуміти, вони рятували своє, кровне. А німець? Він же тут – чужий!

У тому-то й справа, що людей ріднять не тільки кровні узи. Трапляється, що й чужа-чужина стає тобі за брата. Точнісінько як у повіданій історії...

* * *

Були в цьому 2005 році ще два моменти, які засвідчили, що німці своїх слів на вітер не кидають.

Перший: у жовтні кобеляцькі діабетики отримали чергову партію інсуліну, а разом із ліками й сумну для них звістку: ця акція, вочевидь, остання, позаяк уже втратила свою актуальність. Коли німці її започатковували, в Україні був дефіцит інсуліну, а нині його справно постачають лікарням вітчизняні виробники. Але хворі знають: різниця між вітчизняними й імпортними ліками є, і не на їхню користь.

Другий: у Кобеляки прибули два пожежні автомобілі марки "Мерседес-Бенц" із повним комплектом спорядження. Ці супер-машини передали з рук у руки нашим вогнеборцям заступник коменданта пожежної частини міста Зінгена Вольфганг Веркмайстер і відповідальний за техніку Вільгельм Кайнер. Найкопіткіша місія – домовлятися про доставку автомобілів і оформляти всіляку документацію (відомо ж, скільки в нас при цьому зайвого формалізму й тяганини) – випала Володимирові Чернявському, і він, як завжди, сумлінно з усім упорався.

Проте вже було зрозуміло: зв'язки видихаються і все більше стають односторонніми. Район звично отримував гуманітарну допомогу з Німеччини, звично дякував і звично чекав нової. Процес затягнувся. Ми забули, що слово "партнер" зобов'язує до дії, що для німців воно не в застільному "будьмо!" (до якого в нас здебільшого все зводиться), а в спільній справі та її результатах.

Хоча є об'єктивна причина: після Володимира Чернявського в нас у районі тричі змінювалася влада і її лідери елементарно не встигали докласти до розвитку партнерства ні рук, ні серця. Може, й були в них свої плани та проекти, але лишилися нереалізованими. Словом, якщо дружба – це вогнище, то в ньо-

го необхідно було негайно підкинути дрівець, або хоча б хмизку. І німці це зробили, запросивши в Зінген кобеляцьку владу на чолі з Олегом Решетилом.

Напевне, мені ще раніше треба було б повідомити, що в Кобеляцькому районі вже знову новий очільник, інакше читач не зрозуміє, звідки взявся Решетило. Він прийшов на хвилі політичних змін.

А взагалі в Україні відбулася помаранчева революція: Майдан, вибори, перемога демократичних сил. У тій перемозі був і мій щирий голос. Водночас я була категорично проти того, щоб прогрес породжував регрес. Поясню. Коли Віктор Ющенко був кандидатом у Президенти, то обіцяв, у разі своєї перемоги, формувати кадри на місцях виключно на основі трьох "п": порядність, професійність і патріотизм. Про четверте "п" – партійність – він і не заїкався. Наразі воно стало стержнем кадрової політики Президента Ющенка. Багатьох порядних, професійних і патріотичних, але "чужих", він замінив бездарними, але "своїми". Конкретно для нашого району відставка Анатолія Таранушича була регресом. Дуже шкода. Хоча шкодувати мав би Президент, адже кожного разу, віддаючи портфелі в невмілі руки, а вирішення людських долі у холодні серця, він дискредитував, передусім, себе в очах народу. Бо народу важко зрозуміти, чому найвпливовіша в країні особа свідомо формує свою команду на низах із посередностей (чи не тому, що вони – на букву "п"?), ігноруючи авторитетних і яскравих особистостей.

ЗІНГЕН. Серпень 2006 року

Німці уже в перший день вразили гостей приємним сюрпризом: відкрили вулицю, яка носить назву нашого міста. І пообіцяли, що вона стане окрасою Зінгена. А у відповідь почули, що в Кобеляках буде закладено Зінген-парк [відтоді минуло два роки. Де він? – Л. О.]

На офіційному прийомі обер-бургмістр Олівер Ерет згадав добрим словом тих, хто і в Зінгені, і в Кобеляках "взяли на себе

складне будівництво мосту дружби через криваві рови, що залишилися в спадок від війни", наголосив, що його попередники-обер-бургмістри з честю впоралися з узятим на себе обов'язком сприяти розвиткові дружби, а різні верстви зінгенської спільноти надали українцям гуманітарної допомоги на суму 500 тисяч євро.

Плани співпраці на перспективу було частково обговорено в Зінгені, а решту сторони домовилися перенести на зустріч наступну, що мала відбутися буквально через місяць – уже на землі кобеляцькій. Прозвучало, що приїде і Віллі Вайбель. Але, як він вирішив сам, це буде його остання мандрівка в Кобеляки – спеціально для того, аби попрощатися з друзями, яких має у наших краях дуже багато. А вже з 1 січня 2007 року справами партнерства в Зінгені займатиметься Петер Генслер.

...Ми любимо говорити, що незамінних людей немає. Але вдаючись до методу зрівнялівки, самі ж і спростовуємо цю аксіому. Ну, хто може замінити Віллі Вайбеля? У кого ще буде в грудях дві душі, одна з яких би належала йому, а друга – каторжанам?

СПОГАДИ, РОЗДУМИ, КОМЕНТАРІ...

Це ж треба, несподівано натрапила на старий записник, датований 1995 роком! І як я його досі не знищила, рятуючи шухляди письмового столу від стихійного засилля всіляких паперів? Радію, що блфкнот уцілів, адже в нього я в Зінгені занотувала все, що зачіпало за серце. Записувала і в офіційних кабінетах, і на вулиці, і в машині, і в гостях, і навіть підіймаючись сходами. Через це подекуди й не впізнаю свого почерку: літери, як і враження, набігали одна на одну.

Із трепетом перевертаю листки. Майже всі сторінки перекреслені навхрест. Значить, ці нотатки я вже використала в газетних публікаціях. І все ж натрапляю на децицю, якій тоді або не надала значення, або зумисне обминула, щоб пізніше повернутися й осмислити...

Є смішне. Наприклад, коли ми гостювали в напрочуд хазяйновитого фермера Екехарда Льоля, його дружина зізналася, що ніяк

не збагне, в чому суть нашого тосту "на коня". Ми почали навперербій пояснювати. Усе одно – nicht ferschtehen. Тоді Василь Котляр, пригасивши в очах веселі бісики, серйозно сказав: "На коня" – це тост, яким завершується кожне українське застілля. Водночас він є приводом для того, аби випити ще й "на дорогу", "на посошок" і т. д. Словом, ще дужче заплутав жінку. А ми наредготалися.

Власне, смішна тут хіба що гра слів і національних побутових символів. Насправді ж маємо причину для сліз. "У вас багато п'ють", – констатують щоразу гості-зінгенці, прощаючись із хлібосольними кобелячанами. У себе вдома ці німці можуть за келихом сухого вина цілий вечір бесідувати. А в нас їм такої розкоші ніхто не дозволить. У нас хто не вип'є кожну повну чарку, той або падлюка, або не freund і не товариш.

Німці хочуть дружити, тому поза волею стають заручниками застіль. Нічого страшного, за тиждень гостювання не зіп'ються і, повернувшись у свою Faterland, заживуть, як і раніше, тверезо й діловито. Та й хіба їх тут споювали? Просто пригощали в культурному товаристві, при хорошій закускі, фірмовою горілкою. А як у нас повсюдно п'ють насправді, німцям і не снилося. Унаслідок маємо статистику: в Україні через алкоголізм щорічно помирає 40 тисяч людей, 4 тисячі з них – отруївшись неякісним питвом. А на підході ще ціла армія деградованих – 800 тисяч офіційних хронічних алкоголіків. Найстрашніше ж те, що схожими на батьків ростуть і діти. Недавно Всесвітня організація охорони здоров'я оприлюднила вражаючу інформацію: українські підлітки й молодь споживають спиртного найбільше у світі в порівнянні зі своїми ровесниками з інших країн. Хіба це не свідчення того, що вимирання українців іде на генетичному рівні і є національною небезпекою для держави? Укорінюється те, чого не було зроду: діти стають залежними від пива. А на українських телеекранах реклама цього напою стає все масштабнішою і в прямому розумінні зомбуючою: хтось на знищенні власного народу заробляє мільйони.

Гортаю блокнот далі. Ось чергова не закреслена сторіночка: вразило те, що немолода німкеня поставила знак рівності між

радянськими й німецькими солдатами в оцінці їх морального обліку. Мовляв, "що ваші, що наші" однаково кривдили мирне населення на окупованих територіях. Обер-бургомістр пояснив: дві дочки цієї жінки й вона сама були згвалтовані червонозоряними, коли ті весною 45-го ввійшли в Німеччину, ось тому й судить так категорично.

Звісно ж, ні про яке порівняння не може бути й мови: у XX столітті звірства фашистів не мали аналогу. Однак ця інформація тоді стала дошкульним ударом по моїй вірі в незаплямований образ радянського воїна-визволителя. Я його з дитинства ототожнювала з образом Георгія-Переможця на бабусиному іконостасі (бабуся, до речі, завжди вміло заповнювала прогалини в моєму піонерському вихованні уроками православної віри. Про Георгія вона казала: ось побідносець, він по-справедливості карає ворогів). Тож "мій" визволитель, навіть палаючи почуттям помсти, не міг безчинствувати.

Але справжній шок ще був попереду. Кількома роками пізніше мені потрапила до рук книга "Гриф секретности снят" (Москва, Воениздат, 2000), – не пафосне художнє читиво, а голі факти, статистичні дослідження, витяги з рапортів, донесень, наказів і актів. Словом, цілий пласт "невідомої війни" і гіркої правди про війну, яку радянська пропаганда так довго замовчувала й ховала від свого народу. Виявляється, поруч з істинними героями й патріотами, котрі безприкладними подвигами здивували весь світ, були сотні тисяч (!) зрадників, панікерів, дезертирів, перебіжчиків, мародерів і насильників, яких породило воєнне лихоліття. Масштаби й глибину такого масового морального падіння, не зафіксованого в жодній із країн, окупованих гітлерівцями, один історик пояснив впливом двох передвоєнних десятиріч, упродовж яких у Радянському Союзі процвітав сталінський режим і в суспільстві знищувалися всі норми моралі та права, всі уявлення про честь і гідність.

Ось лише кілька фактів злодіянь сталінського комуністичного режиму:

- Тільки із серпня 1932 року по грудень 1933-го на виконання закону "За кражу и расхищение колхозной собственности" було арештовано й засуджено 125 тис. людей, 5400 – розстріляно.
- В Україні з голоду, спричиненого сталінським геноцидом проти народу, померло 3,5–4 млн. людей.
- У 1937–1938 роках НКВД арештувало 1 млн. 345 тис. людей, 681 тис. із них було розстріляно, 115 тис. загинули на допитах і в таборах.
- Рекордним став 1940 рік: репресовано 2 млн. 300 тис. Саджали за 30-хвилинне запізнення до верстата, за зламне свердло, за те, що далекий родич з-за кордону з дурю прислав листівку до свята, за невиконання трудовнів...
- На початок війни в таборах ГУЛАГу перебувало 1 млн. 900 тис. засуджених, 462 тис. – у тюрмах, 1 млн. 200 тис. – на спецпоселеннях. А взагалі перед війною (1934–1941 роки) за ґратами побувало 6 млн. радянських людей. Далеко не кожна європейська країна мала доросле населення такої кількості. Про це й пісня була написана: "Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек".
- За неповні 4 місяці війни, із 22 червня по 10 жовтня 1941-го, за вироком військових трибуналів було розстріляно 10201 воїна, а всього за роки війни засуджено 994 тис. військових, з них 157593 розстріляно. Це – 10 дивізій.

Може, краще б цього не знати. Знання примножує печаль, – сказав хтось із великих. Справді, сумно розвінчувати ідеали. Але хочеш знати істину – будь готовий до потрясінь.

А щодо образу воїна-визволителя, то він однак не зблід у моїй уяві. Просто перестав бути збірно-монолітним, узагальнено-показовим. Він, навпаки, набрав конкретних, виняткових рис, і я його ще сильніше полюбила.

Ще одна сторіночка-пам'ятка. Вона зберігає трепетне. Висловлюючи жаль із приводу того, що українським остарбайтерам було в Зінгені й холодно, і голодно, Вільгельм Вайбель водночас попросив нас із розумінням сприймати політичні умови,

які тяжіли тоді над його земляками, тобто, мирними мешканцями міста. Вони не могли істотно поліпшити життя каторжан, адже існували накази фашистської влади, за якими кожного німця, що виявив жаль чи співчуття до депортованих, чекала кара. Та навіть попри всі страхи, люди інколи переступали заборони й діяли так, як їм підказувало серце: співчували, жаліли, закохувалися... Прикладів багато. Одні – лише короткі епізоди. Інші...

БАТЬКО – УКРАЇНЕЦЬ, МАТИ – НІМКЕНЯ

Живе в Кобеляках Семен Іванович Чепіжний. Простий чоловік, нічим не видатний, відомий хіба що в тісному колі своїх близьких та знайомих. Тож і біографією його ніхто не цікавиться. Семен Іванович певне й сам уже почав забувати, що є в ній такий рядок: "У роки фашистської окупації був вивезений на примусові роботи в Німеччину", – як раптом саме звідти, з країни, в якій він колись поневірявся, прийшов дивний лист. Писала якась Анна, називала себе його дочкою, хотіла, аби знав, що вона є на світі.

Як ви гадаєте, якою могла бути перша реакція чоловіка, вихованого в дусі радянського патріотизму й ненависті до німецьких фашистів, котрий упродовж півстоліття намагався забути роки свого рабства, тим більше, приховував від усіх, що мав сердечний зв'язок із представницею ворожої нації?

Правильно, Семен Іванович злякався. Хоча йому, недужому і старому, минуле вже нічим не загрожувало. Це тоді, в 45-ому, коли після визволення радянськими військами він проходив через "фільтрацію", така інформація могла коштувати життя. У кращому випадку його б чекало трудове виховання на якійсь із ударних будов комунізму. Напевне, він тоді так натерпівся страху, що й через стільки років автоматично піддався інстинкту самозбереження. Та й потім: долю цього чоловіка так часто вирішували інші люди, що він давно розучився розпоряджатися нею сам.

Про листа Чепіжний не сказав нікому. Навіть дружині. А може, якраз їй і не міг признатися. Роки йшли. Овдовів. А тим часом світ помітно змінювався, суспільний настрій веселішав, полі-

тика щодо зарубіжжя м'якшала. У Кобеляки почали приїжджати німці, і люди масово йшли на зустрічі з ними. І саме німці привернули увагу українських чиновників до колишніх остарбайтерів, унаслідок чого вони отримали статус ветеранів війни.

Усі ці добрі зміни підштовхнули Семена Івановича до відвертості. І виявилось, що даремно він ховався в собі та пере-страховувався: дочка Ганна (а та – Анна. Невже випадковий збіг?) зрозуміла й підтримала. Ще й рішуче заявила: "Хочу зустрітися із сестрою!".

Тільки ж як її тепер знайти? Семен Іванович і сам не знає, куди подів листа з Німеччини: чи глибоко запхав кудись і забув місце, чи хтось прибрав його до рук. А на конверті ж точно стояла зворотна адреса. Ганна підбиває: "Давай напишемо на колишню, а раптом твоя німкеня і зараз там живе!".

Але втім і біда, що батько не пам'ятає ні назви села, куди був вивезений, ні прізвища бауера, на якого батрачив, ні навіть імені його дочки, яку любив. Повернувшись додому, він знищив своє минуле: у 17 років (а йому саме стільки тоді було), коли ще все життя попереду, легко забувається те, до чого вже немає доріг.

Та й життя складалося так, що не до спогадів. Хоч Чепіжний і не був на фронті, проте "свою" війну не обминув. 10 травня 1949 року, якраз у свій день народження, він волами боронував озиме поле колгоспу "Перша п'ятирічка" і, прочищаючи борону, опустив її плашку якраз на те місце, де в землі затаїлася бойова граната. Вибухом Семену Івановичу відірвало кисть лівої руки і палець правої. Але чомусь він лише в 1968 році в судовому порядку добився визнання інвалідності та пенсії по ній. А через 36 років Чепіжному довелося добряче помотатися по колу чиновницької бюрократії, добиваючись довідки про ступінь втрати професійної працездатності у відсотках, яка, згідно з новими вимогами, стала необхідною для перерахунку його пенсії. Уявіть ситуацію: для довідки потрібна була медико-соціальна експертиза і на неї Чепіжного мусило направити те підприємство, на якому він покалічився, тобто, колгосп "Перша п'ятирічка". Але це господарство після 1949 року вже 5 разів перейменовувалося

й зазнавало реформ. І коневі ясно, що направлення в такому випадку дає правонаступник. Але в районному архіві не знайшлося підтвердження правонаступництва, і чоловіка засипали відписками-відмовками. Усі чиновники знали: "Василівське" народилося з "Першої п'ятирічки", ще сліди цих змін теплі, люди живі, але немає папірця, і – гуляй, Васю... тобто, діду Семене. Із такого життя не те що пам'ять утратиш, а й з глузду з'їдеш. Слава Богу, Семен Іванович страждає лише забудькуватістю.

А як же бути з Анною? Як її віднайти, щоб обійняти й назвати дочкою? Ця думка тепер не забувається, і Семен Чепіжний живе нею. І, вже по інерції, хтось мусить зробити все за нього: розшукати, пояснити їй ситуацію, аби не образилася за те, що тоді не зрадів і не озвався, покликати в гості...

Допомогти Чепіжному по доброті душевній зголосився Валерій Коробейник, шанований у Кобеляках лікар, котрий багатьох людей уже підтримав у їх життєвих бідах. До того ж, він добре володіє німецькою, має зв'язки з Німеччиною. А ще, як завжди, надія на Віллі Вайбеля...

КОБЕЛЯКИ. Жовтень 2006 року

"ПРОЩАННЯ – ЦЕ МАЛЕНЬКА СМЕРТЬ", –

сказав Вільгельм Вайбель під час останнього (хоча, невже він зможе викрефлити зі свого життя маршрут Зінген – Кобеляки?) приїзду в наш край.

Для зустрічей він завжди вибирав травень, коли природа шаленіла від розквіту й салютувала в небо білопінним суцвіт'ям каштанів.

А для прощання вибрав кінець жовтня: ні барв, ні запахів, тільки захмарене небо, задощений обрій, опале листя і пронизливе передчуття холоду...

Отже, Вільгельм Вайбель вирішив скласти з себе повноваження координатора партнерських зв'язків. А разом із ним прибули ті, хто має перейняти естафету: Петер Генслер, якого Вайбель сам готував для цієї місії, і обер-бургомістр

Олівер Ерет, від якого у великій мірі залежатиме продовження дружніх контактів.

Генслера в Кобеляках уже знають і шанують: простий, веселий, із вдумливим, відкритим поглядом. Сам він каже, що з його новим "портфелем" досі не все ясно, адже офіційне рішення має прийняти зінгенська громада. Хоча й не сумнівається: координатором оберуть саме його, іншої кандидатури просто немає. Та й рекомендація Вайбеля – прямий шлях до цього.

Звісно ж, Генслеру буде легше, ніж колись його попереднику. Вже давно розтоплено кригу відчуження, є взаєморозуміння, тепло стосунків, довіра. Та й позиція обер-бургомістра дає надію на добрі прогнози.

– Моя прихильність до України і конкретно до кобелячан іде від Віллі Вайбеля, – зізнався Олівер Ерет. – Він так проймався вашими проблемами, так захоплювався вашим щирим, гордим і сильним народом, що вдома свої почуття намагався прищепити якомога більшій кількості співвітчизників. І це дало результати. Упевнений, що ми й далі допомагатимемо вам будувати краще життя.

У ті години, коли Олівер Ерет активно пізнавав Кобеляки, тиснув руки десяткам нових знайомих, Віллі Вайбель вкарбував у пам'ять те, що вже пізнав і полюбив.

Гості насамперед побували в колективах, яким активно всі ці роки допомагали, й пересвідчилися, що надіслана ними гуманітарна допомога служить людям. У медичному закладі головний лікар, дбайливий господар Іван Супруненко знову мав чим похвалитися: буквально днем раніше в поліклінічному відділенні закінчився ремонт, профінансований зінгенською громадою. Німців зворушило те, що у вестибюлі лікарні з портрета на стіні до них усміхався співвітчизник Теодор Чоп, на жаль, уже покійний, який був одним із благодійників цього закладу.

– Готуючись до поїздки сюди, я мав телефонну розмову з пані Чоп, і вона передавала вам усім свої щирі вітання. А ще сказала: її чоловік почувався щасливим від того, що в

його житті були Україна й Кобеляки, – схвильовано мовив Віллі Вайбель.

Година за годиною спливали у зустрічах, обмінах добрими враженнями і в спогадах, спогадах... Скрізь гостей зустрічали з хлібом-сіллю, а Віллі Вайбеля – з обіймами. Йому дякували, просили приїздити ще.

Не знаю, чи щира загальна увага й шана хоч трохи полегшили Вайбелю душу в час прощання, яке він образно назвав маленькою смертю. Але моральне задоволення він мав таки відчути, бо сказав:

– Коли завдання, яке ти брав на себе, уже виконане, і в нього вкладено цілий шмат твого життя, то запитуєш себе: чи варто було? Я без роздумів кажу: варто! І я знову взявся б за це, але з тією різницею, що вже не повторив би багатьох своїх помилок.

А ще:

– Я залишаю Кобеляки як координатор партнерських зв'язків, але залишаюся почесним громадянином вашого міста, залишаюся вашим другом, який ніколи не затулить вуха, коли пролунає поклик із Крбеляк.

ПОГЛЯД У СЕБЕ

Я не ходила прощатися. Це було понад мої сили. Я пережила цю біду так, як умію: сама в собі. Я навіть не дорікала долі за те, що вона спершу посилає на мої життєві дороги найкращих людей, а потім змушує з ними прощатися. Певно, робить це для того, аби я, потерпаючи зазвичай у своєму житті-бутті від хамства, дурисвітства й безсердечності, не зневірилася в тому, що є інші виміри, інші поняття й інші стосунки.

* * *

Я піддала жорсткій ревізії своє ставлення до німців. Донедавна воно було однозначно ненависне, а тепер включає в себе цілий спектр почуттів. Я й зараз ненавиджу фашистів, які, ос-

ліплені маніакальними ідеями зверхності, йшли nach ost завойовувати "життєвий простір", бо кривда, заподіяна ними моєму народові, не підлягає ні прощенню, ні забуттю. Але я шаную тих німців, що намагаються зітерти зі свого колективного підсвідомого все, що пов'язане з нацизмом. А особливо їх дітей і онуків, котрі, взявши у свої руки керівництво політикою й економікою держави, зуміли добрими мирними ініціативами реабілітувати Німеччину в очах світу, внаслідок чого на Заході переможені й переможці давно вже інтегрувалися в єдину співдружність. Я схиляюся перед німцями, котрі знайшли в собі силу, волю й потребу попросити вибачення у тих, кого гітлерівський режим колись погнав до Рейху й перетворив у рабів ХХ століття. Вони, по суті, вибачилися за чужі гріхи. Це дуже відповідально й гідно, бо свідчить про високу мораль нації. Власне, влізши у фашизм, як у болото, німці самотужки вибралися з нього і їх можна за це поважати. І чи не тому вони сьогодні й живуть так добре, що пройшли крізь покаєння й очистилися прощенням?

Натомість в Україні, як і в Росії, досі не зжита ідеологія, яка культивує недовіру й неприязнь до Європи. Упродовж післявоєнного півстоліття радянська пропаганда роздмухувала антизахідну істерію, влада сповідувала політику холодної війни із Заходом, а сама тим часом вела гарячу війну на власних теренах із власним народом. Ми й досі живемо в полоні комуністичних догм і традицій, хоч на кожній трибуні декларуємо свою незалежність (це так, аби німці продовжували жити з фашизмом), і ніхто з правонаступників тоталітарного режиму ще жодного разу офіційно не вибачився за фізичне й духовне нищення людей. "Це не ми", – відхрещуються "нові" комуністи. І гордо стають під кровавий прапор. Ми що, з цим комунізмом і в ЄС збираємося? Треба ж спершу визначитися, хто ми є. Іноді соромно слухати, як державні мужі переконують Європу в нашій європейськості. А вона ніяк не хоче вірити на слово. Вона все чекає, коли ж Україна сприйме та відтворить систему цінностей і систему інституцій, які є в європейському цивілізованому полі. Коли зрозуміє, що головні критерії близькості до

ЄС навіть не в економіці, а в моральному здоров'ї суспільства, в культурі, котра, на жаль, ніяк не позбавиться від тяжкої історичної спадщини. Усе свідчить про це – від поведінки влади, до... масштабу смітників. До речі, гості з-за кордону буквально ціпеніють від нашого брудного, спалюженого довкілля.

Гірко. А ми ж – велика нація з високим потенціалом самодостатності. У нас велетенські економічні можливості, багатющі чорноземи, сприятливі кліматичні умови й вигідне географічне розташування. Не даремно ж Україна завжди посідала головне місце у планах всіляких загарбників. Це добре розумів і Гітлер, тому ще в 41 році любив повторювати: той, хто володіє Україною, фактично є хазяїном Європи. Чому ж при таких задатках ми бідуємо, чому не лідируємо, а плетемося у хвості всієї Європи, чому спрямовуємо свої козацькі сили не на розбудову держави, а на міжпартійні чвари, що виснажують дух і спустошують душі? Це запитання – до влади, яка традиційно заклопотана не чуже, а своє народу, до політиків, які думають лише про власні амбіції і власне збагачення, інакше українці вже давно б мали і мир у своєму домі, і повний достаток, і світову шану.

* * *

А тепер повернуся до дзвінка, з якого починала свою повість. Виявилось, що, доки я писала цю книжечку, вся моя бурхлива реакція на сердиту читачку вляглася. Натомість із пам'яті виринула близька за імпульсом почуттів пригода, яка мене вразила в Зінгені.

...Ось наша делегація, зігріта теплим прийомом на ювілейному святі заводу "Georg Fischer", пробирається в тісному натовпі німців до виходу. Раптом хтось за моєю спиною, ну, майже на вухо, тихо каже: "Рус капут". Я рвучко оглядаюся, але жоден із тих, хто стоїть близько, не видає себе поглядом. Нині навіть смішно згадувати, а тоді, – чесно! – миттєво пронизало відчуття страху й небезпеки.

Власне, і дзвінок у Кобеляках, і репліка в Зінгені – це не що інше, як свідчення: і в нас, і в них не всі готові до примирення.

А отже, у зінгенсько-кобеляцького партнерства попереду ще багато роботи, і дай Боже, щоб це партнерство отримало нову силу й нові оберти. Щоб людьми, які координуватимуть цю роботу, керувала висока ідея, а не корисливість. Щоб вони досягли значно більшого, ніж попередники, адже нелегка дорога до дружби вже прокладена, треба тільки не дати їй збочити або зарости бур'янами.

І тоді при слові "німці" кожен із моїх співвітчизників зможе щиро сказати: "Ми більше не вороги".

ПІСЛЯМОВА

Ось уже й 2008 рік добігає кінця. Мій відривний календарик тане на очах. Листочки, що лишилися, туляться один до одного, як малі сироти...

Є таке повір'я: не залишай у старому році почату справу, інакше ходитиме вона за тобою по п'ятах усі наступні 12 місяців. Тому я нарешті поставила крапку в своїй повісті. Хоча не впевнена, що відірву її таким чином від свого серця.

Почавши писати ще три роки тому, я навіть гадки не мала, що це триватиме так довго і даватиметься так важко. Що ця тема вкидатиме мене то в страх, то в жаль, то в розпач, то в глибоку депресію, і рукопис місяцями лежатиме в шухляді, чекаючи, доки відновлю душевні сили. А якось він навіть загубився на цілих півроку і потім знайшовся при неймовірних, буквально містичних обставинах.

Особливо тяжкою була для мене робота зі щоденниками батьків: я вихоплювала з контексту абзаци, а текст від того біднів; я боялася замінити бодай слово, хоча цього часто вимагав правопис; я страждала від сумнівів чи маю право виносити на люди їх глибоко особисті переживання. Ці щоденники відволікали мене від реальності, і я не просто поринала в життя дорогих мені людей, а проживала з ними день за днем, рік за роком.

Пишучи, я постійно відчувала зв'язок із батьками, їх незриму присутність, їх світле благословення. Мої сльози часто капали на сторінки "Нашої історії", і чорнило, – навіть через стільки років! – розпливалося. Слова, залишені мені у спадок, усе ще були живими...

Тепер у мене є своя "Історія". І нічого, що вона закінчилася. Я щаслива, що мені в ній була відведена саме ця роль. Що поруч були саме ці люди. І що я стояла біля витоків того трагічного й болючого, того великого і світлого, що йшло від серця до серця.

ЗМІСТ

Кобеляки. Рік 2006	5
Що я знаю про німців?	7
"Наша історія". Рік 1941	8
Кобеляки. Липень 1991 року	9
"Наша історія". Рік 1942	13
Кобеляки. Серпень 1991 року	14
"Наша історія". Рік 1942	15
Кобеляки. Жовтень 1991 року	16
"Наша історія". Рік 1943	17
Кобеляки. Листопад 1991 року	19
"Наша історія". Рік 1943	21
Кобеляки. Рік 1992	24
"Наша історія". Рік 1944	31
Кобеляки. Рік 1993	32
"Наша історія". Рік 1944	33
Кобеляки. Серпень 1994 року	34
"Наша історія". Рік 1945	37
Кобеляки. Листопад 1994 року	39
"Наша історія". Рік 1945	41
Погляд у себе	43
"Наша історія". Рік 1945	45
Кобеляки. Рік 1995	48
"Наша історія". 1945–1946 роки	48
Кобеляки – Зінген. Вересень 1995 року	50
З Яготина. Жовтень 1995 року	75
Кобеляки. Січень 1996 року	76
"Наша історія". Рік 1952	80
Кобеляки. Липень 1996 року	85
"Наша історія". Рік 1952	88
Кобеляки. Вересень 1997 року	92
"Наша історія". 1953–1954 роки	94
Глинськ (Острів). Рік 1997	99
"Наша історія". 1956–1958 роки	104
Кобеляки. Рік 1998	109
"Наша історія". 1960, 1965 роки	111
Постріл із війни	112
Зінген. Лютий 1999 року	117
Кобеляки. Травень 1999 року	120
Липове – Острів – Кобеляки. Рік 2000	122
Оптимістка Тіна Попкова	123

Кобеляки. Рік 2000	127
Кобеляки. Рік 2001	128
Зінген. Рік 2003	128
Протез для афганця	130
Зінген. Рік 2004	132
Кобеляки. Рік 2005	132
“Віллі та Іван побраталися”	133
Зінген. Серпень 2006 року	137
Спогади, роздуми, коментарі... ..	138
Батько – українець, мати – німкеня	142
Кобеляки. Жовтень 2006 року	144
Погляд у себе	146
Післямова	150

Літературно-художнє видання

ОВДІЄНКО Людмила Николаївна

За редакцією автора

Художньо-технічний редактор Г. П. Грибан

Коректор Л. М. Калашник

Комп'ютерна верстка Є. Г. Прокопенка

Мова українська

Підписано до друку 30.03.09. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура PetersburgС. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 8,8+0,7 вкл. Ум. фарб.-відб. 10,7.

Обл.-вид. арк. 9,1. Тираж 300 пр. Вид. № 4.

Видавець і виготовник: видавниче агентство «Дивосвіт».

36000, Полтава, вул. Жовтнева, 37.

Тел. (0532) 50-65-63, тел./факс (05322) 7-33-60.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру серія ДК № 866 від 22.03.02.